Poštarina plaćena u gotovu.

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PRÓF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA, UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO MUZEJA ZA UMJETNOST I UMJETNIČKI OBRT U ZAGREBU,
UREDNIK: VLADIMIR TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA

34

Doštampano g. 1938.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri broja. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 44·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 36·—. Pretplata se plaća unapred! — Plativo i utužívo u Zagrebu.

SADRŽAJ 34. SVESKA:

	Str.
Dr. Ferdo Šišić: Kralj Aleksandar I. Karagjorgjević (1888.-1934.) (sa 3 slike)	117
Dr. Josip Matasović: Knez Lenard, kaptoloma zagrebačkoga kramar (sa 2 slike)	125
Franjo Galinec: Tko je bio književni mecena Mulihov?	139
Alfred Makanec: Kulmerova pisma banu Jelačiću 1848. Bilješke sastavili dr. Josip Matasović i Mirko Stanisavljević	151
Gjuro Szabó: Instalacija nagodbenoga bana barona Levina Raucha (sa 11 slika)	157
Nekrolozi 1934.: S. Berger, J, Kempf, F. Bulić, J. Vujić	173
Dr. Mirko Kus-Nikolajev: Oblici kulture sela	183
Dr. Milivoj Pavlović: Gravirani natpis na crkvenom tasu crkve Sv. Bogorodice u Skoplju (sa 1 slikom)	186
Hamdija Kreševljaković: Stečajevi u Bosni (1867. do 1877.)	189
Dr Milenko S. Filipović: Krplje (sa 9 slika)	192
***: Iz Muzeja za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu (sa 6 slika)	199
Publikacije (sa 1 slikom)	206
Bilješke (sa 6 slika)	228
Darovi Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu	234

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA

KNJIGA XIII.

GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ
PROF. UNIV. U SKOPLJU

GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA.
UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA GRADA ZAGREBA

GLASILO MUZEJA ZA UMJETNOST I UMJETNIČKI OBRT U ZAGREBU
UREDNIK: VL. TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA

U ZAGREBU 1934.

SADRŽAJ

Strana

Galinec Franjo: Tko je bio književni mecena Mulihov? 139
Brlić E. Ante: Porodične veze Brnjakovića-Olovačkih 97
Bučar Franjo dr.: Dvije karikature o Hrvatima u doba Garibaldija 103
Filipović S. Milenko dr.: Brnjakovići 93
Krplje 192
Kostić Mita dr: Gaibijino turbe kod Stare Gradiške 99
Krešević Hamdija: Dr. Safvet beg Bašagić 189
Stečajevi u Bosni (1867.—1877.) 189
Kulmerova pisma banu Jelačiću 1848. Priopćio A. Makanec; bilješke sastavili dr. Josip Matasović i Mirko Stanisavljević 33, 151
Kus-Nikolajev Mirko dr.: Migracioni putevi seljačkih slika na staklu . . . 77
Oblici kulture sela 183
Matasović Josip dr.: Knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar (Nastavak) 15, 125
Mesesnel France dr.: IV. međunarodni kongres bizantoloških studija u Sofiji . . 91
Pavlović Milivoj dr.: Gravirani natpis na crkvenom tasu crkve sv. Bogorodice u Skoplju iz 1811. 186
Szabó Gjuro: Instalacija nagodbenoga bana baruna Levina Raucha 1869. 157
Muzejska pitanja od jučer, danas i sutra 83
Obnova i dogradnja građevnih spomenika 1
Smiljanić Tomo dr.: Debarski Poljani i Rekanci 59
Šišić Ferdo dr.: Kralj Aleksandar I. Karagjorgjević (1888.—1934.) 118
Tkalčić Vladimir: Međimurska seljačka nošnja na slici čakovečkoga grada iz prve polovine XIX. stoljeća 53
Žic Nikola: Nepoznata pjesma Miroslava Zanovića 101
*** Iz Muzeja za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu 199

NEKROLOZI

S. Berger, Julije Kempf, don Frano Bulić. Joca Vujić 173

PUBLIKACIJE

Drei Register aus den Jahren 1478.—1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Südostens. Von Burkhard Seuffert. Innsbruck 1934. (dr. Milko Kos) 104
Tri novije radnje o bosanskim bogumilima (dr. Pilar, P. N. Gaković, dr. Jablanović) (dr. Gregor Čremošnik) 105
»Kronika mestne občine ljubljanske (dr. Fran Ilešič) 106
»Croatia Sacra« (dr. Gregor Čremošnik) 106
Vodnik po zbirkah Narodnega Muzeja v Ljubljani (Vladimir Tkalčić) 206
Dr. Jozo Petrović, Votivna kolica iz Dupljaje 207
Др. Растислав Марић. Антички култови у нашој земљи (dr. Gregor Čremošnik) . . 208
Vjekoslav Celestin, Ime »Osijek« (dr. Gregor Čremošnik) 208
Др. Филарет Гранић, Прилози правној историји манастира у грчким областима позчоримског царства у IV—V веку (dr. Gregor Čremošnik) 209
Lovre Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira (dr. Gregor Čremošnik) 209
Dr. Vladimir R. Petković, La peinture serbe du moyen âge (Dr. France Mesesnel) 209
Др. Никола Радојчић, Теодосијеви погледи на друштвено и државно уређење Србије (dr. Gregor Čremošnik) 211

Strana

Старо Нагоричано, Псача, Каленић. Издање Српске Кр. академије наука (dr. France Mesesnel) 212
Др. Светозар Радојић, Портрети српских владара у средњем веку (dr. France Mesesnel) 213
Dr. Dominicus P. Mandić, Acta Franciscana Hercegovinae (dr. Gregor Čremošnik) 215
Emil pl. Laszowski, Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba XIII, XIV (Mirko Stanisavljević 215
Др. Владимир Мошин, Трећи Рим и Јужни Словени (dr. Aleksej Jelačić) 219
Радослав М. Грујић, Пакрачка епархија (Dimitrije Vitković) 220
Др. Димитрије Кириловић, Српске основне школе у Војводини у 18 столећу (dr. Franjo Higy Mandić) 220
Др. Никола Радојчић, Зборник Илариона Руварца I (dr. Gregor Čremošnik) . . . 222
Dubrovački liječnik. Spomenspis Dubrovačkog liječničkog udruženja. (1923.—1933.) Uredili: Dr. M. Bibica, Dr. M. Krmpotić i Dr. Đ. Orlić (dr. Gregor Čremošnik) 223
Mathias D., Murko, Nouvelles observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie (dr. Nikola Banašević) 225
Др. Фехим Бајрактаревић, Насредин-хоџин проблем (Vido Latković) 225
Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области I. Уредник Д-р Војислав С. Радовановић (Tatomir Vukanović) 227

SLIKE

1. Slika Zagreba sa stare cehovske diplome iz XVIII. stoljeća 1
2. Gotička kuća u Nürnbergu prije restauracije 2
3. Ista kuća u Nürnbergu »obnovljena gotski« po »gotičaru« Heideloffu 3
4. Katedrala u Krakovu na Wawelu 4
5. Crkva i dvor u Mariji Bistrici u Hrvatskom Zagorju 5
6. Osnova za restauraciju crkve i dvora u Mariji Bistrici 6
7. Crkva u Mariji Bistrici danas 7
8. Crkva u Moroviću u Srijemu prije restauracije 8
9. Stara zagrebačka katedrala u g. 1861. 10
10. Nova restaurirana zagrebačka katedrala (1878.—1900.) 11
11. Dva barokna kipa iz stare zagrebačke katedrale 13
12. 13. 14. Primjerak tehničke opreme jednog pisma u XVII. stoljeću a, b, c, . 18—20
15. Kerestinac (Vanjski izgled dvora iza potresa 1880.) 24
16. Dvorište dvora Kerestinac (iza potresa 1880.) 25
17. Karikatura Pokapanog kredita iz Valvasorove zbirke u Zagrebu 28
18. Harmičarska (tridesetničarska) namira Milpacheru principalu B. Snedecu za državni »komputuš« 31
19. Baron Franjo Kulmer 35
20. Baron Josip Jelačić 35
21. U hrvatskoj milenijskoj kulturno-historijskoj izložbi u Zagrebu 1925. 37
22. Scena krunisanja ugarsko-hrvatskoga kralja u Požunu 52
23. Slika čakovečkoga grada iz prve polovine XIX. stoljeća 54
24. Djevojka s pletenicom u zobunu 55
25.—28. Ostali detalji slike čakovečkoga grada (nošnje) . . . . . 55—57
29. Kula kod ruševina manastira sv. Gjorgja kod Debra 61
30. Angjele Kočoski iz Elevaca u Župi kod Debra 64
31. Angjelica Kočoska iz Elevaca u Župi kod Debra 65
32. Jakov Kunović iz Debra sa gospođom 67
33. 34. Djevojčica Dunavka Popović iz Beličice 69
35. Kuća Spasa R. Simonovića u Žitinjanu, u Debarskoj Župi 71
36. Porodica Avakuma Gligorijevića iz Gornje Reke 73
37.—41. Seljačke slike na staklu . . . . . 78—81
42. Kartografska skica migracije seljačkih slika na staklu 80
43. Nacrt za preuredbu bivšeg magjaronskog »Kasina« u Zagrebu 84
44. Nacrt za preuredbu bivšeg »Kasina« u svrhu smještanja »Jugoslavenske Akademije« u g. 1867. 85
45. Spomen-ploča Ivana barona Brnjakovića alias Grubišića (Ilok, franjevačka crkva, kapelica B. D. Marije) 96
46. Gaibijino turbe kod Stare Gradiške 99
47. Unutrašnjost turbeta kod Stare Gradiške 100
48. 49. Dvije karikature o Hrvatima u doba Garibaldija . . . . . 103—104

Strana

49. Sa pazara u Skoplju 116
50. Kralj Aleksandar I. Karagjorgjević 117
51. Narodno Vijeće iz Zagreba predlaže ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom u Beogradu 1. XII. 1918. 122
52. Kralj Aleksandar sa porodicom 123
53. Jedan njemački gradonačelnik XVII. stoljeća (u Nürnbergu) s pratnjom . . . 136
54. Putnička kočija XVII. stoljeća na cesti pred Quedlinburgom 137
55. Faksimile bakarskoga letka 22. svibnja 1848. »Dalmatinci, mila naša bratjo!« . . 156
56. 57. Faksimile brzojava o ugarsko-hrvatskoj nagodbenoj »krpici« (pitanje Rijeke) 158, 159
58. Levin barun Rauch 161
59. Banderij grada Zagreba 1869. 161
60. Banska zastava za instalaciju Levina baruna Raucha 163
61. Tipovi velikaša sa banskog ustoličenja L. b. Raucha 165
62. Jellačić pl. Julije s banskim žezlom 1869. 167
63. Khuen Hedervary grof Karlo sa slavonskim stijegom u banskoj instalaciji 1869. 167
64. Brzojavni izvještaj dr. Bresztyenszkoga Rauchu o instrukciji grofa Andrassy-ja, kako se ima umetnuti »krpica« ugarsko-hrvatske nagodbe 172
65. Rauchov dvor Lužnica 172
66. Tas u crkvi Sv. Bogorodice u Skoplju 187
67. Krplje iz Rame 193
68. Okrugle krplje iz Banjalučke Vrhovine 194
69. Krplje iz Pješivaca 194
70. Okrugle krplje iz Vasojevićke Nahije, Gornjih Sela i Bihora 194
71. Krplje iz Nikšićkog Polja (selo Praga) 195
72. Krplje s kanapom (Kolašin i Vasojevići) 196
73. »Kljapi« iz Stebleva (Golo Brdo) 197
74. Okrugle krplje iz Gornjeg Pologa i Poreča 197
75. »Klapi« (krplje) iz sela Cerova pod Vlajnicom (Gornji Polog) 198
76. Željezna ploča sa kamina u dvorcu grofova Wurmbrandt u Ormožu . . . 200
77. Bogorodica s arhangjelima. Rad jednog zografa (Daskalovića) iz familije Dimitrijevića iz Risna iz g. 1782. 201
78. Gabro Taller, Poklonstvo Sv. Triju Kraljeva 202
79. Gabro Taller, Poklonstvo pastira 203
80. Anton Zebey (1722. — ca. 1780.), Sv. Magdalena 204
81. Anton Zebey (1722. — ca. 1780.), Smrt Sv. Josipa 205
82. Votivna kolica iz Dupljaje 207
83. Crkva Sv. Lucije u Jurandvoru na Krku 229
84. Baščanska ploča 230
85. Baščanska ploča u crkvi prije prenosa u Zagreb 231
86. Muško kolo u okolini Skoplja 232
87. Iz jedne ulice u Bitolju 233
88. Ženska nošnja iz sela Bukova kraj Bitolja 234

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine“:

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine“.

Gospodin ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, uvažio je i preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 i 17. VIII. 1933. Pbr. 29.466. naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji, te ponovo 31. VII. 1937. Pbr. 27412.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Iza primitka ovog sveska molimo narednom poštom odmah poslati pretplatu i za 35. svezak (Din 36·— priloženim čekom), jer bez pretplate napred plaćene ne ćemo moći izdati sv. 35. koji je gotov.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

U posljednje vrijeme zauzeli su se za napredak i raširenje »Narodne Starine« te je pripomogli:

— Gosp. Dr. Viktor Ružić, ban Savske banovine u Zagrebu;
— Gosp. Ivo pl. Mošinski, načelnik Kr. Banske uprave u Zagrebu;
— Gosp. Vladimir Kirin, ravnatelj Zaklade Zemaljske tiskare u Zagrebu;
— Gosp. Drag. Perc, načelnik Kr. Banske uprave u Zagrebu;
— Gosp. A. E. Brlić, ravnatelj tvornice u Osijeku;
— Gosp. Marin Somborac, profesor gimnazije u Zagrebu.
— Presv. g. don Niko Gjivanović, kanonik u Dubrovniku;
— Gosp. S. Pužar, činovnik Gradskog Muzeja u Zagrebu;
— Gosp. dr. Jaroslav Šidak, profesor u Zagrebu;

* Evo prošlo je više od godine dana otkad je izišao posljednji, 33. sv., našeg časopisa a da nijesmo mogli sve do danas izdati novi broj. Ko je tome kriv molimo naše čitaoce, prijatelje lista, da najozbiljnije razmisle.

* Bezbroj prijatelja pita nas o zastoju časopisa. Najbolje bi bilo da im ispišemo popis naših fatalnih dužnika, koji su do toga doveli. M. o. napominjemo da su naši najzlosretniji primaoci narodne čitaonice, knjižnice i škole (potonje se već godinama ispričavaju otkad je uvedeno novo računsko poslovanje na »budgetsku nemogućnost«). Ali ipak »čitaonice« su najkurioznije. One jednostavno godinama i godinama primaju časopis, a kada konačno uza sve oklijevanje trebaju odgovoriti, odgovaraju da — nemaju pojma! Ko je prisvojio naše primjerke, mi to razumljivo ne znamo, ali silne svote moramo tako otpisivati u — račun gubitka. Toliko na znanje. (»Račun gubitka« jednom će valjada objaviti neka povijest našega nastojanja).

— Umoljavamo sve pretplatnike, koji su doista pretplatili ovaj 34. sv. sa Din 32.— da nam izvole nadoplatiti još Din 4—, budući da je opseg lista porasao i trošak opreme povećan nepredvidjenim brojem ilustracija, koje još nijesmo imali na raspoloženju, kada smo u prošlom svesku raspisali pretplatu sa Din 32.— na sv. 34. Cijena je dakle ovomu svesku Din 36.—. Molimo to na cijenjeno uvaženje i odziv zajedno s pretplatom za 35. svezak. Ček je priložen!

Nema pravoga razmjera između opadanja i prinove naših pretplatnika. Jedino povećavanje broja pretplatnika »Narodne Starine« i samostalno proširivanje kruga naših prijatelja može još održati ovaj časopis. U posljednje vrijeme prigodom izlaska pojedinog sveska uvijek broj naših primalaca opada. Nije dosta, napokon, ni uredno pretplaćivanje — a i toga nam u ogromnoj većini nedostaje — nego bi valjalo pokazati nešto bar zanimanja za povećanje broja pretplatnika »Narodne Starine«. Molimo da se ovo uvaži! **Uprava »Narodne Starine«.**

Poslali smo poštom primaocima »Narodne Starine« čekovne uplatnice za naplatu, no budući da je gotov i sv. 35., umoljavamo da izvole poslati i pretplatu D 36 i za taj broj, da bismo ga uzmogli iskupiti i raspačati.

Slobodni smo skrenuti najozbiljniju pažnju svim našim čitaocima, a napose stalnim pretplatnicima kao pravim prijateljima »Narodne Starine« na prvu rubriku prve strane ovoga lista. Već smo preko trinaest odnosno deset godina u zaostatku sa 5 (pet) svezaka, pa se stoga i knjige III.—VI. uopće još ne mogu uvezivati, jer nijesu kompletne. Pitanje je, ko će i kada omogućiti, da se ovi dijelom već složeni svesci jednom otštampaju i da se »Narodna Starina« nađe u redovnoj kolotečini? Sa podrug stotine redovnih pretplatnika, koji su se dosad odzivali na naše brojne pozive, doista to nije moguće učiniti. Ima li dakle uopće načina, da se taj bitni zaostatak u izlaženju »Narodne Starine« nadoknadi u dogledno vrijeme? Prijatelji »Narodne Starine« temeljito bi zadužili ovaj časopis, kada bi pronašli put da se napokon izdadu i svesci 9., 11., 12., 13. i 15.

UPRAVA »NARODNE STARINE« Zagreb 6, pošt. pret. 14.

Dr. FERDO ŠIŠIĆ: KRALJ ALEKSANDAR KARAGJORGJEVIĆ
(1888.—1934.)

Rodio se 17. (4.) decembra 1888. na Cetinju od oca tada još kneza Petra Karađorđevića i matere kneginje Zorke, kćeri crnogorskoga kneza Nikole I. Petrovića Njegoša, docnijega kralja. Po preranoj smrti kneginje Zorke, 16. (4.) marta 1890., knez Petar Karađorđević ostavio je Cetinje i preselio se u Ženevu, u Švicarskoj, gdje je knez Aleksandar polazio kao javni djak osnovnu školu i gimnaziju, a onda je pošao u Petrograd, da stupi kao kadet u kor carskih paževa u Vojnoj akademiji. Ovdje, u Petrogradu, zatekao je kneza Aleksandra glas, da je Otac njegov pozvan u Srbiju da sjedne na kraljevski prijesto (u junu 1903). Prije negoli je pošao u Beograd, kralj Petar I. pozvao je Kneza Aleksandra da se vrati iz Rusije u Ženevu pa je onda s njime i sa starijim sinom Knezom Đorđem, kao prijestolonasljednikom, pošao u domovinu. Tada su oba sina kralja Petra prvi puta stupili na tlo svoje djedovine. Ali, iako je Knez Aleksandar dotada živio daleko od otadžbine, ipak je Srbiju poznavao kao da je u njoj neprestano boravio. Kolikogod je naime na svojem školovanju nastojao da steče što više sveopćega znanja, kolikogod su ga interesovala matematika, geografija, historija i literatura, kolikogod je želio da se upozna s načinom života velikih i naprednih naroda Knez Aleksandar ipak je prije svega težio za tim, da upozna život i stanje svoga naroda, a to je bila i želja njegova Oca, Kralja Petra. Zato je Kralj Petar još u Ženevi tražio i neke dobre studente Srbe, koji su mu sinove podučavali u našim nacionalnim predmetima, a to su učenje Kneževi produžili u još većoj mjeri, kad su se vratili u otadžbinu, gdje su ih podučavali najvrsniji srpski profesori, a odlične vojskovođe u vojnim predmetima.

Međuto se 25. marta 1909. Knez Đorđe svojevoljno odrekao svojih prava kao prestolonasljednik, našto je oglašen kao nasljednik srpskoga prijestolja Knez Aleksandar. Još 1903. godine, na svoj rođendan stupio je kao prost vojnik u pješadiju, a sada, 1909. godine, postao je potporučnik. Godine 1911. unapređen je za kapetana II. klase i ujedno postavljen za glavnoga inspektora cjelokupne srpske vojske. U ovom svojstvu obilazio je Knez Aleksandar sve garnizone u zemlji i mnogo učinio za jedinstvenu organizaciju vojske.

U međuvremenu su se pokazale posljedice nekorektne politike Austro-Ugarske monarhije, kad je 5. oktobra 1908. provela aneksiju Bosne i Hercegovine. Ovaj je nenadani događaj ljuto ujeo za srce i Srbiju i Crnu Goru, ali je odjeknuo ogorčenjem ne samo u Petrogradu, nego i u Londonu, Parizu, pa i u Rimu. Situaciju je u ovo kritično vrijeme ocijenio pokojni Jovan Cvijić ovim karakterističnim riječima: »Poznata je ona osobina ljudske prirode, po kojoj se često kao stvar časti pojedinaca ili država postavlja ono, što im najviše škodi. Zato će odgovornost za događaje, koji će nastupiti, pasti samo na Austro-Ugarsku. Srpski se problem mora riješiti silom. Obje srpske državice moraju se poglavito vojno i prosvjetno najživlje spremati, održavati nacionalnu energiju u zavojevanim dijelovima srpskoga naroda i prvu iole povoljnu priliku upotrebiti, da rasprave srpsko pitanje s Austro-Ugarskom«. Kako je Austro-Ugarska prilikom aneksije ispraznila takozvani Novopazarski sandžak, da primiri Italiju, bio je za Srbiju i Crnu Goru imperativan diktat političke nužde,

da što prije zauzmu ovaj kraj i Austriji spriječe izlaz u južnu čest Balkanskoga poluotoka prema Solunu. Austro-Ugarska se doduše zasada javno odricala svakog osvajanja, ali je u stvari posao samo odgodila.

Ova je situacija sama po sebi predvidjala rat s Turskom u što kraćem vremenu, iako se Rusija nije odmah htjela da javno angažuje za Srbiju. Na ovaj je način ugovoren (ljeti 1912.) tajni Balkanski pakt između Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore, uperen u prvom redu protiv Turske. U ovom su Balkanskom ratu (1912.—1913.) vrhovni komandant cjelokupne srpske vojske, kralj Petar I. i komandant najvažnije i najjače prve armije, Prijestolonasljednik knez Aleksandar, bitkama kod Kumanova (23. i 24. oktobra 1912.), Prilepa (3.—5. novembra) i Bitolja (14.—19. novembra) oslobodili Staru Srbiju i najveću čest Maćedonije. Poslije tolikih stoljeća opet je Srbin bio gospodar na ubavu polju Kosovu, u carskom Skoplju, u Prilepu Kraljevića Marka i u divnom Ohridu. Godine 1912. i 1913. zaista su povratile Srbiji sav sjaj i veličinu Nemanjića, a nekoć silni i »krvoločni otac kuge«, kako reče vladika Rade za Turčina, postao je jedva primjetljiva sjenka. »Za pet stotina godina rastrgani, pogaženi zlostavljeni Balkan — pisao je onda profesor Jovan Skerlić — nije vidio većih i sudbonosnijih dana«. Bilo je sasvim prirodno da su ovi uspjesi odjeknuli u čitavom Južnom Slovenstvu najsnažnijim osjećajima skoroga oslobođenja. Niko nije više sumnjao u i izvan Srbije i Crne Gore, da će sada, poslije propasti Turske, doći red na Austro-Ugarsku. »Kumanovskom pobjedom bila je riješena sudbina cijeloga rata«, kaže vojni stručnjak, akademik general Živko Pavlović. »Naša je Kumanovska pobjeda zato sjajan i srećan početak naše potonje višegodišnje herojske nacionalne borbe za naše oslobođenje i ujedinjenje; i u ovom leži njen veliki politički i historijski značaj«.

Sve se to dobro znalo u Beču i u Pešti, gdje su se najmanje očekivali takovi uspjesi, ali znalo se još i to, od kolikoga je uticaja bio nov položaj na Srbe, Hrvate i Slovence s ove strane Dunava, Save i Drine. Ovo stanje promijeniti po svaku cijenu, pa i silom, a onda rasparčati novu proširenu Srbiju među Arbanase, Bugare i Rumunje, pa je na taj način zauvijek učiniti potpuno »neopasnom« — to je bila poslije pobjeda u Balkanskim ratovima glavna misao i težnja bečkih i peštanskih odlučujućih dvorskih, vojnih i diplomatskih krugova. Tako je sarajevski Vidov-dan 1914. — inače djelo revolucionarne bosanske omladine — dao povod velikom ratu, upravo prvenstveno po želji i krivnji austro-ugarskih vojnih i diplomatskih krugova.

Nametnutu joj neočekivanu tešku borbu primila je Srbija s Prijestolonasljednikom, a od 12. juna 1914. i Regentom Aleksandrom na čelu, mirno i dostojanstveno, spremna na sve i u punoj vjeri, da se ovaj puta ne radi samo o njenom opstanku, nego i o sudbini čitavoga našega naroda. Već sutradan poslije navještaja rata od strane Austro-Ugarske Srbiji, Prijestolonasljednik Regent Aleksandar objavio je srpskom narodu javni proglas iz Niša, 29. (16.) jula 1914., u kome ga je pozvao na složan otpor i svaku žrtvu za otadžbinu, a onda ga je potsjetio, kako »nevolje naše Kraljevine Srbije s Austrijom nisu počele jučer. Kadgod je Beču trebalo, davana su najsvečanija obećanja da će se sa Srbima i Hrvatima pravedno postupati, pa je uvijek sve to ostalo neispunjeno. Zaludu su srpski i hrvatski Graničari i toliki drugi naši junaci lili krv po cijeloj Evropi za slavu i korist bečkoga dvora i zaludu su bile žrtve koje je Srbija za vrijeme Moga Djeda (Kneza Aleksandra Karađorđevića 1848. godine) podnijela, kad je pomo-

gla da se spasava carski prijesto od nezadovoljnih i pobunjenih njegovih naroda; zaludu je Srbija uvijek radila sve što je mogla da živi u prijateljstvu sa susjednom carevinom, sve to nije ništa pomoglo«.

Srpski je narod dobro razumio riječi svoga vođe. Neizmjerne su žrtve što ih je čitav svijet pridonio tome najvećem hrvanju naroda otkad ima ljudi, a u kojemu je jednu od najčasnijih uloga odigrala majka junaka dična naša Srbija; čitav milijon ljudskih života žrtvovala je mala Srbija od svoja četiri milijona, što ih je tada imala. Ali su zato i pobjede srpske vojske na Ceru (u augustu 1914.) i na položajima rudničkoga Suvobora (u decembru 1914.) djela, koja će u analima vojne historije svijeta ostati kao divni primjeri vojničke hrabrosti i mudroga vodstva, a koja Vlada Ćorović ocjenjuje kao »najveće u čitavoj srpskoj historiji«. U ovim je teškim danima, kad se još nije znalo na čijoj će strani ostati pobjeda i kad je sva sudbina Srbije bila u pitanju, sišao sedamdesetgodišnji starac, kralj Petar I., sam u rovove među vojnike da odličnim primjerom pokaže, kako se mre za otadžbinu. Odmah poslije slavne Suvoborske pobjede srpska je Narodna Skupština u Nišu, 7. decembra 1914., donijela na predlog vlade ovaj zaključak, koji je jednoglasno primljen burnim odobravanjem: »Uvjerena u rješenost cijelog srpskog naroda da istraje u svojoj borbi za odbranu svoga svetog ognjišta i slobode, vlada kraljevine Srbije smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima kao jedini zadatak, da obezbijedi uspješan svršetak ovoga velikog vojevanja, koje je u trenucima kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Ove su svoje oslobodilačke misije ostali svijesni Srbija i njen Kraljevski Dom i poslije privremene okupacije otadžbine pred zimu 1915., a kad se izbjegla srpska vojska opet uzela da oporavlja na otoku Krfu. Prijestolonasljednik Regent Aleksandar joj je onda uputio 7. aprila 1916. ove riječi: »Naši moćni saveznici i prijatelji, diveći se neustrašivom i viteškom držanju Srbije, cijeneći nebrojene žrtve srpskoga naroda i priznavajući mu zrelost za državni život i kulturni razvitak, sada su gotovi i voljni da nas u ovoj velikoj borbi snažno pomognu, da Srbiju stvorimo velikom te da ona obuhvati sve Srbe i Jugoslavene, da je učinimo silnom i moćnom Jugoslavijom, koja će opravdati do sada pridonijete žrtve i odgovoriti zahtjevima novoga doba, koja će nastati po svršetku ovoga velikog i krvavog evropskog rata«.

I londonski uvaženi list »The Times« je donio onih sudbonosnih dana članak, u kojem reče: »Srbija će se preporoditi i dobit će natrag sve ono što je izgubila, pa i više. Njeno obnovljenje zaista ne bi bilo potpuno, niti bi joj bila zajamčena budućnost, ne bude li ona ujedinjena s ostalim granama jugoslavenske rase, i to na bazi političke slobode i vjerske jednakosti. Izvan njenih bivših granica — u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, a od česti i u Istri i u Sloveniji živi pod austro-ugarskim jarmom više milijona Jugoslavena, a kojih težnje za sjedinjenjem sa Srbijom čine osnovnu suštinu jugoslavenskoga pokreta. Obnovljena Srbija ne će više biti samo Srbija, nego će to biti ujedinjene zemlje jugoslavenske, jedna evropska i balkanska država, i zapadna i istočna, obuhvatajući oko 12 milijona duša jednoga istog jezika i iste rase, iako sve do toga časa politički razdijeljenih«. Da je takovo shvatanje uzelo sve jače osvajati zapadnu Evropu, u prvom redu Francusku i Veliku

Britaniju, zasluga je pored herojskih djela srpske vojske i »Jugoslavenskog odbora« naših emigranata, sa dr. Trumbićem na čelu, kojih nezainteresovani patriotski rad ispunjava za vrijeme Velikoga rata a naročito stvaranje prvoga, našeg zajedničkog međunarodnog akta, Krfske deklaracije (20. juna 1917.) nekoliko od najdostojnijih stranica naše cjelokupne jugoslavenske historije.

Ali ovakove su težnje zaokupile i Srbe, Hrvate i Slovence unutar granica bivše Austro-ugarske monarhije u jesen 1918., kad je hrvatski sabor 29. listopada jednoglasno donio ovaj krupni historijski zaključak: »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom proglašuju se posve nezavisnom državom spram Ugarske i Austrije, te — prema modernom načelu narodnosti i na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba — ona pristupa u zajedničku suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području ovoga naroda, bez obzira na bud koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi«. U vrijeme ovoga saborskog zaključka srpska je vojska, pomagana od hrabre čete jugoslavenskih dobrovoljaca iz Austro-Ugarske monarhije i Francuza, opet stajala kao nesavladiva sila na solunskom frontu protiv Nijemaca, Bugara i Austrijanaca. Njeni juriši na Kajmakčalanu (1916. godine), na visini od 2525 metara, čini jedan od zadivljavajućih podviga vojne historije uopće. Potom je osvojen Bitolj (20. rujna 1918.) i naši hrabri momci oslobadjajući s Prijestolonasljednikom Regentom Aleksandrom na čelu prve česti svoje napaćene otadžbine, oslobodili su uskoro, poslije potpuna prodora solunskoga fronta i svu ostalu Srbiju; dana 4. studenoga 1918. ušao je Prijestolonasljednik Regent Aleksandar u oslobođeni Beograd, dočekan od onamošnjih Srba urnebesnim klicanjem i oduševljenjem. Tako je naš narod najposlije dočekao svoje Oslobođenje i Nezavisnost a poslije nekoliko nedjelja i svoje Ujedinjenje svečanim historijskim aktom od 1. prosinca 1918., kada je Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba iz nekadašnje Austro-Ugarske podastrlo u Beogradu Regentu Aleksandru adresu sa željom za sjedinjenjem sa Srbijom, dok su Crna Gora i Vojvodina isto to učinile još nekoliko dana ranije. Ovoj se želji Prijestolonasljednik Regent Aleksandar i odazvao izjavivši svečano: »U ime Njegova Veličanstva Kralja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«.

I tako je ostvaren san tolikih stoljeća i punom pobjedom završila je jedna epopeja naših rodoljuba kroz čitav tok historije, naročito XIX. stoljeća, a kojoj je prednjačila dična naša narodna dinastija Karađorđevića. Istina je, ona se ne ponosi patinom od stotine i stotine godina, ali je zato resi iskrena ljubav i odanost čitavom jugoslavenskom našem narodu Srba, Hrvata i Slovenaca, iz kojega je ponikla, pa poštenje, visoki moral i puni osjećaj za pravdu i istinu. U čitavoj historiji cjelokupnoga našega naroda nema važnijega i krupnijega političkoga događaja od njegova Oslobođenja i Ujedinjenja dana 1. prosinca 1918. Toga dana naime nisu samo ispunjene nade i davne želje njegovih najboljih i najplemenitijih sinova, nego je podjedno položen i prirodan, čvrst i nesalomljiv osnov ljepšoj i sretnijoj narodnoj budućnosti, jer samo ujedinjen i slobodan narod može da vrši misiju dostojnu obrazovana naroda.

Dan 1. prosinca 1918. ostvario je doduše kraljevinu ujedinjena naroda Srba, Hrvata i Slovenaca u našim srcima i u našoj svijesti, ali do

Narodno Vijeće iz Zagreba kao predstavnik Države Slovenaca, Hrvata i Srba predlaže ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom u Beogradu 1. prosinca 1918.

potrebita međunarodnog priznanja nove države došlo je tek kod mirovnih pregovora u Parizu (1918.—1920.), i to ugovorom u Saint Germain an Laye (10. rujna 1919.) s novom republikom Austrijom, ugovorom u Trianonu (4. lipnja 1920.) s novom državom Magjarskom i ugovorom u Neuillyju (26. studenog 1919.) s kraljevinom Bugarskom, a najzad i ugovorom s kraljevinom Italijom u Rapallu (12. studenog 1920.). Tek sada stekla je nova Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca priznate granice na sve strane i mjesto u novoj Evropi. Sada se Regent Aleksandar mogao da posveti unutrašnjim državnim poslovima, u prvom redu novom zajedničkom Ustavu. Kao konstitucionalni vladalac u jednoj demokratskoj državi, Regent je Aleksandar u prvi kraj prepustio svu brigu oko toga mučnog i delikatnog posla političkim partijama, kako su se one tada našle u zajedničkom Parlamentu u Beogradu. Na ovaj je način poslije različitih i mnogobrojnih žučnih partijskih sukoba, donešen Vidovdanski Ustav (28. lipnja 1921.). Ali glasanje Vidovdanskoga Ustava umjesto da donese državi i narodu konsolidaciju prilika, donijelo je samo još veći razdor.

U to je 16. kolovoza 1921. umro starac Kralj Petar I. Veliki Oslobodilac i od toga časa stupio je na prijesto Aleksandar I. U stvari kralj Aleksandar vodio je državne poslove sasvim suvereno još od lipnja 1914. iako je tek sada i formalno primio krunu. Brzo potom oženio se (8. juna 1922.) princesom Marijom, kćerkom rumunjskoga kralja Ferdinanda I. i kraljice Marije, velikobritanske princese.

Glavna briga kralja Aleksandra bile su očajne unutrašnje političke prilike, izazvane partijskim preganjanjima i sukobima bez kraja i konca.

Kralj Aleksandar sa porodicom
(Nj. Vel. Kraljica Marija i Nj. Vis. Prijestolonasljednik Petar)

Kada je najposlije u Narodnoj Skupštini pala krv (20. lipnja 1928.), kralj Aleksandar riješi se da sam uzme u svoje ruke svu politiku države. Dne 6. siječnja 1929. raspusti Narodnu Skupštinu, ukine Vidovdanski Ustav i imenova novu vladu s generalom Živkovićem na čelu a s programom stišavanja partijskih strasti i čuvanja narodnoga i državnoga jedinstva. S tim u vezi nova je vlada 3. listopada 1929. objavila umjesto dotadašnjega imena »Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« kao zajednički opći naziv države »Kraljevina Jugoslavija«, ukinuvši podjedno onih trideset i tri oblasti (županije) Vidovdanskoga Ustava i podijelivši državu na devet banovina. S novim imenom izlazi naša država otsada unaprijed pred čitav svijet kao jedinstvena nacionalna država s jedinstvenim narodom jugoslavenskim Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovim je aktom Veliki Kralj Ujedinitelj udahnuo našoj državi dušu, a ova je dobila onda i spoljašnje svoje znamenovanje i u jedinstvenoj državnoj vojnoj zastavi. Dvije godine poslije nove podjele Kraljevine Jugoslavije, 13. rujna 1931., proglašen je novi Ustav. Po njemu je Kraljevina Jugoslavija nasljedna i ustavna monarhija sa dvodomnim sistemom (Narodna Skupština i Senat). Član 29. izrično ističe, da je kralj »zatočnik narodnog jedinstva i državne cjeline« . . .

U radu oko jačanja i sređivanja unutrašnjih dezolatnih prilika a u dizanju ugleda i uloge Kraljevine Jugoslavije u spoljašnjim međunarodnim odnosima, zateče velikog Kralja Ujedinitelja iznenada prijeka smrt od atentatorske ruke (9. listopaka 1934., Marseille). Ispunile su se, nažalost, njegove crne slutnje . . .

Zusamenfassung. Der Verfasser (Ordinarius der Nationalgeschichte an der Universität Zagreb und Mitglied mehrere Akademien) hat im vorangehenden Artikel den Le-

benslauf Königs Alexander I von Jugoslawien (1888—1934) geschildert. König Alexander wurde am 17. Dezember 1888. in Cetinje (im ehemaligen Montenegro — Crna Gora) als zweiter Sohn des serbischen Fürsten Peter Karagjorgjević und der montenegrinischen Prinzessin Zorka geboren. Seine Jugend verlebte Prinz Alexander in Genf (wo sein Vater im Exil als serbischer Kronpretendent weilte), später in St. Petersburg als Kadett im kaiserlichen russischen Pagen-Chor und besuchte ebendort die Militär-Akademie. Nach Serbien 1903 heimgekehrt als König Peter I den serbischen Thron bestieg wurde Prinz Alexander statt seines älteren Bruders Georg im Jahre 1909 zum Thronfolger Serbiens ernannt. In dem Balkan-Kriege 1912—1913 war der serbische Thronfolger als Kommandant der I Armee siegreich tätig. Schon seit Juni 1914 war Prinz Alexander mit der Regentschaft Serbiens betraut und als solcher machte er alle Etappen des grossen Weltkrieges (1914—1918) mit seinem Heere durch. Die Corfu-Konvention vom 20. Juni 1917. stellt das grösste Monument dar. Im Jahre 1918 traf der Thronfolger am 4. November in Belgrad wieder ein und am 1. Dezember desselben Jahres proklamierte er die Vereinigung des unabhängigen Staates der Slovenen, Serben und Kroaten (der iz Zagreb in Kroatien am 29. Oktober 1918 gestiftet wurde) mit dem Königreiche Serbien in ein neues Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen. Am 16. August 1921 starb der grosse Befreier König Peter I und von nun an wurde Alexander I auch der Form nach König des neuen südslawischen Staates. 8. Juni 1922 vermählte sich der König mit Ihr. Kgl. H. der rumänischen Prinzessin Maria, und aus dieser Ehe entstammen drei Söhne: S. M. Peter II (der gegenwärtige König von Jugoslavien, * 6. IX. 1922) und die Prinzen Ihre Kgl. H. Tomislav (* 19. I. 1928.) und Andreas (* 28. VI. 1929.). Univ. Prof. Šišić, der Verfasser dieses Nekrologes, hat in einigen trefflich gewählten Skizzen und Abrissen sehr lebhaft das ganze politische Milieu in dem sich König Alexander bewegte zu einem charakteristischen historischen Portrait zusamengefasst, zuletzt aber auch die Vidovdan-Verfassung vom Jahre 1921, weiter den blutiger Zwischenfall im Parlamente am 20. Juni 1928, dann die Diktatur vom 6. Januar 1929, den Namenswechsel des Staate (Jugoslavija!) so auch die neue Verfassung vom 13. September 1931 und zuletzt den tragischen Tod des Königs in Marseille am 9. Oktober 1934 erwähnt und somit die markantesten Züge der Königs-Biographie meisterhaft beleuchtet.

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: KNEZ LENARD, KAPTOLOMA ZAGREBEČKOGA KRAMAR

(Nastavak)

Očito da je u Panonskoj Hrvatskoj nastupom arpadovske dinastije usvojen ugarski sustav carina t. j. tridesetnica (harmica prema magjarskom broju 30, hármincz; lat. tricesima, sistem poznat među inim n. pr. i u dohocima engleskoga kralja, ali i na Korčuli, u dalmatinskoj Hrvatskoj, trentesimum, trigesimarius, itd.). Kada je u Zagrebu formirana samoupravna općina na Griču kao kr. slobodni grad zlatna bulla od g. 1242. oslobodila je doduše zagrebačke građane od plaćanja mitnica (maltarine i brodarine), no biće da je harmica važila i za njih bez iznimke, tim više što se razabira da su specijalno zagrebački tridesetnički prihodi bili predvidjeni za »kraljičinu mošnju« (špag). Dva glavna tridesetnička ulaza za tuđu robu, iz inozemstva, bila su u Modrušu za venecijanski import, a u Podsusedu za njemački. Godine 1267. dođe za Zagrepčane Gričane i u tom smislu do novih olakšica t. j. do povlastice: »de consensu et bona voluntate domine regine« (kao i kraljevskih barona), pa biše oslobođeni tridesetnice, a novo potvrđen oprost od maltarine i brodarine.[237]

Ugarsko-hrvatski kralj Bela III. (1235.—1270.) kaže 23. II. 1267.: »... hanc specialem graciam eis (zagrepčanima na Griču) duximus faciendam, quod ipsi cives nostri infra terminos regni nostri aliquod tributum, tam in aquis, quam in terris, nec aliquam tricesimam in nullo loco solvere teneantur, sed sint a solucione eorum exempli penitus et immunes et hoc cum omnibus aliis libertatibus ipsorum similiter per nos eis concessis inviolabiliter conservamus et per nostros successores volumus conservari«[238]. Tako Gričani, a 1318. (za nove dinastije u Hrvatskoj) 23. VI. 1318. Carlo Roberto (1301.—1342.) dozvoljava zagrebačkom Kaptolu upotrebu prihoda mitnice »preter tricesimam domine regine«, znak da su od nje bili oprošteni samo grički građani. Nego u ono doba tzv. građanskog ratovanja pravna je stabilnost bila osjetljivo pokolebana te su se 1343. Gričani pritužili kraljici da im harmičari više ne poštuju povlasticu. Tom je prilikom skupljen i historijat tridesetine posredstvom bana: o praksi u Modrušu isporučio je knez Dujam Frankapan 4. VII. 1343., a zagrebački

[237] I. K. Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini. (»Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, knj. 176, u Zagrebu 1909. stri 218.)

[238] T. Smičiklas, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije V., Zagreb 1907. str. 429.

kaptol izvješćuje: »... da su tridesetničari gospođe kraljice istom u novije doba počeli zahtievati tridesetničnu pristojbu od robe, koja se izvozila iz ove kraljevine (Hrvatske) u inozemstvo, a tim da su mnogo obterećivali domaće trgovce, koji su, a naročito građani zagrebački, to osuđivali i protiv toga protestirali, ali u prvanja vremena da se tridesetnična pristojba nije nikada zahtievala, već ako od one robe, kao sukna, životinja, mirodija i stvari, koje su se iz inozemstva uvozile u Zagreb, a plaćala se samo zlatnim i srebrnim novcem, a ne drugim; a pridodaje (kaptol) jošte i to, da tridesetničari nisu u starije doba nikad silili svećenstvo, da plaća tridesetnicu od robe, koju je iz inozemstva dobavljalo za sebe, već ako ju je preprodavalo, a tada da je plaćalo tridesetničnu pristojbu... Izvanjski trgovci prodavši svoju robu i uplativši od nje tridesetnicu, ako su u Zagrebu nakupovali stvari, koje će sa sobom izvesti, nisu od njih plaćali nikakove tridesetine, nego plativši gradsku maltarinu slobodno ju povezli kući«[239]. Sabor u Križevcima 8. VIII. 1343. potvrdio je oba izvještaja a ban je potom ponovo uzakonio ovu praksu »auctoritate nostri banatus et eciam reginali sublimitatis clemencia«.

Međutim g. 1365. dolaskom novog (nad)tridesetničara u Zagreb imenom Saracen (nomen est omen!) harmičarsko pitanje se javilo ponovo, jer je Saracen htio da zagrepčanima ukine dotično prisvoji tržnu pristojbu zvanu »postava« (od vina, žita i soli) štono su je dobili 1333. g. od kralja Karla Roberta, kada je u lipnju te godine boravio u Zagrebu. Slijedili su do 1369. sukobi s osornim tridesetničarima od kojih je jedan i zaglavio, potom tužbe, suđenja i razumljiva kriumčarenja tamo sve do vladavine kralja Žigmunta (1387.—1437.), poznatog reformatora tricesimae g. 1405.*

Kriumčarenja od tridesetnice bilo je stoljećima u srednjem i u novom vijeku permanentno. No i tridesetničari su imali svoje uhode. U srednjevjekovnoj tjeskobi bliskog stanovanja i u ranom novom vijeku zloba protiv susjedske promećurnosti bila je općenita. Uhvaćena kriumčarska roba i zaplijenjena bila bi pohranjivana u tridesetničarskoj kući (domus tricesimalis). Nego je znalo prigodom takvih incidenata doći i do zloupotrebe autonomne gradske vlasti protiv korektnog postupka harmičara kao n. pr. 1436. kada je stvar okončana pismenim ukorom kralja Sigismunda (Žigmunta). A takvih je slučajeva poznato u gradskoj povijesti Zagreba i otprije.[240] Dakako da su i harmičari izigravali vlast preko svake mjere te upotrebljavali naročite kazne lišenja (građanske) slobode. Prekoračenje štono ga je 1437. učinio (ausu temerario et propria sua vi contra libertatem civitatis) tridesetničar Petar protiv zagrebačkog građanina i zlatara izvjesnoga Gjure, istina, likvidirano je pomirenjem pred magistrom Aleksandrom (Ego magister Allexander doctor in physica seu in arte medicinali liberali significo) i pred Pavlom Astalnok.[241] Petrov nasljednik zloglasni Marathy Janoš bio je još silovitiji te je 1465. tužen da je na Stjepanje o sajmu zahtijevao protuzakonito dažbine, a i zastrašivao purgare,

[239] Tkalčić o. c. p. 219.

* U senjskom gradskom statutu od 1388. g. isp. § 163.

[240] I. K. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba II. Zagreb, 1895. str. 125; otprije: isp. vol. I. (1889.) p. XCII.

[241] Ibidem, vol. II., p. 133. (... et quod predicta et alia ipsis similia facta per eundem tricesimatorem de cetero non sint renovata nec renovanda. Assumpsit insuper idem tricesimator ibidem ... vult per amplius pro fratribus et amicis habere et cum ipsis bono modo vivere ...).

šta više i njihove suce pred samim kanonicima, da je nadalje otimao odjeću, koze, volove itd.; a zagrebačkom (gričkom) toga vremena sucu zaprijetio se konačno i ubijstvom.[242] Vrlo vješti i sigurni su bili harmičari u Hrvatskoj u tom razdoblju, kada su se n. pr. 1498, podufali da na robu procijenjenu u vrijednosti od 7 fl. naplate »tridesetnicu« u iznosu 12 fl. To su bili Benedikt Wemer i Nikola de Zeech. Kralj se nato javlja svojom intervencijom: »Nos ... (Wladislaus 1490.—1516.) ... mandamus ... ut scilicet de mercibus sive de rebus ad valorem triginta florenorum se extendentibus non plus quam unum florenum pro solucione tricesimali petere seu exigere ...«[243]

Uporedo s teškom i rastezljivo primjenjivanom tridesetničkom tarifom kao glavnom carinom vuklo se još nesnosnije pitanje raznolikog i svakovrsnog plaćanja malte[244]. Maltarine i pijacovine rafinirano izmišljane i iziskivane tokom svih razdoblja bile su najvećom smetnjom domaćem trgovanju. Na općem kraljevskom sudu (judicium generale seu palatinale) od 30. I. do 2. III. 1481. napose je izbila erupcija trajnog zagrebačkog nezadovoljstva u tom kompleksu. Pred ugarsko-hrvatskim kraljem Matijašem (1458.—1490.) tužili su zagrebački građani, što im velikaši i crkvenjaci krnje njihov privilegij te od njih pobiru na svojim maltama maltarinu. 3. III. 1482. izdana je povelja u smislu zahtjeva zagrebačkih građana s tim, da ostanu na snazi povlastice dane zagrepčanima (Gričanima) u doba ugarsko-hrvatskog kralja Bele III.[245] Ali i poslije toga ponovo je nadošla potreba kraljevske intervencije. Kralj Vladislav II. Jagiellonski (1490.—1516.) zabranio je plemićima, koji su držali malte, da ubiru maltarinu od privilegiranih zagrebačkih trgovaca.[246] Tako je bilo isto i za Ludovika II. (1516.—1526.)[247] Plemići su bili izuzeti od takvih veksacija, koje su padale na teret neplemića. Jer »plemić na nikakvu službu nije dužen dati ni daće, ni podanka, ni malte, ni harmice«; on je bio dužan samo za oslobođenje orsaško vojuvati, kaže Verbőczyjev Tripartitum tit. IX.[248] Već se tada, međutim, i u Hrvatskoj s grčevitim klasnim povlasticama probijao na površinu novovjekovni raison države, kada 1527. Krsto Frankapan ističe u jednoj enunciaciji »zač na harmicah ne smi se puno propušćati«. Sve se više ukorjenjivala nova državljanska svijest na očigled opasnosti od turske invazije, a vrijednost je tridesetničkih prihoda napokon već 1505. popularna kada je zagrebačko gradsko poglavarstvo započelo primati iz tih prihoda godišnje 100 for. za popravak gradskih utvrda, no ekscesi protiv harmičara nijesu prestajali, n. pr. 1506. sa strane

[242] I. K. Tkalčić, Monumenta civitatis Zagrabiae II., p. 305. (... unacum hominibus et familiaribus suis, evaginatis gladiis, manu armata irruisset, ibique certos ex ipsis verberum plagis affecisset ...).

[243] Idem p. 513.

[244] Malta, vectigal, telonium (Maut). Vl. Mažuranić u svojim »Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik« (Zagreb 1908.—19122. str. 626.) domišlja se, da bi staronjemačko »muta« prešlo kao »malta« i »myto« u slovjenski idiom.

[245] Dr. I. Krnic, Zagrebačka isprava iz g. 1482. o oprostu od plaćanja maltarine. (»Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva« n. s. VIII. Zagreb 1905. s. 159.)

[246] I. K. Tkalčić, Monumenta civitatis Zagrabiae III. (Zagreb 1896.) p. 35.

[247] Ibidem p. XXXVII.

[248] ed. Kadlec 1909. isp. I § 5, II § 1 u izdanju Srpske Kr. akademije nauka. (Decretum koteroga je Werbewczi Istvan (1458.—1541.) diachki popiszal ... od I. Pergossicha († 1592.) na szlovenszki jezik obernien V Nedelischu 1574.).

banovih ljudi,[249] koji u svojoj egocentričnosti još ne mare za napomenuti raison države. 1511. određeno je rizničarima kraljevstva Slavonije (u koje je tada spadao Zagreb) da za tri godine izdvoje sve daće što će ih davati za robu trgovci Kokorjavići iz Rače i Matija Her iz Serdahelja pa će se upotrebiti za popravak zagrebačkih bedema koji su bili trošni, a jedna se kula srušila »od nedavna potresa«! 1525. dade opet Ludovik II. posebno pripomoć od 150 for. za popravak gričkih utvrda.[250]

Poslije Mohača 1526. dolaskom, i opet nove, habsburške dinastije na prijesto u Ugarskoj i u Hrvatskoj ostao je na snazi stari ustav, pa sustavno i tridesetnica. I sada se dalje iz njenih zagrebačkih prihoda subveciniraju potrebe zagrebačkih tvrđavnih reparacija. Još rigoroznije nego prije pazi se s državne strane na taj regal. Pomjeranje državnih granica zbog turske invazije i ogromne okupacije državnog teritorija proizvelo je i harmičarsku dislokaciju. Kad je 1535. došlo do vlastelinske promjene u Samoboru pokušano je ondje ustanoviti novo glavno tržište, ali je intervenirao kralj Ferdinand I. (1527.— 1564.) u korist Zagreba, nego to ipak nije odmoglo da kriomčarenje jenja, osobito u trgovanju stokom. Zapravo nije bio po srijedi toliko bijeg ispred tridesetnica koliko od maltarine i brodarine.[251] Introitus i exitus pecuniarum tricesimalium pomno je i dalje registrovan, ali već nema više tipičnih srednjevjekovnih harmičara Talijana, zamijeniše ih Magjari i Nijemci pod habsburškom egidom, uljezi i primarođeni stranci u Hrvatskoj kao i oni prije. S vremena na vrijeme dolazili su i nadzornici pro accipienda racione de tricesima magnifici domini commissarii sacrae caesareae maiestatis i dobivaju panes albos pro munere, no kasnije i više od toga. Harmičarski »contrascriba« stolovao je u Nedelišću (zbog državne međe prema turskoj Ugarskoj veoma podesnu mjestu). Kao takav »Gegenschreiber« spominje se 1539. Andreas Prebill, a kao tridesetničari 1535., pa 1539. Leonhardus Kubini, Lucas Zackl, Paulus Bornemissa. I ako su njemačko-alpinski krajevi i austrijski staleži izdašno podupirali oružanje vojne krajine proti Turskoj, Windischlandt je fisku, aerariumu, i dalje odbacivao lijep prihod. Međuratne pauze namicale su i pograničnim trgovanjem i osobito importom sa sjevera i zapada u Hrvatskoj tridesetničke dohodke. Izdavane su sada i specijalne tarife za raznovrsnu robu. Protiv kriomčara i zloupotreba tražen je brachium. Prestupnike su tridesetničari tužili obično nadležnom gradskom sudu a priziv je išao kraljevskom sudu odakle su izašiljani dostojnici da presude slučajeve kriomčarenja. I. K. Tkalčić ustvrdio je, da je stara zagrebačka harmica do u XVI. stoljeće imala godišnji prihod između 400 i 1000 forinti.[252]

Habsburzi su Zagrebu povisili dotaciju za utvrde na 200 for. i to je važilo do cca. 1590. Zato kao tricesimatori gdjekad i delegirani gradski organi pomnjivo bilježe kao n. pr.:

In festo Johannis apostoli Mathias pellifex percepit a Bolfango ex tricesima anni sui florenos II.[253]

Item a Benedicto sartore percepi ad tricesimum flor. III.

[249] I. K. Tkalčić, »Rad« 176. p. 225. S druge strane masa je nasilja i »novotarija« i samih tridesetničara i u XVI. stoljeću prije mohačke bitke, što se upliću i u maltarinske i tržišno-pristojbene stvari.

[250] Ibidem.

[251] Isp. u ovoj studiji tekst oko bilježaka 4. i 8.

[252] Isp. »Rad« 176. p. 229.

[253] Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae, vol. XIII. Zagreb 1931. pp. 4—5.

Item in festo Petri et Pauli apostolorum ex tricesima veteri a Bolfango percepi flor. IV. Itd., itd.

Iz prihoda slavonske tridesetine doznačio je kralj Ferdinand I. 26. I. 1539. 200 for. i za popravak zgrada i za utvrde i u Varaždinu.[254] 18. X. 1540. riječ je opet o 300 »guldina« (zlatnih forinti) za Varaždin pa ide nalog Luki Zžckhl-u (Herr zu Fridau) i Benediktu Loos-u, Oberdreissigerima u Windisch-Landtu (kako zovu Slavoniju). (Zäckhl je 1548. postao još i kapetanom triju kaštela u Podravini (Gjurgjevac, Virje i Koprivnica). Već i prijašnjih godina ovaj je tridesetničar bio predobro »fundiran«: ovaj Zäckhl (Sekelj!) baro de Ormost još je 1542. uspio da dobije »u zalog« na 8 godina Susedgrad i Stubicu za presentiranih 14.000 Rh. fl. Kruni (consiliarius noster et tricesimarum in regno Sclavoniae receptor et administrator) . . .

Rečeni nazor o novoj činovnički upravljanoj državi pa monarhija novovjekovnoga tipa izazvaše i novo naziranje o zastarjelosti srednjevjekovnih povlastica pogotovo kada se to ticalo novca. Već 1539. nema Ferdinand I. i njegov režim smisla da i dalje poštuje sentimentalnost Bele III. prema Gričanima i njihovim povlasticama. Beč ih priteže da najozbiljnije plaćaju i tridesetnicu i ostale daće, ali obećaje da će te prihode upotrebiti za potrebe grada.[255] Nego činio je Ferdinand I. i iznimke, davao je i on pojedinačne oproste od plaćanja harmice: n. pr. neki je Nijemac dobio takvu dozvolu za 100 svojih volova . . . I u razdoblju 1554.—1558. još su stari vrhovni tridesetničari pod koje je spadao Zagreb: magnificus Lukas Zekel de Kewendt i Benedikt Loos (Egregius!). Zagrebački harmičar Jakob(za koga se zna 1553. da je imao kuću u Zagrebu) išao je 1555. u rat i gradski sudac dao mu je 1 fl. poputbine. 1557. vodio je gričku tridesetnicu notar Matej (literat) Zalathnoky (koga prevode sa Slatinski!), a notar Laurencius (literat) Bogdan bio je exactor tricesimae. Šta je 1557. i 1558. značio u Zagrebu magnificus supremus tricesimator regiae maiestatis (inako i: tricesimarum comes!) kažu »muneralia« (bakšiš od »milošte«) koja mu je grad presentirao: 1557.: V i n i pinte 5, singula w. (t. j. beča) 10, facit flor. —, den. 16, w. 2; P a n e s krucif. 18, facit flor. —, dan. 24. P o m a n a r a n c i a 24, facit flor. — den. 24., a god. 1558. 2 guske za 21. denar, vina za 18 den. (a pinta je cinjenjena 4 denara, dakle 4½ pinte), kruha za 13 den. i 1 wiennensis (beč) te zobi za 27 den. Svote te nijesu doduše velike, ali »bibalia muneralia« davahu se redovno ipak samo banu i kraljevim izaslanicima kakvim je isto smatran i vrhovni tridesetničar prigodom svog revizionalnog pohoda.

Izvjesni prihodi gričko-zagrebačke tridesetine pod rukovodstvom temporarnog suca išli su u gradske, već napominjane svrhe (iuxta literas suas assecuratorias). G. 1558. kaže se: » . . . iuxta regestum per tricesimatores tricesimae Zamoboriensis et filialium suarum in absencia dicti Laurencii Bogdan, iudici predicto missum, idem iudex a civibus percepit

[254] Isp. dr. H o r v a t, Prilozi za povijest Podravine (»Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV, Zagreb 1913. str. 13.). Iste godine izišle su i tarife, jedna za užu Hrvatsku (među Sava i Kupa), a druga za tadašnju Slavoniju: isp. dr. R. H o r v a t, Hrvatske carine g. 1539. (Ibidem vol. XII. (1910.) str. 230). Uporedi još u vol. XV. (1913.) »Gradja za povijest slavonskih tridesetnica god. 1535.—1539.« str. 254. i d.

[255] E. L a s z o w s k i, Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, III. Zagreb 1917. p. 114—115.

flor. 26 den. 85 . . . «.[256] Išlo je inače i dosta »po domaću«, kako je navedeno i gotovo podrug stoljeća kasnije u citiranom Milpacherovu slučaju.[257]

Harmice nijesu bile ozloglašene samo u tadašnjim građanskim krugovima nego i u najširim, seljačkim slojevima. Seljaci zapravo nijesu imali posla s harmičarima, tim više sa maltarima i tržišnim nadzornicima, pijacarima, ali su svi skupa u očima puka spadali pod jednu kapu. Svake seljačke bune, koliko ih je god bilo, udarano je na omražene harmičare i maltare, tako i u velikoj seljačkoj buni 1573.[258] Jedan od glavnih postulata ticao se i ukidanje malti.

Viša je vlast imala smisla za pristojno prebivanje tridesetničkih službenika. 1582. izgorjela je kuća u kojoj su stanovali Fillial-Dreissigst-Ambtleute u Varaždinu. Svaki je činovnik dobio ovlaštenje da od prihoda harmice zadrži 60 fl. pa da se na novo gradi.

Niko od građana i ostalog svijeta koji nije spadao u privilegovane staleže nije mogao biti oprošten od tridetnice (ni gradski suci). Svi su tridesetničari bili strogo nadzirani, da ne bi nekom možda propustili uplatu harmice[259]; svaka prijava protiv njih izazivala je potrebu tada silno pribojavane prisege. Osim plemića bili su još i svećenici oprošteni

[256] Monumenta civitatis Zagrabiae, vol. XIII. p. 255.

[257] Upor. u ovoj raspravi bilj. 235. i 236. — Isp. Monumenta Zagrabiae, XIII, 257: sub anno Domini 1559: »... Et licet presentauerat quandam scedam obligatoriam Georgii Zkalych de Zamobor super flor. 7, quos cum predictam Laurencium Bogdan exigere commiseram, tamen post datam scedam ipsorum, dum idem Laurencius debitum huiusmodi 7 florenorum ab ipso Georgio Skalych repeteret, dixit idem Skalych prefato Christophoro Cordato pro ipso debito unum calicem dedisse, et sic scedam ipsam reportauit, iudex vero superinde dicto Christophoro Cordato dedit scedam expeditoriam«! — I 1591. bila je, dalje, jedna rasprava o zaostalim novcima iz starih harmičarskih računa gradskoga suca (condam Joannis Byghor ... quos prefatus condam Joannes Byghor tempore iudicatus sui non administrasset, isp. Monumenta civitatis Z. vol. XIV. (1932.) p. 404. Fiscus communitatis nobilis Stephanus Marych zastupao je tu stvar contra nobilem Franciscum Italum Salera dictum, consobrinum vero nobilis Joannis Byghor. U stvari bila je vrlo zapletena ostavština, jer se udovica preudala.

[258] 6. II. 1573. piše Christoph Prunner štajerskom Landeshauptmannu iz Geiracha: »... sev (puntarski kapetan i seljaci) thuen mir nichts, sonder sev ziehen im landt vmb die Aufschleg, Harmiczen, Tacz, Leibsteuer und Pharrherren, von wegen dass sy Tacz, Leib vnnd andere Steuer auf den Canzeln, da man gottes wort solte verkhünden vnnd selcher sachen geschweigen, abzupringen...«

23. II. 1573. u Ljubljani na mukama ispitivani Matija Fištrić kaže (p. 189) (Hierauf ist er wiederumb auf die Lätter gepunden, gestreckht worden vnd hat auf die strennge frag angeczaigt) »... Sie haben Ir Furnemmen gehabt, die Aufschlager vnnd Dacziar zu uberziehen. Aber sonnst sollten Sie niemandt nichts thuen. Waiss von khainem Edelman, der bey Inen gewest wäre ...« (p. 266). »Wer der anfenger (ove bune!) gewest, waiss er nit. Aber wen man des Winkhler, Gegenschreiber des Dreissigsten zu Nedelicz, Pauern derwegen befragt, die wessten hier Innen am allerbesten Bericht zu geben« (p. 268.)

11. IV. 1573. ispitivali su u Beču Iliju Gregorića nazvanoga »Pribeg« m. o. i 12. »Ob Er, vund warumb Er die Meüt, Dacz vnnd Aufschleg hab wöllen abthuen?« (p. 288.) On je odgovorio: »Seyen nie der mainung gewest, ainichen däcz oder aufschlag abzuthuen. Welle sich dessen in die von Guergfeldt referiert haben, dass die Jung Pouerss Pursch daselbsten ein mauthaus abbrechen wöllen, das Er, Elias Gregoritsch, dieselben mit einem Prügel davon gejagt habe (p. 291.) Isp. Fr. Rački, Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573. — »Starine« knj. VII. U Zagrebu, 1875.

[259] I ugarsko-hrvatski zakonski članak 34: 1599. godine izričito je definirao pojam malverzacije na harmicama: »Defraudatores Tricesimae sunt, qui supra necessarium usum domesticum, vel quaestus gratia, vel alicujus lucri causa quippiam in Regnum inducunt non soluta Tricesima«.

od tridesetnice koja je bila uostalom, kako se onda govorilo, jus coronale ratione mercium. Ali je taj oprost važio dakako samo za »merces pro proprio usu inducendas« te je valjalo svaki provoz »Passualibus propria manu subscriptis, sigilloque munitis in Tricesimis providere«. Međutim su češće nastajale komplikacije i zbog hrvatskih plemića, jer je još u austrijskom »inozemstvu« udaran namet na njihov import a to im je smetalo, pa je došlo do objašnjavanja između hrvatskih saborskih poslanika u Požunu i Erzherzog Ferdinanda 18. I. 1609.[260]

Periferijske prilike Hrvatske i trajna naoružanost protiv Turske ostaviše i carinski sistem u vegetiranju. Sve teže su Habsburzi davali Zagrebu pripomoći iz tridesetničkog dohodka. Iz početka XVII. stoljeća postoji jedna lamentacija zagrebačke (gričke) općine Tomi Kipniku, tricesimatori regni Slavoniae supremo:[261]

Generose ac egregie domine...

Morete se Vaša milost dobro spomenuti, kako smo vu ta prešestna leta Vašu milost nikoliko krat obnahadjali i po naših ljudi i po listu sboga naše harmice i kneza Jančeca; i Vaša milost, kako dobar i pravičan gospon i naš patronus v sem, što smo potribuvali, dobar red dali i navučili i knezu Jančecu zapovidali, da bi nam dal extracte, da njega milost, ne znamo za ki zrok, ku li batrivost, vzamši mi, za našu prijatelskim zakonom prošnju i za Vaše milosti exmissiu ne mari, niti do dan današnji nam extractov ni dal; niti mi imamo polag česa harmice tirati ni zbirati, a od onud, kako Vaša milost dobro znate, vekša marha prohodi, i tako njega milosti i nam i njega svetlosti ovom pustomu zidu (t. j. Zagrebu) velik kvar čini. Da bismo drugi put našli, ali mi inoga v tom za glavu ne deržimo nego Vašu milost. Ostala naša dugovanja hoćete Vaša milost od kneza... i Luke Jušića, naše braće razumiti. Gospodin Bog Vašu milost zdravo i srečno oderži. Datum Zagrabiae 3. octobris 1607«.

Iz pisma bana Nikole Frankapana, kneza Tržačkoga, iz Bosiljeva, 31. X. 1618. zagrebačkom prepoštu Baltazaru Napulyju (»ki ste exactor regni et perceptor contributionum«) proizlazi, da se osjećala želja ekonomičnije finansijske uprave u Hrvatskoj, da se upotrebi već postojeće tridesetničare kao pobirače poreza specijalno hrvatskih. Ban naime kaže: »Ja bih rad, pokih dob ovi harmičari ne htiše se obećati, onu daciju orsačku pobirati, a med tim vrimenom orsagu je kvar, a ja sam nemoguć doli v Zagreb pojti za to se dogovoriti, i ne znam kakovi ljudi, na ke bismo to dugovanje mogli naručiti, i kadi bi v kih mestih prilično te daće pobirali. Zato da biste vaša milost z gospodinom biškupom i z ostalemi, ki v tom experientiju imaju, dogovorili se, kadi bi nam dobro i koje ljudi postavili, ki bi rečenu daću pobirali ter onako, kadi bi mi poznamenovano poslali, ki bi ja njih nomine regni z listmi obnašal i plaću njim s toga odlučil, da bi rečenu daću od sih dob zbirali, zač tovarniki vsaki dan prohode, ki ništar ne plaćaju«.[262] Iz toga se razabira da su tridesetničari odbili da ubiru povrh svoje harmice još i specijalan banovinski namet, jamačno da odium »novotarije« ne padne opet na njih. Od polovine XVII. stoljeća potpadale su pod gradačku Hof-

[260] Petoviensi praterea theloniatori ut vestra serenitas committere dignetur, ne in posterum a rebus nobilium, quae eo ducuntur, thelonium ac vectigal accipiat, diligenter obsecramus, nam ea exactio non nisi nuper introducta est, sicut id priori nostro scripto ostensum est. (18. I. 1609. Odgovor požunskih saborskih poslanika na odgovor nadvojvode Ferdinanda. Šišić, Hrvatski saborski spisi V. U Zagrebu 1918. s. 664.)

[261] »Rad« knj. 176. str. 228—229.

[262] Ferdo Šišić, Hrvatski saborski spisi V. U Zagrebu 1918., str. 191—192.

kammer hrvatske carinarnice na kranjskoj i štajerskoj međi. Prema Turskoj bilo je takvih stanica u Čazmi, Sisku, Slunju, Novom Zrinju, zatim u Čakovcu - Nedelišću - Varaždinu za sjeveroistočnu stranu prema Turskoj. Iz prihoda nedelišćanske tridesetnice opravljao je ban Nikola Frankapan-Tržački za 2.000 fl. utvrdu Brkiševina na Kupi.

Iz godine 1619. postoji jedna tridesetničarska tarifa.[263] Normirao ju je hrvatski sabor u Zagrebu 5. siječnja a tiče se strane robe i vrlo je instruktivna, pa može poslužiti, barem približno, i za orijentaciju u specifikaciji robe i harmice potkraj XVII. stoljeća, dakle za razdoblje ove studije, jer — kako sam već napred upozorio — meni je u zagrebačkom kr. državnom arhivu, kad sam istraživao, kategorički izjavljeno, da tražene građe o harmicama iz posljednja 2 decenija XVII. stoljeća n e m a . . .

Protiv napomenutog rivalstva uže-austrijskih finansijskih institucija javio se ugarsko-hrvatski zakonski članak 33:1625. »Omnes et singulae Tricesimae earumque Proventus a Posoniensi u s q u e a d A d r i a t i c u m M a r e e r e c t a e ad Cameram Hungaricam appliuntur« pa zatim »earumque (t. j. tridesetnicâ) Praefecturae et Officinalis n a t i v i s H u n g a r i s et Partium Regni Hungariae annexarum Indigenis . . . conferantur«. To je u stvari bila nacionalna i magjarska i hrvatska odbojnost protiv Nijemaca, no još je i dalje bilo tridesetnicâ koje su predavale prihode austrijskim komorama.

Oko 1630. napominje se Nikola Tompa kao supremus tricesimae u Nedelišću, a oko 1635. trebaše tridesetničar Danijel Rauch obračunavati blagajnu s hrvatskim državnim staležima. Zakonski članak 15 : 1655. ponovo je zatražio da tridesetničari budu samo Ugri, a članak 86 : 1650. stvorio je uredbu o hrvatsko-slavonskim tridesetnicama.

Nadošlo je zatim za Hrvatsku toliko sudbonosno leopoldinsko doba u kojemu su iza XXX. godišnjeg rata sve jasniji obrisi čvrsto naumljenih pokušaja germanizacije i centralizacije. Irelevantni su tu prvi motivi, svakako materijalističke prirode, uočljivi uostalom još u doba Ferdinanda I.[264] U drugoj polovini XVII. stoljeća nastupalo je u Habsburškoj Monarhiji svestrano reformističko nastojanje ne samo in politicis već jednako in oeconomicis. S finansijsko-carinskom politikom okrenulo je drukčije no dotad.[265] Zato je i rezonovao kameralist J. J. Becher (o kome će dalje biti više govora): » . . . Der Gemeine (t. j. općinstvu, državi) und derer Nahrung, und aller daraus folgender utilitäten ist n i c h t s s o h i n d e r l i c h, a l s wann man die K a u f f - W a h r e n, u n d K a u f f - L e u t m i t h o h e n Z ö l l e n u n d i m p o s t e n b e s c h w e r t, dann dadurch wird der Handelsmann bewogen, seine Wahren t e u e r z u g e b e n, solche i m p o s t e n w i e d e r u m d a r a u f f z u s c h l a g e n: weil sie dann ein Frembder, da solche imposten nit seyn, kan wolfeiler geben . . . Wässer, wo Zölle seyn, nutzen nichts, zumahlen wann sie unterschiedlichen Herren zugehören, die nicht unter einen Hut zu bringen. Dieses siehet man an den zwey mächtigen Ströhmen, dem Rhein und Donau, da man auch fluvio secundo dennoch mit leichtern Kosten, Wein und Güter zu Lande als zu Wasser den Strohm hinunter führen kann . . . (Ne može se) »den Herren solcher Ströme . . . beybringen, dass ein Kreuzer, der zehnmal kombt, im Jahr mehr einbringe, als zweg Kreuzer, die nur einmal kommen«.[266] To su sve bili novotarski nazori, tuđi ugarskom konservativnom sistemu, a neshvatljivi i za hrvatsko plemstvo . . .

1660. nastojano je da se zbog trgovanja s Turskom podigne tridesetnica u Drnju kod Koprivnice, tada još pogranične tvrđave (»pro lytro« što unesu zarobljenici da se ne uzima).

Na g. 1666. (22. II.) spada osnivanje dalje toliko značajnoga Kommerz-Collegiuma u Beču; predsjednik Graf Sinzendorf, a prisjednici, članovi savjetnici, vijećnici Med. Dr. J. J. Becher i Hof-Kammer-Rat J. Gabriel von Selb.

[236] »Nos universitatis dominorum statuum et ordinum regnorum Croatiae et Sclavoniae damus pro memoria, quod cum nos in generali congregatione nostra ex edicto illustrissimi comitis domini Nicolai de Frangepanibus a Thersacz, Segniae, Vegliae Modrussiaeque comitis perpetui, sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis consiliarii ac praescriptorum regnorum bani, in libera regia civitate Montis Graecensis Zagrabiensis decima sexta et aliis immediatae sequentibus diebus mensis augusti proxime praeteritis celebrata, publica regni negotia tractantes, inter alia pro publico bono et emolumento huiusce patriae unanimi voto statuimus ac decrevimus, ut scilicet deinceps omnes regnicolae a singulis vasis mellis, tam propriae alodiaturae, quam emptiis denarios quinquaginta ad utilitatem regni convertendos in tricesima proximiore solvant hominibus ad id destinatis.

A qualibet item sarcina mellis unius equi solvantur denarii decem.
Ab olei denarii quator.
A frumenti denarii duo.
A panni grisii denarii sedecim.
A singulis vero bobus solvantur denarii quadraginta.
Ab equis sive vetulis sive iuvencis denarii quadraginta.
Ab una vacca denarii viginti quinque.
A singulo porco solvantur denarii sex.
Ab ove vero vel capra denarii duo.
Ab una cute bovina denarii tres.
A curru frumenti denarii sedecim.
Ab uno curru salis solvantur denarii octo.

Excepta tamen in praemissis et prout hactenus sic deinceps quoque libera permanente alodiatura dominorum magnatum et nobilium regni, ita videlicet, ut nullus sub poena amissionis praescriptarum rerum, mercium et iumentorum suorum in media quidem ad regni, in altera vero media partibus advenientis usum convertendorum hacce constitutionem nostram violare et infringere ausit. Quam quidem publicam nostram constitutionem in praesenti etiam generali congregatione nostra ratam, sartam, tactam ac in omnibus partibus horum regnorum publicandam et sub praescripta poena in eadem constitutione nostra sancita per omnes et singulos inviolabiliter observandam unanimi voto statuimus ec decrevimus.

Cuius quidem publicae obventionis supremi exactoratus officii praefecturam egregio Lucae Chernkoczy contulimus, ita ut in Zagrabiensi comitatu in locis tricesimarum vel teloniarum ad exigendam praemissam obventionem idoneas personas constituere habeat facultatem. Datum in praemissa generali congregatione nostra in libera regia civitate Montis Graecensis Zagrabiensis sabbato proximo post festum Circumcisionis domini celebrata anno eiusdem millesimo sexcentesimo decimo nono. Lectum et extra datum per regni prothonotarium. (Isp. Š i š i ć, Hrvatski saborski spisi V. Zagreb 1918., str. 198.)

[264] Isp. ovdje bilj. br. 71.

[265] Demnach von geraumen Jahren hero sonderlich in dem vorgangenen Kriegswesen in dem Zoll und Mauthwesen allerhand Unordnung eingerissen, als seind I. K. M. gedacht, i n a l l e n dero Erbkönigreichen und Landen die vectigalia revidiren und p r o m o d e r n o r e r u m s t a t u a l s o e i n r i c h t e n z u l a s s e n, damit die commercia widerum in einen Flor gebracht und die Kammergefäll vermehret werden mögten (Dr. A. F. P r i b r a m, Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit. »Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen« VI. Prag 1898. p. 13.)

[266] Dr. R. v. E r d b e r g - K r c z e n c i e w s k i, Johann Joachim Becher, Ein Beitrag zur Geschichte der Nationalökonomik. Jena 1896. p. 122. etc. (Staatswissenschaftliche Studien, ed. Elster. VI, 2.)

Od vrhovnih tridesetničara u Hrvatskoj, u Nedelišću, napominju se oko 1685. Petrus Prassinsky,[267] pa devedesetih godina (n. pr. 1697./1698.) Joannes Antolčić; a 8. III. 1700. proglašen je za plemića zagrebački građanin Andrija Krajačić, inače harmičar u Brdovcu.*

Poznato je, da je zagrebačka (grička) općina tražila 1686. od kralja dopuštenje da smije iz harmičkih dohodaka popraviti gradske bedeme. 19. XI. 1696. moljeno je produženje takove ovlasti još za deset godina, jer se veći dio gradskih zidina do isusovačkih škola bio nenadano porušio; a isto su zidine na zapadnoj strani do kapucinskoga samostana bile samo za nuždu poduprte, a tu su bile i kule. Karakteristično je, da je za nadzor tih reparacija bio određen biskup Stjepan Seliščević (1694.—1703.)[268]

Sadašnji Jelačićev trg u Zagrebu zvao se do g. 1864. Harmica, jer je tu u srednjem vijeku i dalje ubirana tridesetnica. Trgom je tekao (sada natkriveni) potok Medveščak, a na trgu je bio zdenac imenom Manduševec. Bilo je zabranjeno rublje prati blizu toga zdenca. Na ovom trgu-sajmištu bila je i nastamba kovača i kolara, jer je sva trgovina na konjima i kolima prolazila ovuda (obavljao se potrebni opravak kola i potkivanje konja). Trg je bio zapravo velika ledina s čijom su južnom stranom graničili u to doba voćnjaci i njive. Nemoguće je utvrditi gdje je stojala prastara domus tricesimalis; da li uvijek na uglu Ilice i Bregovite (Tomićeve) ul. sa zapadne strane, ili na samom trgu Harmici, što bi za starije doba bilo svakako vjerojatnije. Tridesetničari su bili nekad i paušalni zakupnici tridesetine, odatle (kao svuda od pamtivijeka u takvim slučajevima) nastojanje da prigrabe što više, zato i uvođenje »novotarija«, miješanje u nepovlasne kompetencije (malte i pijacovina) a najobičnije je bilo prekoračivanje tarife na štetu uvoznika i izvoznika. Uglavnom je tridesetničarska služba značila postepeno a i naglo obogaćivanje, i iz njihovih redova također su izlazili homines novi, plemići-skorojevići. O dohocima glavnih i filijalnih tridesetnica u Hrvatskoj (Slavoniji) valjalo je četvrtgodišnje polagati račun vrhovnoj tridesetnici u Nedelišću (angaria prima, secunda, etc.)

Dok je tridesetina bila kraljeva t. j. državna, malte (koje I. K. Tkalčić začudo zove carinama, lat. telonium) bile su djelomice ili većinom banske, gradske i gospoštijske, a od njihovih prihoda trebalo je zapravo izdržavati mostove i ceste. U praksi je to slabo važilo. Plemstvo se što dalje to više domišljalo kako da postavi što više malti poradi svojih finansijskih problema, a tomu su se odupirali trgovci iz slobodnih gradova pa i državna vlast zbog transita trgovaca iz inozemstva. I sam hrvatski sabor dolazio je u priliku da intervenira u slučajevima koji su pretjerivali.[269] I maltarina

[267] Isp. Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege. Zagreb 1923. p. 287, bilj. 55.

* Upor. časopis »Vitezović« I, 173.

[268] J. Barlé, Popravak zagrebačkih gradskih zidina. (»Vjesnik Kr. zem. hrv. slav. dalm. zemaljskog arkiva« XV, Zagreb, 1913. str. 146.—147.)

[269] »Quia familia Petheo telonia sub Bela et Ivanez seorsim et separatim exigere consuevit, quod utique contra iustitiam militat, ideo una rota sub Bela et alia in Ivanez relinquitur. Reliquae autem per iudices nobilium deiici committuntur, quas familia praedicta Petheo sub ammisione telonii, exigere ut non praesumat, statuitur. A rota vero relicta non nisi unum grossum ab uno curru et unum denarium similiter ab equo uno exigent. Et sic in aliis, si quae tellonia in regno taliter multiplicata reperientur, foret faciendum«. (Saborski zaključak 21. II. 1629. Isp. Šišić, Hrvatski saborski spisi V. U Zagrebu 1918. str. 458.)

(telonium) n. pr. u Koprivnici bila je novijega datuma t. j. od g. 1651. Podijelio ju je kralj Ferdinand III. (1637.—1657.) a odobrio hrvatski sabor 1. VII. 1652. koji je zasjedao u Varaždinu, i to uz uvjet, da grad Koprivnica mora popravljati područne ceste, uzdržavati mostove i cestovne nasipe.[270]

Dešavalo bi se da maltari sami (sve bez razbojnika ali »more praedonico«) opljačkaju trgovce koji su sobom nosili i tuđi novac. Maltari su hvatali i zaobilaznike i nemilo globili pa odatle i mnogo parbi i tužbi zbog takova samovlašća. Plemstvo se tjeskobno pridržavalo svojih maltarinskih »pravica« na cestama i rijekama i protivilo se državnim centralističkim intencijama ne samo u Ugarskoj i u Hrvatskoj nego i u Austriji. I vozari i gončini bili su odgovorni za ispravne prijave (deklaracije) na malti i tridesetnici. Mahom su vršene temeljite premetačine; sumnjivci i lašci dobivali bi i batina. Roba je međutim poskupljivala od bezbroj mitnica, koje su bile preskupe: od Graca do Ljubljane plaćano je neko 12 puta po 3, 4 ali i 44 x. Smetnje su bile u Hrvatskoj i poradi toga što što je dugo trebalo, dok je pored ugarskog novca konačno uveden i sasvim prodro i »carski« novac. A kada je roba prešla tridesetnicu i tolike malte naposljetku se (u slučaju tržišne ili sajmišne trgovine) javio i neizbježivi »šacmešter« (magister fori (t. j. procjenitelj koji je pazio na kakvoću robe na trgu, na vage i na mjere; on je pobirao toliko omraženu pijacovinu i brinuo se o »limitacijama« (maksimiranim cijenama), a osim toga pazio i osujećivao gradske prekupce koji su izigravali seljake, bdio nad tzv. »torbarima« štono su se pojavljivali i na sedmičnim i godišnjim vašarima. Konačno nijesu samo harmičari i maltari sprečavali tadašnji trgovački promet nego su to činile podosta i različne pošasti, a naročito kuga od koje je svako strahovao.[271]

Posred opisanog uobičajenog tridesetničkog i maltarinskog stanja u Hrvatskoj Leopold I. započeo je centralizovanjem Habsburške Monarhije i nastojao u prvom redu da njegovi financijski patenti stupe na snagu u cijelom sklopu njegovih država. Tako je 1686. za pisanje javnopravnih i privatnih isprava njegova vlada propisala »Stempelpapier«, koji se teško udomaćivao i kod samih Austrijanaca, pa je 1693. izišao novi »Sieglpapier-patent« (ispod 100 for. vrijednosti Drei-Kreuzer-Stempel). Siromasi su, doduše, od toga bili oprošteni.[272] U doba nastavljenih ratova i ekonomske krize 1696. dođe patent da svako, ko ima imetka više od 1000 for. dade državi $^1/_{100}$. Slabo je to išlo, pogotovo što je i Austrija zapala pod uticaj merkantilizma, što su raznolični eksperimenti odozgo dirnuli i cehovsku strukturu i unosili razumljivu zabunu u građanstvo svih habsburških dr-

[270] Isp. »Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV. Zagreb 1913. str. 319.

[271] Nemiloztivni on beteg kusni, kada pochne chemere szvoje razlevati, lyucztvo pomori, varasse, szela, i orszage oppuzti, della i terstva vsza zapre, jednum rechjum iz punih orszagou napravi; kakje je pred nekulikemi letmi pri szunchenom izhodu, i zahodu i na pol nochne ztrani visse od tretinu lyudi pomoril, czele puschine napravil; kakje pred malimi letmi tulikaysse vu Horvaczkom orszagu vnosinu toga pogubil. O, preztani, preztani teda negda o nemiloztiuni beteg vu nasse ztrane dohagyati, preztani ovu malu saku Lyudih daviti, preztani nevolyni y redki ország prazniti! da lyudi na ovom mladom letu dobrim zdraujem daruvani, Bogu ztvoritelu szvojemu bolye szlusiti budu mogli. (Isp. Šimunić, Prodeke nedeljne, pp. 36.—37.)

[272] Isp. Bidermann, Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idde 1526—1804. I. Innsbruck 1867. p. 110.

Jedan njemački gradonačelnik (u Nürnbergu) s pratnjom. Tipična njemačka nošnja u drugoj polovini XVII. stoljeća u kojoj se Nijemci tada ukazuju sve do južnih granica.

žava.[273] A kada je nadošla i sve vidljivija germanizacija zakonski je članak ugarsko-hrvatskog državnog sabora 13 : 1687. bio uperen protiv (germanizatorske) centralizacije s uputom da svaki koji iskazuje pred sudom govori s v o j i m jezikom (vernacula lingua perlegatur).

Razumije se samo sobom, da je razgranata trgovačka radnja kao što ju je imao Milpacher dobivala s državne strane i sve proklamacije, koje su kako god zasijecale u commercium. Tako je među Milpacherovim arhivalijama sačuvan i proglas cara Leopolda I. od 21. VI. 1694. kojim objavljuje ugovor manufakturista Dominika Kolba s donjoaustrijskom komorom[274] i preuzetu protekciju nad fabrikatima, koje će izrađivati »Armen-Haus« producirajući »Cädis, und Cronräsch Manufactur«, da će biti glavno stovarište u Beču, pa zatim: Item dass dise Manufactur jederzeit für ein Kayserliches Werck gehalten, und folglichen, gleich wie vorhin der Seiden-Compagnia verwilliget gewest, ebenfals auch alle dise fabrique-Wahren und Handels-Brieff mit einem doppeltem Adler cum hac inscriptione Kays: Fabrica oder Manufacturs-Handlung ordentlich gezaichnet, und gesiglet, auch nebst deme selbige, als Unsere Cameral-Gütter consideriret, und in allen Anliegenheiten dem Werck, und dessen Manufacturisten erheischender Notturfft und Billichkeit nach assistiret werden solle«. Ova firma Kolbova posebno se javila još jednim oglasom iz Linza 1. I. 1695. pozivajući se na pomenuti carev protektorat i 24 godišnje postojanje te manufakture, kojoj su bili u vodstvo kooptirani još nekoji »Directores der Kays. Manufacturs-Handlung«. Iz adrese se vidi, da je pošta išla preko Ljubljane u Zagreb.

[273] Leopold I. naređuje još 1673. »... Handwerker und Handels-Leut' sollen ihre Waaren und ihre Handarbeit nicht überschätzen, damit Wir auch ihnen eine gewisse Taxe zu geben und die allzugrosse Ueberschätzung ex officio abzustellen keine Ursach haben«. (Codex Austriacus; Taglohnsatzung.)

[274] Slično je još 11. III. 1672. osnovana privilegovana K. k. Tuch-, Teppich- und Wollenzeugfabrik in Linz (Christian Sind); izrađivala »Kadis« i drugu vunenu robu a imala i Schönfärberei. Šta više, već 1691. zamalo iza reokupacije od Turaka i u Osijeku je pokušano s jednom tvornicom platna.

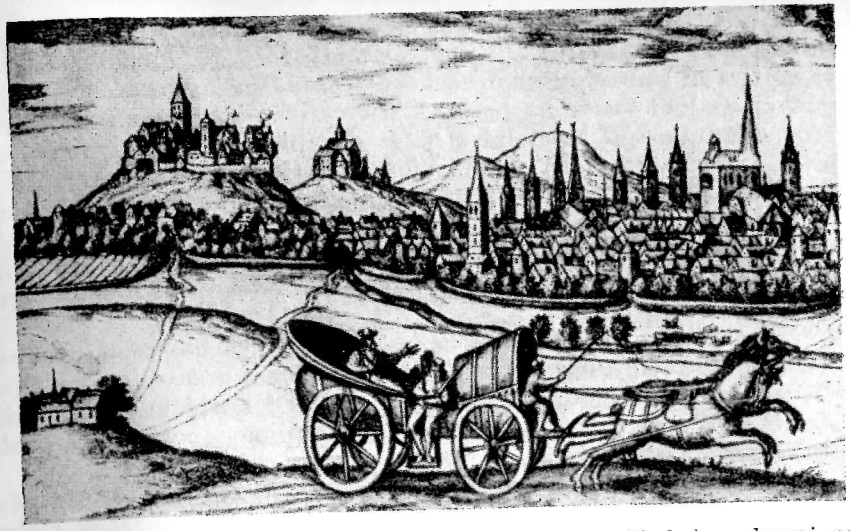

Putnička kočija na zemaljskoj cesti pred Quedlinburgom (Saska) u drugoj polovini XVII. stoljeća. Već tada se i u literaturi zagovaraju putovanja u inozemstvo.

A posve u merkantilističkom duhu u to je vrijeme i kasnije zazirano od opće slobode i ekonomskog poleta osobito sa strane umješnih stranaca. »... und weil grosse steigerung zu besorgen, denen dardanariis (t. j. Makedoncima, zapravo Srbima [Racima] i Cincarima) vorzubeugen« svjetuje Leibniz u jednom projektu caru Leopoldu I.[275]

I opći porezi su slabo plaćani u leopoldinsko doba, tako i u Hrvatskoj i u Zagrebu, koji je još u XXX-godišnjem ratu dospio u zaostatke. 1653. je uglavljen carski porez na 800 Rh. fl., 1659. na 1.200 Rh. fl. Dužne svote uplaćene su istom 1673. a pritom je Gričanima oprošteno 200 for. vjerojatno zbog caru lojalnog držanja u vrijeme urote zrinjsko-frankapanske.

Teške su uopće bile leopoldinske finansije, jedno zbog rastrošnosti dvora a drugo i poradi germanskog ratovanja s Louisom XIV., s Osmanlijama i s Ugrima. I to je navodilo na najraznoličnija domišljanja, kako da se u c. kr. blagajne namakne što više novca. Tu leži i nastavak nastojanja modernije fiskalne, finansijske politike Habsburgovaca. Sa strane rimske kurije, koja je pomagala cara ali ujedno razabirala nerazborito i posve negativno administriranje, potekao je jedan projekt, koji je međutim samo djelomično usvojen.[276] Osnova je izbjegavala da pogodi siromašne podanike te je po praktikovanom uzoru rimske crkvene države svela izgled novih vanrednih prihoda na uvođenje posudbene banke, na lotto i na takse (kupovine) upražnjenih činovničkih mjesta, nemajući, dašto, pojma o spletenom sistemu privilegovanih staleža u habsburškim državama. Predlagano je, eto, iz Rima i osnivanje jednog novog viteškog reda (ordena) »pravih branilaca katoličke vjere i rimskoga carstva« u 5 stepena na bazi kupovine ali s velikim počastima. I izvjesne titule (i usmeno i pismeno!) neka car

[275] Dr. P. F r a n s e n, Leibniz und die Friedensschlüsse von Utrecht und Rastatt-Baden. Purmerend (Holland) 1933. p. 221.

[276] E. v. O t t e n t h a l, Curialistische Finanzpläne für K. Leopold I. »Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung« XI. Innsbruck, 1890. p. 93. etc.

svede pod udar plaćanja takse, a za uzvrat smjeti će nosilac titula nositi kao vidljiv znak svog odličja n. pr. crvenu vrpcu na klobuku. Šta više, poštari će morati paziti da niko na adresama ne prima netaksirane titule. Protupravni naslovi imaće za posljedicu spaljivanje pisama (neuručivanje adresatu). Međutim od kurijalne prakse usvojila je carska komora već i prije izvjesna sredstva n. pr. pogoršanje novca (1682. isp. »Theatrum Europaeum« XII, 428), pa daće na upotrebu papira, a što se tiče titula i nobilitacija Habsburzi su i te toliko naplaćivali pristojbe (Hoch- und Wohlgeboren, Doctor, itd.)[277] što je uostalom vidljivo i u slučaju mnoštva nobilitacija u Hrvatskoj u doba Leopolda I. kako će se dalje vidjeti i iz popisa Milpacherovih dužnika.

1698. postavljena je u Beču Geheime deputirte Commission in Cameralibus (Cameraldirectorium) sa zadatkom reforme državnih financija: u prvom se redu smjeralo u Ugarskoj, Hrvatskoj i »Erbländer« dići cijenu soli, udariti daće na kožu, a već je prije zaključen monopol duhana (Tabakappalto).[278]

I još je postojao jedan tadašnji specijalitet u cijelom napred naznačenom ekonomskom kompleksu Austrije s kojom je Milpacher stojao u trgovačkom saobraćaju. To je tzv. Verlag-System štono su ga odobravali i kameralisti Becher i Hörnigk a sve protiv cehova. »Verlagsystem« je predstavljao organizovanu kućnu industriju u prelazu od obrtnika pod rukovodstvom kapitalista veletrgovaca, uistinu most centralizovanim, sve više podržavljenim manufakturama. Na »Verlagssystemu« zasnivala se n. pr. industrija svile, u Lyonu, u venecijanskom kraju, u Švicarskoj itd.; bilo ga je i u samom rudarstvu, a pomogle su ga do punog razvoja upravo vojne dobave u onim tako reći permanentnim ratnim godinama toga stoljeća masama svojih narudžaba. I u Austriji je postojao taj sistem, i to tako, da je »Kleinmeister« (kućni manufakturista) smio samo producirati, a pravo prodaje pripadalo je samo trgovcu (der Verleger suchte vorher das Fett wegzunehmen)[279] a produkcija se ticala uglavnom kućne industrije platna i drugih tkanina. Poslije je doduše Kleinmeisterima (kućnim fabrikantima) dopušteno da ipak »stückweise« prodavaju, da pohađaju godišnje sajmove i da tamo »izrezuju«. Već u vrijeme Leopolda I. počela je takova radišnost i trgovačko unovčivanje pa i u Milpacherovu saobraćaju razabira se takvo nastojanje onkraj hrvatskih međa u štajersko-kranjskom, alpinsko-austrijskom području kojim je s vremena na vrijeme također krstario lično i bio u stalnoj korespondenciji.

Nego sa svim tim u tijesnoj je vezi cio tadašnji evropski trgovački ambijent u merkantilističkom ekonomskom razdoblju opće povijesti, povezana su i sva reformistička nastojanja ondašnjih habsburških vlastodržaca i svakolika tada savremena tzv. kameralistička literatura. U duhu toga sistema bio je uzrasao i »knez« Lenard Milpacher u Ljubljani i u Veneciji, a u Zagrebu ga zahvatale stvarne prilike iz Austrije i ostaloga svijeta, pa je tu dalje potreban iscrpljiv jedan ogled svih teorija i ideologija, uvriježenih načela i nastojanja za reformama, kako su predlagane i sprovođene potkraj XVII. stoljeća a upravljale trgovanjem i većeg, ali i manjega stila.

[277] ibid. p. 100.

[278] Isp. Dr. Franz Frh. von Mensi, Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740. Wien 1890. p. 113.

[279] Zimmermann, Blüte und Verfall des Leinengewerbes in Schlesien, p. 56 etc.

FRANJO GALINEC: TKO JE BIO KNJIŽEVNI MECENA MULIHOV?

Prilog za povijest postanja Mulihova djela „Posel apoštolski"

I. Juraj Mulih (1694.—1754.): »Posel Apoštolski« (Zgb. I.—II. 1742.)

Isusovac Juraj Mulih čuven je pisac XVIII. stoljeća. On je bio vrlo plodan i svestran književnik[1]. Najznatnije njegovo književno djelo je katekizam »Posel apoštolski«[2]. Iz predgovora toga djela točno doznajemo, kakvu je službu vršio Mulih kao redovnik i što ga je najviše poticalo u njegovu književnom radu. On je bio misionar, jer se sam zove »poslenik apoštolski«. Na svojim misijama vidio je mnoge nedostatke u duhovnom odgoju puka. Po mišljenju Mulihovu glavni razlog tomu zlu bio je taj, što nije bilo dovoljno knjiga, pisanih pučkim, narodnim jezikom. Da doskoči toj vrućoj potrebi, odluči da i on spremi svoj »Nauk kršćanski: »Pokehdob čast poslenika apoštolskoga, ovo na šestnajsto leto, po več biškupijah jesem obnašal, gde sem dosta mogel spoznati, i videti, kulika negde je med ljudstvom, vu duhovnom dugovanju priprostoča, ada i navuka kršćanskoga velika potreboča. Ter največ iz toga zroka: Kajti ga i knigoznanci ne imaju odkude čtati, i druge navučati: ar se našega jezika malo knig najde, koje bi navuk krščanski vu sebe zadržavale. Zato ja duhovnem pastirom, knigo-znancem, i vsem ostalem vernem krščenikom na pomoč šetujući jesem se na oveh knig složenje rad postavil«[3]. »Posel apoštolski« je kao katekizam u prvom redu namijenjen svećenstvu i njegovoj duhovnoj nastavi. »Zato ja dobivši ovu priliku (kada vam ne morem nazoči govoriti) vezda za vsigdar, hotel sem vas po očinski opomenuti, i vam vsem ljubleno pred oči srca postaviti: da kakti duhovni pastiri, kapelani, i vsi drugi na duhovne časti postavleni, veliku skrb vsigdar imati moraju: da mladi, ter neumitelni, iliti priprosti ljudi, za navuk kršćanski vu cirkvu dohadjaju, i onde najbolje potrebne kotrige vere, marlivo poslušaju. Tak prispodobnem načinom, gospodare i gospodarice, a navlastito oce i matere srčeno nagovarjam i za ljubav zveličenja prosim, da svoju družinu i decu, ne samo za cirkvu na navuk pošiljaju; nego takajše, da nje vu svojeh hižah takve potrebne kotrige, sami po sebi, ali po drugom k tomu vučenom gustokrat navučaju, ter njim po takvom navuku, na put zveličenja stupiti, i po njemu hoditi pomágaju«[4]. U tome

[1] Toma Mikloušić, »Izbor dugovanj.« Zagreb 1821. str. 99. Mulih Juri. S. J. Duhovne knjige vnoge vu Horv. jeziku je ispisal.

[2] Juraj Mulih, »Posel apoštolski«, knj. I. Zagreb 1742. str. 1.—640. (pag.); knj. II. Zagreb 1742. str. 641.—1539. (pag.).

[3] Juraj Mulih, Posel apoštolski, knj. I.—II. Zagreb 1742. Predgovor pisca.

[4] Ibidem: Predgovor pisca.

određenom svojem cilju uspjet će njegova knjiga samo onda, ako je bude puk razumio i ako mu ona omili. Tu svrhu namjerava Mulih time postići, da napiše i izda pravo pučko djelo, koje će moći svatko čitati i razumjeti. Time će biti mnogo olakšan i posao svećenika kao pastira i učitelja svojeg stada: »I da to isto legle včinite; zato ja ostavivši diačke reči, jesem (kak sem najbolje znal) samo po n a š k i ovde hotel govoriti, da me bolje razmeti more vsa općina, koja se morebit negda bude dostojala ovoga »Navuka« poslušati. Kaj bi se po svetkeh i po nedeljah, pri cirkve pošće pred svetum mešum i prodekum negda kruto hasnovito moglo činiti da bi g. školnik, ali drugi knigo-znanec glasno čtal, a drugi poslušali, i to bi dobro bilo. Nut kniga je k tomu gotova, samo Bog dal takove, ki bi na te hoteli marlivo šetuvati«[5].

U težnji, da mu djelo postane što podesnije za puk, ide Mulih tako daleko, da za književni govor u svojem djelu uzima dijalekt onog kraja, koji mu je najbliži, a to mu je tada bio zagrebački govor. Svoju namjeru nam on ovako objašnjava: »Ne morem toga tajiti; nego rad valujem: da se ovde najdu vnoga koja vsem povoljna ne budu, kaj me i je od ovoga truda nekuliko odvračalo, da budem na miru, kak su vnogi drugi, od mene vnogo vredneši. To dobro znajući: da našega naroda ljudem, vu izgovarjanju, i pisanju rečih, vsem ne moguče vgoditi: ar se nekoji osmehavaju iz rečih, da nésu prave horvatske, nekoji sude, da nesu pravò pisane; nego bi se drugač pisati mogle: a nekoji druga prigovarjanja izmišljavaju, ter suproti postavlaju. Ali ja takoveh nesem se zbojal: kajti sem iz jedne strane to spoznal: da se jošče na ov svet ne rodil, ki bi vsem ljudem vgodil. Ar iz druge strane, jesem premislil duhovnu hasen, koja se po oveh knigah, more negda, i po moje smrti včiniti, ar se ufam da se najdu vnogi krščeniki, koji ne samo vu svetek; nego negda i vu delatnik, budu ove knige veselo čtali, i druge marljivò navučali. I takovi znavši, da sem se ja vu izgovarjanju rečih, moral prilagoditi samò k Z a g r e b e e m, pri kojeh ovo pišem, a ne K a r l o v č a n o m, niti V a r a ž d i n c e m, niti P o ž e ž a n o m, kaj vezda ne more biti«[6]. Tu, kako vidimo, govori Mulih o zagrebačkom govoru kao o posebnom književnom dijalektu. I svoje djelo namjenjuje Mulih cijelom narodu, a u prvom redu svojim Zagrepčanima, koje on ovako apostrofira: »A da ufam se! Da vi draga moja gospoda Zagrepci, i vsi ostali vseh knig pobožni čtavci, vsa ova poleg vaše navadne i kakti prirodjene dobrote, hoćete za dobro prijeti«[7]. No Mulih je pored Zagreba i Zagrepčana volio čitav naš narod u domovini pa i onaj izvan njezinih granica. Mulih je pisac i kao rodoljub upro oči svoje i na one svoje suplemenike, koji su živjeli u tuđini, pod vlašću Nijemaca i Magjara. Ti su njegovi sunarodnjaci, današnji »Gradišćanski Hrvati« već u ono doba osjećali usku krvnu vezu sa svojom materom-zemljom, s Hrvatskom. Već u ono doba taj dio našega naroda traži knjigu na svojem materinskom jeziku, pa u koliko je nema kod kuće, traži je u svoje braće, u Hrvatskoj. I Mulih svoje djelo namjenjuje toj braći, Gradišćanskim Hrvatima: »Kajti sem dobrò spoznal, né samo vu ovom našem slavnom orságu, nego i drugde stoječe naše drage Horvate, vu knigah svojega lastovitoga jezika osebujnò zapuščene, kojeh zato isto vnoga pobožna zdihavanja,

[5] Ibidem: Predgovor pisca.
[6] Ibidem: Predgovor pisca.
[7] Ibidem: Predgovor pisca.

jesem milò poslušal, ki su večkrat valuvali: da bi kruto radi sami čtali, i druge marlivò navučali, da bi odkuda, kaj dobra imali«[8].

Krasan je to dokumenat za kulturnu i književnu suradnju Gradišćanskih Hrvata sa svojom braćom u Hrvatskoj, koja veza bijaše tako tijesna već u prvoj polovici XVIII. stoljeća. Jednako nam je značajna i nacionalna svijest Mulihova, jer se on brine i živo nastoji, kako bi i onu našu braću izvan domovine moralno i kulturno oplemenio. Mulihov katekizam »Posel apoštolski« nije samo svestran tumač kršćanskog nauka. On je upravo zbornik za cjelokupni naš kulturni i javan život onog doba. U njemu nam govori Mulih o vjerskom i kulturnom stanju, o školstvu, o pučkom vjerovanju, o socijalnoj i staleškoj razlici društva kao i o ostalim porocima našega naroda u ono vrijeme. Mnogo se bavi i razlikom među katoličkom vjerom i inovjercima u našoj zemlji. O tome pitanju iznosi cijelu studiju, utvrđenu svojim naročitim historijskim izvorima[9], po čemu je Mulih postao pravi apologeta svojeg vjerskog uvjerenja i osjećanja.

J. Mulih je obje knjige svojeg djela »Posel apoštolski« posvetio tadašnjem zagrebačkob biskupu J u r j u B r a n j u g u (1677.—1748.). Svoju posvetu »alduvanje« na naslovnoj stranici završuje Mulih ovim stihovima:

»I preljublenom Otcu, etc, etc.
Ovde od ljudih osebujne hvale,
Ter nepretrežnoga spomenka
A od Boga obilne pláče,
Ter vekivečne dike vrednoga!«

Prema tim riječima kao i prema posveti, koju pisac upravlja biskupu, s pravom bismo očekivali, da J. Mulih posvećuje svoje veliko djelo biskupu J. Branjugu, kao svojem visokom patronu. No sam J. Mulih ni u posveti kao ni na drugim mjestima svojeg djela ništa ne spominje o tome, da bi biskup J. Branjuga bio njegov bilo lični ili književni dobrotvor. J. Mulih posvećuje svoje djelo J. Branjugu samo iz osobita poštovanja prema njemu kao svojem biskupu i najvišoj duhovnoj glavi u zemlji. Kada dakle biskup Branjug, iako mu je djelo bilo posvećeno, nije bio njegov patron, namiče nam se zanimljivo i opravdano pitanje, tko je tada ipak bio književni mecena, koji je podupro izdavanje tog najznatnijega i najvećeg Mulihova književnog djela? O tome nam također ništa ne govori ni naša književna povijest.

II. Hilarion Gašparoti (1714.—1762.) »Cvet sveteh« (I.—IV. 1750.—1761.)

O čemu nam ništa ne spominje ni književna povijest pa ni sam pisac, o tome nas obavještava mlađi Mulihov suvremenik, pavlin Hilarion Gašparoti. Najplodniji kajkavski književnik XVIII. stoljeća bio je zacijelo pavlin Hilarion Gašparoti, pisac golema djela »Cvet sveteh«[10]. To je zbornik biografija svetaca, kako oni redom po danima i mjesecima dolaze u crkve-

[8] Ibidem: Posveta.
[9] Juraj M u l i h, Posel apoštolski, knj. I. str. 214.—382.
[10] Hilarion G a š p a r o t i, Cvet sveteh, ali življenje, i čini svetcev, kateri vu našem horvatckem iliti slovenskem orsagu z vekšum pobožnostjum i z prodeštvom poštuju se. Vu Gradcu, knj. I. 1750.—1752. str. 1.—982. (pag.) Vu Gradcu, knj. II. 1754.—1756. str. 1.—923. (pag.) Vu Beču, knj. III. 1758.—1760. str. 1.—987. (pag.) Vu Beču, knj. IV. 17.60.—1761. str. 1.—869. (pag. — bez predgovora i indeksa).

noj godini. Po obujmu i po svojem mnogostranom sadržaju to je najveće hagiografsko djelo u cijeloj našoj književnosti. Prema cilju njegova djela Gašparoti kao pisac je crkveni historik. Prema tome u Gašparotijevu djelu nećemo naći onog slatkog i često tako zamamnog pričanja, kako ga nalazimo u drugih kajkavskih propovjednika, pripovjedača kao što su: J. Habdelić, Štefan Zagrebec i J. Mulih. Gašparoti je više historik, a manje je pripovjedač, novelist. U njegovu izlaganju glavno mu je historijska istina, a manje mu je do fabule. On je, dakle, kao hagiograf-biograf, pravi historik. To značajno obilježje svojeg književnog rada potvrđuje nam i sam Gašparoti kada kaže, da će tu osobinu njegova rada lako opaziti svaki čitač: »Noverit praeterea prudens lector me hic egisse non praedicatorem, sed historicum, cuius leges subinde in gratiam praedicantium transilivi«[11]. Drugom opet zgodom govoreći o grijehu bludnosti pokazuje nam posljedice njezine, pa brzo prelazi na drugu temu riječima: »Ali kajti ovdi nesem prodekator, nego hištorie pisec, zato nadalje šetujem«[12]. Gašparoti upravo s nekim ponosom ističe, da je on historik. Tu Gašparotijevu osobitu sklonost za opisivanje istinitih događaja vidimo čak i u religioznim razmatranjima, u njegovim propovijedima. On naročito ističe razliku između biografije i propovijedi. Svoje »prodeke« rijetko kad uzima u nizu biografija. On ih radije stavlja kao prigodni dodatak ili »priložek« na kraju svake knjige svojeg djela. I u takvim propovijedima, dakle na mjestima, gdje bismo inače očekivali njegovo apstraktno raspravljanje o vjerskim istinama i crkvenim zapovijedima, radije upliće pisac slike iz dnevnog svojeg realnog života. Tako nam Gašparoti kao pravi biograf u dodatku četvrte i posljednje knjige svojeg djela u obliku crkvene propovijedi donosi i potpun nekrolog svojeg zaslužnog zemljaka Franje Glušića, župnika u Bednji.

III. Franjo Glušić (1690.—1758.)

Svoj govor ili »prodeku sprevodnu« počinje pisac refleksijama o nemilostivoj i neumoljivoj sili smrti, koja uvijek dosljedno i nemilo razara život ljudski: »O suha, i gola! o tužna i lakoma! o žuhka, i nagla, akoprem slepa smrt! Kči je ovo potpunoma našeh prveh starcev roditelov i zato tužna sestra naša najstareša: ne prijeta vu utrobe, nego vu vustah Eve, i Adama; iz lakomoga grla njihovoga porojena. Zato na ljudi tak lakoma: da niti je oprostila žitka samomu Sinu Božjemu Jezušu Kristušu«[13]. Smrti se ne može nitko ukloniti. Njezina je moć svesilna i vječita: »Zpod oblasti smrtne nigdar nigdo ne more se osloboditi; niti po svetlosti plemenščine, niti po znanju osebujneh navukov, niti po zvišenju viteškeh dobičkov. Dapače oni koji ostavljaju po smrti svetli glas svojega činenja, moraju nenavideti glasu svojemu: da on ostaje po smrti, a oni moraju oditi vu zemlju«[14]. Zatim nastavlja apostrofirajući svoje slušače: »Odkuda gospoda moja vidite: da viteška oružja ne mogu obraniti od smrti. Kada vidite na leseh biškupske korune, kardinalske škrilake, pastorale, cesarske korune, i bate etc. recete: velike časti, i zmožnosti, ne

[11] H. Gašparoti, Cvet sveteh. U Gradcu 1758.—1760. knj. III. str. 9.
[12] Ibidem, str. 625.
[13] Hilarion Gašparoti, Cvet sveteh, knj. IV. str. 834.—835.
[14] Ibidem, str. 835.

mogu premoči smrtne zmožnosti. Kada vidite na leseh mešnikov mešne knige, svete kelihe postavljene; recete: da svetost ne more ništar naproti smrti. Takove glasi žalostnemi vuhi dosta letos čuli jesmo, kada najmre istoga najsvetešega oca pape Benedikta ovoga imena četirinajstoga na dan tretji rožnjaka, izvišenju sv. Križa alduveni smrtnum kosum pokošenoga začuli jesmo. Drugač: istoga sv. Matere Cirkve kardinala, i eršeka Olomuca varaša škrilakom svojem pokopanoga razmeli jesmo«[15]. To je priprava ili uvod za glavni dio njegova govora, gdje kani iznijeti sve vrline u životu svojeg pokojnika. Stoga odmah zatim nastavlja ovako: »Denes pako ovu žalost suznemi očima gledati moramo vu visoko poštuvanom gospodinu slavne ove fare Bednanske, vel N. skoznivomu plebanušu, Protonotariušu Apoštolskomu N. N. mudroznanstva navučitelu, i boguslovstva Bachalaureu, ili diaku izvučenomu, kojega vsa njegova jakost, imanje, preštimanje, i znanje nesu mogla obraniti od smrti, Nego:

Mortuus est Franciscus Glušić etc. fiat chronographicum, ex tumba acceptum, vel alias factum«[16].

1) Franjo Glušić, kao župnik u Bednji (1726.—1758.). Poslije te priprave u svojem govoru prelazi Gašparoti na opisivanje karakterističnih i najznatnijih zgoda u životu njegova miljenika, pok. župnika Franje Glušića. Vijesti, koje nam Gašparoti donosi o životu Glušićevu, slabe su biografske vrijednosti. Gašparoti nam ni ne iznosi njegovu biografiju. Iz njegova života iznosi i prikazuje samo one momente, koji su bitni i naročito značajni za Glušića kao čovjeka i kao svećenika. On se ne zaustavlja na životopisu, nego nam radije opisuje Glušića kao osobit karakter i svijetao primjer čovjeka. Prema tome moramo drugdje tražiti podatke za Glušićevu biografiju. Pouzdane i dragocjene vijesti o tome pitanju naći ćemo u redovitim zapisnicima tadašnjih kanoničkih vizita, koje se nalaze danas potpuno sačuvane u Nadbiskupskom arkivu u Zagrebu. Sigurnu godinu njegove smrti imamo opet zabilježenu i u spomenknjizi »Liber memorialis« župe bednjanske. Istom kombinacijom svih tih vijesti moći ćemo rekonstruirati približnu biografiju njegovu.

Franjo Glušić rodio se g. 1690. u Samoboru, jer mu se u izvještajima redovito daje nadimak »Croata Samoboriensis«[17] ili samo »Samoboriensis«[18]. Pučku je školu zacijelo svršio u rodnome mjestu, gdje je bila škola već od najstarijih vremena[19]. Srednju je školu sigurno polazio u Zagrebu ili u kojoj samostanskoj školi u domovini. Odabravši svećenički poziv svrši nauke i postade subdjakon 26. svibnja 1714. Zaređen je po tadašnjem zagrebačkom biskupu Mirku grofu Esterhaziju u kapelici sv. Roka, a na »tituluš« grofa Ivana Draškovića[20]. Kao svršeni doktor filozofije i teologije bio je u ono doba poznat kao vrlo učen svećenik. Filozofiju je svršio u Zagrebu, a teologiju u Grazu. Zato mu je stalan atribut »Philosophus Zagrebiensis et Theologus Graecensis absolutus, Bachalau-

[15] Ibidem, str. 835.—836.
[16] Ibidem, str. 836.
[17] Zapisnici o kanoničkim vizitama: sub anno 1738. (str. 335.), a 1742. (str. 516.) Nadbiskupski arkiv u Zagrebu.
[18] Ibidem: sub anno 1726. (str. 42.) Nadbiskupski arkiv.
[19] A. Cuvaj, Građa za povijest školstva. Zagreb 1910. knj. I. str. 69, 168, 194, 198, 200, 218, 228 i 237.
[20] Knjiga redjenika (od g. 1668.—1751.) Nadbiskupski arkiv u Zagrebu.

reus bene doctus«[21]. Gašparotiju je Glušić: »mudro znanstva navučitel, i bogoslovstva Bachalaurensis ili diak izvučeni«.[22] Za nj kaže dalje Gašparoti: »On akoprem vu Graca glasoviteh školah izvučen Bogu-slovstva, i dvanajste škole, ter prikladen za vsaku najglasovitešu faru: vendar rajši je hotel malu vučiti dečicu: nego koje goder fare preštimanoga se popaščiti plebanuša«[23]. Prije nego je postao župnikom, bio je u osnovnoj školi u Varaždinu, gdje je pomagao i isusovcima u njihovoj školi: »... vendar rajši je hotel malu vučiti dečicu: nego koje goder fare preštimanoga se popaščiti plebanuša; zatem rajši vu Varaždinu škole tovaruštvu Jezuševomu pomogel je vučiti: nego čast plebanuša obnašati«[24]. U to vrijeme bio je Glušić i informator djeci grofa Batthyanija: »Ar vučil jest presvetle Batyanske grofe«[25]. Prije nego je postao župnikom bio je kapelan u Klenovniku. »Ni konec poniznosti njegove: Ar predi sebe vu gradu Klenovniku poniznoga, i zakritoga kapelana, nego glasovitoga oca duhovnoga na fari hotel je iskazati«[26]. Prije Bednje bio je Glušić neko vrijeme župnik u Voći: »Parochis S. Martini in V o c h a anno 1725. Anno 1725. die 4 januarii factus est administrator r. (reverendus) d. (dominus) Franciscus Gluschich vir probus et prudens«[27]. Župa u Voći nema iz onog doba svoje spomen-knjige. U toj se župi vodi »Liber memorabilium« tek od god. 1835. Zato nemamo točnih podataka o tome, kako je dugo bio Glušić ondje župnikom. U našem pitanju nešto nam pomažu i Matične knjige, koje su sačuvane iz onog vremena. Po upisu krštenih doznajemo, da je prvo dijete, koje je Glušić kao župnik ondje krstio, uvedeno u Maticu rođenih 26. januara 1725. Posljednji mu je krst bio 10. ožujka 1726. Prema tome bio je Glušić kratko vrijeme župnikom u Voći. Poslije smrti Josipa Kovačića, župnika u Bednji dođe onamo župnik iz Voće Franjo Glušić: »Est nobilis presbiter Franciscus Gluschich post morten Josephi Kovachich ex parochia Voczensi die 12 praesentis mensis quae fuit Dominica 3 post pascha ad praesentationem excellentissimi domini comitis Joannis Draschovich et confirmationen reverendissimi domini Nicolai Bedekovich, vicarii Zagrabiensis per reverendum Andream Kolar ad hanc parochiam inductus et instalatus Samoboriensis annorum aetatis 36 praesbiterii 12 Philosophus Zagrabiensis et Philosophus Gracensis absolutus«.[28] Glušića je u njegovu novu župu u Bednji uveo Andrija Kolar, župnik iz Kamenice 10. svibnja 1726. g.: »... per reverendum dominum Andream Kollar parochum in Kamenica Dominica 3 post pascha in anno 1726. ad hanc parochiam est introductus«[29]. U objema ovim našim posljednjim bilješkama točno je dakle navedena g. 1726. kao sigurno vrijeme, kada je Glušić postao župnikom u Bednji. Stoga je vrlo zanimivo, da taj događaj nije ni unesen u spomen-knjigu tamošnje župe. Unatoč jasnoj napomeni »Zapisnika« iz g. 1726. i 1732., da se to dogodilo upravo g. 1726. ipak spomen-knjiga župe Bednja

[21] Zapisnici o kanoničkim vizitama: sub anno 1732. (str. 210.) 1738. (str. 335.) i 1726. (str. 42.) Nadbiskupski arkiv u Zagrebu.
[22] Hilarion G a š p a r o t i, Cvet sveteh, Vu Beču, knj. IV. 1760.—1761. str. 838.
[23] Ibidem, str. 838.
[24] Ibidem, str. 838.
[25] Ibidem, str. 838.
[26] Ibidem, str. 839.
[27] Archiadiconatus Varasdiniensis Annis 1713.—1748. (Nadbiskupski arkiv u Zagrebu).
[28] Zapisnici o kanoničkim vizitami: sub anno 1726. (13. maja) (str. 42.) Nadbiskupski arkiv u Zagrebu.
[29] Ibidem, sub anno 1723. (str. 210.)

kaže o tome ovo: »Franciscus Gluschich quo anno ad Parochiam Bednjensem promotus sit non constat«[30]. Glušić je primio župu u Bednji, i ako mu je bilo prije toga ponuđeno mjesto, na kojem bi bio mogao s vremenom postići i vrlo veliku svećeničku čast. I tu se pokazao kao osobit primjer skromnosti. »Ar izvišen od njih Izvišenosti presvetloga gospodina Januša Draškovicha bana horvatskoga na slavnu ovu faru, akoprem ponujana jesu njemu S u b l e c t o r i a, iz koje lehko na čast kanoničku bi bil zastupil; on vendar prijeti nju ni hotel; rajši hotejući ovčicam svojem z krvjum Kristuševum odkuplenem dvoriti, i pomoči; nego vu kanoničtvu vsakojačke časti, i korune opatov, i biškupov iz neobladane svoje poniznosti iskati«[31]. Ipak je Glušić kasnije postigao veliku čast u crkvenoj hierarhiji. Zacijelo morao je on biti vrlo učen i nadaleko poznat sa svojih vrlina, kad je prije 60 godina svojeg života kao obični seoski župnik mogao postati a p o š t o l s k i p r o t o n o t a r, »reverendissimus dominus Franciscus Gluschics Protonotarius Apostolicus«[32]. Glušić je ostao do konca svojeg života, pune 32 godine (1726.—1758.) župnikom u Bednji. Umro je g. 1758. kad mu je bilo 68 godina: »Anno **1758.** plenus dierum et meritorum supremum diem obiit«[33]. Ta nam je vijest spomen-knjige župe u Bednji tim znatnija, jer u Gašparotija ne doznajemo za datum smrti kao ni rođenja Glušićeva. Što više, još bi Gašparotijevo pričanje moglo koga navesti na misao, da je Glušić umro iste godine kad Gašparoti o njegovoj smrti kao o sadašnjem događaju govori u svojoj knjizi, izdanoj 1761. godine.

2) F r a n j o G l u š i ć k a o k a r a k t e r. Po riječima Gašparotijevim njegova prijatelja, pokojnoga Glušića nije sasvim nestalo iz ovoga svijeta, jer nam ostaju primjerom njegove vrline, i druga dobra djela, koja je kroz cio život uvijek pokazivao prema bližnjemu svojem. Zato ovako apostrofira Gašparoti prisutno svećenstvo: »Kaj vi na ove tužne glasi vnogo poštuvani gospoda plebanuši? Ovde mrtev leži: niti več ne govori. Ali vkanjujete se i vi! Kaj ne čujete? Defunctus adhuc loquitur. Kaj govori? Kak bi to moglo biti? onda denes zadnjič govorečega brata vašega gospoda pdebanuši; oca duhovnoga ljubljene ovčice posluhnete i malo poterpete«[34]. Gašparoti, kad nam prikazuje glavna obilježja Glušićeva karaktera i kao čovjeka i kao svećenika, nije nipošto općenit. On nam potpuno konkretno, točno i pojedince nabraja sve značajne crte u njegovu životu, po kojima dobivamo točnu sliku o tom znamenitom Gašparotijevu zemljaku i prijatelju. Najprije on redom iznosi sve životne vrline Glušićeve: »... pokojnoga našega N. N. zaprtemi vusti govorečega ostavljeni dober glas njegov posluhnemo vu krepostih: poniznosti, molitve, darežlivosti, pobožnosti, nezatrudjenom posluvanju apoštolskom i zadnjič na smrti njegovi«[35]. Potanje razmatranje svake od tih pokojnikovih životnih kreposti služi Gašparotiju kao glavni sadržaj ili kao »thema« u njegovu govoru, koji je izrekao u pohvalu svojeg pokojnog prijatelja. Kao primjer za poniznost pokojnikovu spomenute su već i u biografiji njegovoj

[30] Liber memorialis parochiae Bedniensis. pag. 5.
[31] Hilarion G a š p a r o t i, Cvet sveteh. Vu Beču knj. IV. 1760.—1761. str. 839.
[32] Ibidem, str. 836. i Zapisnici o kanoničkim vizitama: sub anno 1750. (15. sept.) (str. 108.) (Nadbiskupski arkiv u Zagrebu).
[33] Liber memorialis parochiae Bednijensis, pag. 5. (Po prijepisu tamošnjeg kapelana g. Ivana Knez-a. Pismo od 13. IX. 1933.)
[34] Hilarion G a š p a r o t i, Cvet sveteh. Vu Beču knj. IV. 1760.—1761. str. 836.—837.
[35] Ibidem, str. 838.

neke zgode, gdje Glušić nikad nije težio za vlašću ni za častima, iako je imao po svojim velikim naukama pravo na to. Stoga osobito ističe njegovu skromnost, koju je pokojnik za cijelog svojeg života svagdje pokazivao: »On akoprem vu Graca glasoviteh školah izvučen Bogu-slovstva, i dvanajste škole, ter prikladen za vsaku najglasovitešu faru: vendar rajši je hotel malu vučiti dečicu: nego koje goder fare za preštimanoga se popaščiti plebanuša . . .; zatem rajši vu Varaždinu tovaruštvu Jezušovomu pomogel je vučiti: nego čast plebanuša obnašati . . .; akoprem ponujana jest njemu S u b l e c t o r i a, iz koje lehko na čast kanoničku bi bil zastupil; on vendar prijeti nju ni hotel; rajši hotejući ovčicam svojem z krvjum Kristuševum odkuplenem dvoriti i pomoči: nego vu kanoničtvu vsakojačke časti, i korune opatov, i biškupov iz neobladane svoje poniznosti iskati«[36].

I u pobožnosti bio je pokojnik primjer svojim suvremenicima, drugovima-svećenicima i povjerenom si stadu. Zato nastavlja o njemu ovako: ». . . je li več molil ali več živel pokojni dobri naš gospodin N. ne bi znal povedati. Svedoče to njegova sveta premišljavanja vu jutro, i večer vučinjena; sv. čislu vu rukah ponašana s molitvenemi knižicami. Povečte ne li istina vi koji vu zadnjem betegu pri pokojnem bili jeste: da on sv. molitvu iz breviara tja do zadnjega dneva h a c d e c i m a J u l i ni ostavil: nego do večernice je zmolil: a popoldan je preminul, i na vekivečno večernic popevanje vu nebo, kak se ufamo, je odišel. Povečte kak pobožno vsaki dan više pol vure svetu je mešu služil. Prvo i potlam dugo molil vsigdar iz cirkve skoro zadnji izišel. Vam verne dušice i ovčice kriči: Molete kak sam vas navučil, vu jutro i večer; i za menum vu nebo dojdete«[37].

Citirani zapisnici o kanoničkim vizitama župa nijesu samo zato znatni, jer u njima nalazimo pogdjekoju vijest o životu pojedinih lica. U tim zapisnicima često su takve ocjene, davane sa strane njihovih pretpostavljenih koje nam naročito osvjetljuju ćud, vladanje, obrazovanost i sposobnost izvjesnoga lica. Takve podatke o unutrašnjoj vrijednosti čovjeka, o njegovu karakteru nalazimo u tim zapisnicima i o G l u š i ć u. Različite su bilješke, koje se vode uvijek na istu shemu, u zapisnicima takih kanoničkih vizita. Tu se govori: o općem stanju župe, o materijalnom stanju crkve, o duhovnoj pouci vjernika, o zadovoljstvu vjernika sa svojim pastirom, o župniku, kapelanu i dr. U posebnom poglavlju »de parocho« vidimo uvijek ne samo »curriculum vitae« dotičnog župnika, nego je tu sve rečeno, što se odnosi na cio duševni i moralni život župnika kao čovjeka i kao duhovnog pastira i učitelja svojeg stada. U takvim bilješkama naših župnika naći ćemo pogdjekoju vrijednu i karakterističnu vijest, koja nam na svoj naročiti način osvjetljuje onaj duhovni život, koji je Glušić provodio u pobožnosti i molitvi svojoj tako, da je pri tome često zanemario i za materijalno dobro svoje crkve. To mu se tim prije događalo, jer je bio prerevan u vršenju svojih duhovnih, svećeničkih dužnosti, kako nas u tome utvrđuje prva ocjena o njemu kao župniku u Bednji, gdje se o Glušiću ovo kazuje: »Bachalaureus bene doctus conciones facit Cathecheticas, hospitalis s e d o e o c o n o m i a e m i n u s s t u d i o s u s . . . Baptisatos et copulatos diligenter inscribit in agendo videtur esse juris sui«[38]. Gdje je i bilo prilike, da oštrije istupi, bio je uvijek suzdržljiv i blag. Najblaži crkveni susjed njegovoj župi bili su lepoglavski pavlini. Među pavlinima i župom Bednja došlo je katkad do spora i razmirica. Pavlin Hilarion Gašparoti kao Glušićev biograf o tome nam, dakako iz razumljivih razloga, ništa ne govori. Došlo je katkad i do takovih zgoda među spomenutim susjednim župama, da se Glušić morao i potužiti na pavline, pa ipak je i u takovim časovima ostao on prema njima blag i obziran, kako to čitamo u zapisnicima, koji kažu za Glušića: »Ecclesiam servat in munditiae iurium parochialium c u m d i g u s t u p a t r u m v i c i n o r u m t e n e x«[39]. Lepoglavski pavlini, kao »patres vicini« bili su njegovi najbliži susjedi. Zacijelo je katkod bilo i opravdanih razloga, da je Glušić u obrani crkvenih prava svoje župe bio nevoljko (»cum disgustu«) raspoložen protiv svojih susjeda pavlina (»patrum vicinorum«). Kao dalju i naročito značajnu osobinu Glušićeva karaktera spominje nam Gašparoti njegovu darežljivost. Uvijek i svagdje dijelio je Glušić milostinju pojedincima, siromasima. Spominje se njegov boravak u Varaždinu, gdje je toliko milostinje sirotinji dijelio, da je u tome svojem svetom poslu postao već i poslovičnim primjerom i ostalim suvremenicima i svojim sugrađanima. »Vu Varaždinu pako vsakomu akoprem vnogomu na vulici zestanjenomu pripravljeno na to sv. almuštvo siromahu je navadu imal davati, na tuliko gda su njega zagledali, vre darovnika darežlivoga celi šeregi jesu nasleduvali«[40]. No Glušić nije milostinju dijelio samo sirotinji, pojedincima, nego je on bio i velik dobrotvor svih susjednih kapela i župa. Najviše je dao svojoj župi: »Hitete oči na ov novi oltar sv. Izidora; i sv. Marice; i ne samo njegovu poobžnost: nego i našu proti svecom ovem od pokojnoga N. vu vas vužganu valuvati morate. Iz ove pobožnosti bratovčina muke, i smrti Kristuševe po njem vu Trakoščanu je preskrblena«[41]. Za njegovu darežljivu ruku znaju i susjedne župe: »Iz ove pobožnosti vnoge sv. bratovčine ime njegovo zapisano imaju, kakti Zagrebačka muke i smrti Kristušove, sv. Rožalije vu Ivanceh, sv. Jožefa vu Lepoglavi etc.«[42]. Nije bilo mjesta ni predmeta u crkvi njegove župe, što nije on pomogao nabaviti ili podići: »Obrnete malo oči po ovi sv. cirkvi, i videli budete vnogo kamenje, koje kriči: s nami je podignul N. N. više ovu cirkvu; z nami je potaracal ovo sveto mesto, nas je vu boltu postavil. Govore svečnjaki sreberni, nove orgule podignjene; kelihi, mešna oprava etc. ovi sv. cirkvi preskrbljena«[43].

[36] Ibidem, str. 838.—839.
[37] Ibidem, str. 839.—840.

IV. Franjo Glušić kao književni mecena Mulihov.

Franjo Glušić bio je uistinu rijetka pojava za svoje suvremenike. Ta njega ne nazivaju samo »špitalčani i ostali siromaški ljudi« svojim dobročiniteljem, nego je on i dobrotvor svoje župe, a obilno pomaže i susjedne crkve. On je bio svetac i pravi Božji čovjek već na ovome svijetu. Njegovu angjeosku dušu i darežljivu desnicu osjetiše i svećenici, redov-

[38] Zapisnici o kanoničkim vizitama: sub anno 1726. (13. maja, str. 42. Nadbiskupski arkiv u Zagrebu.)
[39] Ibidem: sub anno 1726. (13. maja) str. 42. (Nadbiskupski arkiv u Zagrebu.)
[40] Hilarion G a š p a r o t i, Cvet sveteh. Vu Beču, knj. IV. 1760.—1761. str. 841.
[41] Ibidem, str. 841. i Liber memorialis parochiae Bednijensis pag. 5.
[42] Ibidem, str. 842.
[43] Ibidem, str. 842.

nici pa i čitavi redovi: Pavlini u Lepoglavi, a Franjevci i Isusovci u Varaždinu. Zato Gašparoti oduševljenjem slavi svojeg zemljaka F. Glušića kao ideal svake kreposti, a napose kao javnog dobrotvora svojih suvremenika: »Ovo podpunoma, ako pokojni vredni gospodin Proto-Notarius Apoštolski ne bil tulikaj almožnik osebujni, povečte vi sami slugi Božji bližnji redovniki: kulika ni vam vsigdar činil almuštva. Povečte ki ste sada na zoči slavnoga reda sv. Ferenca patri Varaždinski: kulika ste od njega prijeli almuštva. Povečte vi reda mojega slavni navučiteli, kuliko od njega za ravnati mlade vu navuku na pregovarjanje školsko prijeli jeste penez za kipe etc. Ah svedoče almuštvo njegovo altarie, tak vu Varaždinu, kak vu Lepiglavi ostavljene i zapisane vu zadnji odluki trikrat ponovleni . . . Svedoče brati reda Milosrdnosti sv. Ivana od Boga, koji vsako leto dohajajuči almuštva prosit, vsigdar po škude najmenje dobili ovde jesu«[44]. Za svoja dobra djela, koja je činio spomenutim crkvenim redovima, dobio je od njih i javno priznanje zahvalnosti: »Z ovum pobožnostjum vužgan, počiniti ne mogel doklam sv. reda mojega »Pobratinske liste« ni zadobil, vu kojeh delnik vseh pobožnosti činov je vučinjen. Z ovem nakinčen darom, jošče višeše mesto vu nebu po dobreh deleh spraviti je se trsil, na pomoč jemljuč slavnoga reda sv. Ferenca sinovlje »Listi«; da ovak dvojega sv. reda najeme sebi prilažuč, kakti z dvemi kreljutmi vu nebo po pomoći sveteh Ocev Pavla i Ferenca podigne se«[45]. No pored tih dosad spomenutih i rijetkih ljudskih kreposti imao je Glušić još jednu vrlinu, kojom se toliko uzdizao nad ostalim svojim suvremenicima. On je u ono vrijeme bio općenito priznat kao vrlo učeni svećenik, kao osobito školovan i naučni autoritet. Po Gašparotiju je Glušić »mudroznanstva navučitel, i Boguslovstva Bachalaurej, ili diak izvučeni«, »vu Graca glasoviteh školah izvučen Bogu-slovstva i dvanajste škole«[46]. Tu njegovu veliku stručnu filozofsku i teološku spremu jednoglasno potvrđuju ocjene u svim zapisnicima kanoničkih vizita. Tu mu je uvijek i redoviti nadimak, kojim ga zovu: Philosophus Zagrabiensis et Theologus Graecensis absolutus«. Ili opet: »Bachalaureus bene doctus«[47]. Na drugom se mjestu kazuje opet za nj: »Philosophus Zagrabiensis et Theologus Graecensis in qua Universitate etiam Bachalauream Theologiae meritus est«[48]. Glušić i poslije svojih svršenih nauka nije zaboravio na knjigu, nego je brižno i mnogo čitao, te se cio svoj život bavio marljivo knjigom, a i imao je lijepu svoju privatnu knjižnicu. U jednoj bilješci čitamo, da se Glušić tako intenzivno bavio knjigom, da je pri tome često zanemario i svoju ekonomiju: ». . . libros habet sufficientes, quod etiam libenter legit et plus illis se impendit quam oeconomiae«[49]. Tako je i potpuno razumljivo, zašto je Glušić kao učen teolog uživao toliki ugled među svojim suvremenicima, a kao čovjek, koji je neprestano i mnogo čitao, bio je osobito obrazovan. Za svoje suvremenike bio je Glušić »vir probus et prudens«. Tako je Glušić kao inteligentan

[44] Ibidem, str. 840.
[45] Ibidem, str. 841.—842.
[46] Ibidem, str. 836., 838.
[47] Zapisnici o kanoničkim vizitama, sub anno 1126. (13. maja) str. 42, sub anno 1730. str. 132, sub anno 1732. str. 210, sub anno 1742. str. 516, sub anno 1746. str. 35. (Nadbiskupski arkiv u Zagrebu.)
[48] Ibidem, Ibidem, sub anno 1738. (str. 335.)
[49] Ibidem: sub anno 1726. (13. maja) str. 42. (Nadbiskupski arkiv u Zagrebu).

i učen svećenik, koji neprekidno prati razvoj svoje stručne knjige, postao dosljedno i prijateljem valjanoj i korisnoj pučkoj knjizi. Glušić je već po samoj prirodi svojeg svećeničkog poziva neprekidno bio u najužem dodiru s povjerenim pukom. On je bio kroz cio život svojem narodu duhovni savjetnik i učitelj. U takovoj je prilici mogao Glušić najbolje da upozna duhovnu potrebu svojeg stada. Taj narod nije imao zgodne knjige na pučkom jeziku, koja bi ga poučila u glavnim istinama kršćanskog nauka. Stariji naši katekizmi[50] nijesu se upotrebljavali u ovim krajevima, pa ih narod nije ni poznavao. Zato sebi možemo lako predstaviti veselje, kojim je Glušić pozdravio namjeru Mulihovu, da izda djelo o kršćanskom nauku. Svi ovi momenti, kao što su: njegov prirodni altruizam, velika teološka stručna sprema, naročita njegova inteligencija kao i briga za vjersku nastavu povjerenog mu puka, uzajamno djelovahu, da se Glušić lako odlučio, da svojim troškom izda kršćanski nauk, namijenjen svećenstvu i puku za poznavanje glavnih i najznatnijih vjerskih istina. S tih vjerskih, altruističkih i kulturnih pobuda Franjo Glušić, župnik u Bednji, postao je Mulihov književni mecena, noseći materijalne troškove oko izdavanja njegova najznatnijeg djela: »Posel apoštolski« (Zagreb I.—II. 1742.). Taj lijepi kulturan događaj iz naše književne prošlosti jasno i glasno potvrđuje pavlin Hilarion Gašparoti, kada među ostalim Glušićevim zaslužnim djelima na ovaj način ističe i njegovo književno mecenatstvo: ». . . svedoče darežljivost njegovu knige Krščanskoga navuka od poštuvanoga p. (patra) Muliha, Tovaruštva Jezuševa na svetlo dane, i od pokojnoga gospodina naplačene«[51]. Po tim Gašparotijevim riječima doznajemo za znatnu kulturnu historijsku istinu, da je župnik Franjo Glušić bio književni mecena Mulihov. Ta Gašparotijeva vijest za nas je danas najpouzdaniji svjedok o postanju najvećeg i najznatnijeg Mulihova književnog djela »Posel apoštolski«. A kako nam o tome baš ništa ne spominje ni naša književna povijest, to se tada Gašparotijeva vijest o našem pitanju može s punim pravom držati kao prvi književni izvor i dokumenat.

V. Općenita napomena.

U svojem golemom djelu »Cvet sveteh«, kako nam već sam natpis kazuje, Gašparoti je izrazit hagiograf. Veliki je niz svetaca, ugodnika Božjih, crkvenih otaca i ugledника, kojima je tu opisao život i njihovo duhom Božjim blagoslovljeno djelovanje. No on nam nigdje ne opisuje život licima iz svjetske povijesti ili javnog života. Još manje nam govori o kojem od svojih živih suvremenika. Ipak se čini, da je i tu načinio jednu jedinu iznimku, a to je naš primjer biografije Glušićeve. Na način tadašnje retoričke škole, a u obliku nekrologa izrekao je Gašparoti pravi pohvalni govor, u kojem izlaže glavne i najznačajnije crte u životu svoga zemljaka Franje Glušića. Obojica su najuži zemljaci. Glušić kao i njegov biograf Gašparoti rođeni su Samoborci.

Budući iz istog kraja nađoše se kasnije kao radnici na istoj njivi, s jednakim ciljevima i dužnostima; dugi niz godina svojeg života provode u najbližem susjedstvu, ali i kao najbolji prijatelji. Najvredniji i najjači

[50] Sime Budinić (1583.), M. Divković (1609.) i R. Levaković (1628.).
[51] Hilarion Gašparoti, Cvet sveteh. Vu Beču, knj. IV. 1760.—1761. str. 840.

znak njihova prijateljstva, uzajamne i iskrene odanosti zacijelo je ono veliko poštovanje Gašparotijevo prema njegovu starijem drugu i zemljaku Franji Glušiću, s kojim je duboko prodahnut i čitav Gašparotijev govor. Mnoge je i velike zasluge iz života svojeg zemljaka iznio tu Gašparoti. Našu naročitu pažnju zaslužuje danas Gašparoti i zato, jer nam je on u pohvalnoj biografiji svojeg zemljaka prvi priopćio nesumnjivo pouzdanu vijest, da je baš F. Glušić bio onaj zaslužni muž u našoj književnoj prošlosti, koji je kao velikodušan mecena materijalno pomogao i mnoge pridonio tome, da je naša književnost dobila jedno klasično djelo, kako je za svoje doba bio Mulihov veliki katekizam »Posel apoštolski«. Ta knjiga nije bila običan priručnik, možda samo za svećenike i škole. Njome su se rado služili i laici-svjetovnjaci. Ona je često bila ures privatnih gospodskih i velikaških knjižnica, kako je i nalazimo u katalogu knjiga porodice grofova Sermage-a. Tu se uz klasična djela iz poezije, historije, uz imena Livija, Plutarha, Lucića i dr. našlo i Mulihovo djelo »Posel apoštolski«[52].

Prema tome naša literarna historija dobiva odsada svoju novu i nerazdružívu književnu trojku: isusovac Juraj Mulih je autor djela »Posel apoštolski«, župnik i apoštolski protonotor Franjo Glušić njegov je mecena, a pavlin Hilarion Gašparoti, kao njihov suvremenik, za tu književnu istinu nam je najvjerniji i najpouzdaniji svjedok.

Résumé. — L'hagiographe Hilarion Gašparoti, religieux d'ordre de St. Paul (1714 à 1762), dans son oeuvre capitale: »Cvet sveteh ali življenje i čini svecev«, (I—IV, 1750—1761), traite longuement-en vrai historien-annaliste — un nombre énorme de noms et d'événements étrangers. Ce n'est qu'à quelques endroits, assez peu nombreux d'ailleurs, de son hagiographie que Gašparoti parle de personnages et d'événements indigènes du passé croate.

C'est dans cet ordre d'idées que, dans une de ses prédications, intitulée »Prodeka na sprevodu zvrhu duhovnega pastira« (»Cvet sveteh«, tome IV, p. 834 à 846), Gašparoti s'occupa avec un peu plus de détails de la vie vertueuse aussi bien que de l'oeuvre civilisatrice de son défunt ami et compatriote Franjo Glušić (1690 à 1750).

En bon prêtre, Francois Glušić, était très pieux et savant, mais c'est surtout à sa grande charité envers les pauvres qu'il dut sa grande renommée parmi ses contemporains. Il était le bienfaiteur et donateur de toutes les chapelles et paroisses voisines. Toute sa vie il aimait plus que toute autre chose le livre, la science, les lumières. Etant en contact ininterrompu avec le peuple, il souffrait à cause du manque des livres populaires destinés à l'instruction et l'édification des plus basses classes sociales, car il en connaissait et appréciait la nécessité et la valeur mieux qu'aucun autre.

C'est pourquoi Glušić salua avec enthousiasme les efforts du jésuite Juraj Mulih (1694 à 1754) qui consacra à cette fin non seulement ses écrits de peu d'importance mais aussi sa plus grande oeuvre littéraire »Posel apoštolski« (I—II, a Zagreb en 1742).

Cette oeuvre de Mulih fut publiée par les soins et le secours matériel de Glušić. De cette manière F. Glušić se fit le mécène littéraire de Mulih, ce dont nous sommes renseignés d'une manière sûre par leur contemporain H. Gašparoti (»Ccet sveteh«, livre IV, p. 840).

[52] Dr. J. Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege. Zagreb 1923. str. 313. — O Mulihu kao piscu »Škole Kristušove« u smislu jedne knjige bon-tona (regule dvorjanstva) isp. u »Narodnoj Starini« (VII. god. 1928. str. 13.) članak: Vladoje Dukat, Prilozi za povijest kulture u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću.

Priopćio A. Makanec:

KULMEROVA PISMA BANU JELAČIĆU 1848. (30. III.-29. XII.)

Bilješke sastavili Dr. Josip Matasović i Mirko Stanisavljević.

II

Lieber Freund! Piškorec[14] wird Dir bereits erzählt haben, wie traurig es hier aussieht. Wien und die Monarchie sind durch die Ereignisse und Conzessionen vom 15. Mts. der vollkommenen Auflösung sehr nahe gerückt. Der Kaiser ist durch den Umstand, dass die Bewachung der Burg der National-Horde gemeinschaftlich mit dem Militär zugesichert ist, bereits eine Art Gefangener. Das Ministerium hat in Corpore abgedankt und die Gewalt ist grösstentheils nun mehr in den Händen der Universität Aula. Mit Ausnahme des Namens besteht in der That fast schon jetzt eine republikanische Regierung. Die Stimmung der wiener Bevölkerung verschlimmert sich auffallend. Die hohe Aristokratie glaubt sich nicht mehr sicher und verlässt langsam Wien. Bei der vorgestrigen Demonstration hatte das Studenten Corps und mehrere Nationalhorden schon scharf geladen, und würde nicht alles conzediert worden sein, so war man entschlossen Gewalt zu gebrauchen, und dieselbe durch viele 1000 bewaffnete Arbeiter unterstützen zu lassen. Man sah auf den Strassen schon Gesindel mit Hacken und sonstigen Instrumenten versehen, herumsteigen und auf den Augenblick passend, wo es zum Rauben kommen wird. Das Militär war auf den Glacien in geringer Zahl aufgestellt, und musste eine empörend passive Stellung beobachten. Diese letzten Ereignisse haben noch mehr als wie der 14. März die k. Macht erschüttert.

So stehen die Angelegenheiten hier. Wer droht und auch Kraft hat, seiner Drohung Nachdruck zu geben, erlangt alles selbst das Ungerechteste. Die Feigheit[15] und Rathlosigkeit des ah. Herrn ist gränzenlos. Es gibt jetzt keinen andern Hebel als Furcht und zwar momentan. In diesen traurigen Verhältnissen kann man hier weder auf materielle noch moralische Unterstützung rechnen, und trotz aller Bemühungen haben wir keine Hoffnung vom König einen solchen Akt zu erwircken, wodurch die fräglichen Ministerial Verfügungen paralysirt werden könnten. Die Politique die der Hof aus lauter Feigheit verfolgt, ist eine schändliche. Man wünscht, dass Croatien sich behaupte, man hat nicht das geringste Misstrauen gegen Dich, ja man sieht sogar eine Art anchoram salutis in Dir,

[14] Piškorec (Piskorecz) Makszimilian, varasa szlobodnega kr. karlovechkoga szudecz, szlavne supanie zagrebechke y varasdinszke Szudbenoga Ztola Priszednik.

[15] Karakterističan izraz za pero jednog čovjeka vidjena i favorizovana na bečkom carskom dvoru!

und doch getraut man sich nicht dem magyarischen Ministerium zu widerstehen. Die letzten Handbillett hat Batthyányi eben durch den Erzherzog Frz. Carl erlangt.[16] Dieser Herr beurkundet von Tag zu Tag mehr seine vollkommene Unfähigkeit und Unbrauchbarkeit. Es ist darüber schon eine Stimme. An wen soll man sich nun wenden? Dies ist für Jedermann ein Rätsel. So sieht es in Wien aus. Ein gut unterrichteter und wohlmeinender Mann hat mir gesagt, dass wenn Du nach Wien mit einem fertigen Handbillet kommst, Du die Unterschrift desselben herausdrucken könntest, vorausgesetzt, dass gut combinirte Drohungen den Nachdruck geben.

Ich habe dem Franz Carl[17] und an andern Orten mit den grellsten Farben unsere und vorzüglich Deine Lage, so wie auch die traurigen Folgen für die Dynastie und Gesammtmonarchie geschildert, wenn man uns auf diese Art behandelt; man gab mir überall Recht, thut aber nichts und wird auch wahrscheinlich nichts thun. Die Völker der Monarchie sind sich selbst überlassen, und es scheint, dass nur dem, der sich selbst hilft, geholfen sein wird. In Ungarn scheinen sich die Verlegenheiten für das Ministerium, das durch Terrorismus sich halten will, zu mehren. Die Zeitungen tretten gegen dasselbe offen auf. Der Palatin[18] ist voller Ängsten und sieht seine Stellung auch nicht sicher. Es soll heute oder morgen hieher kommen. Die Ernennung des Jozipovich[19] musste er gegen seinen

[16] Batthyány Graf Lajoš (1806.—6. X. 1849.) još je 1847. započeo kao član velikaškog doma podupirati izbor Košuta u ugarski sabor. U ožujku 1848. postao je pretsjednikom prvoga magjarskoga modernog ministarstva. Lavirao je između Beča i Pešte, a odstupio je iza Jelačićeva upada u Ugarsku i poslije bezuspješnih pregovora s austrijskim kabinetom. U siječnju 1849. uhapsiše ga Austrijanci u Pešti, osudiše na smrt, no bio je strijeljan a ne obješen, jer je sebe hotimice ozlijedio na vratu i tako zadobio ranu. (Isp. »Aufzeichnungen eines Honvéd; Beiträge zur ungarischen Revolutionsgeschichte, 2 vol., 1850.; M. Horváth, Graf Ludwig Batthyány, ein politischer Märtyrer (1850.)

[17] Erzherzog Franz Carl otac je Erzherzog Franz Josepha, muž Erzherzogin Sophie (* 1805., kćeri bavarskog kralja Maximilian Josepha, udala se 1824., imala je 6 djece, a prvorođenac joj je bio Franz Joseph * 1830., od 2. XII. 1848. car i kralj do 21. XI. 1916.)

[18] Palatin: Erzherzog Stephan pisao je Jelačiću da ne bude agresivan. Povod uzrujanosti u Ugarskoj (pored Košuta) bilo je i »previšnje c. kr. ručno pismo« o diobi državnoga duga Habsburške monarhije, a onda i (iz Beča inspirirani) protumagjarski stav Hrvata i već otvoreno nastojanje da se otcijepe od Ugarske. Javili su se u to i srpski nemiri.

[19] Daniel Anton pl. Jozipovich (* 21. VII. 1806. u Velikoj Gorici u Turopolju kraj Zagreba) nekompromisni magjaron i protivnik ilirizma i svakoga slovjenofilstva (isp. u »Narodnoj Starini« I. (1922.) str. 175. njegovu sliku). Iza IV. gramatikalnog razreda dotjerao je u carskoj vojsci do potčasnika. Poslije postade turopoljski komeš (comes terrestris), 1839. već je u požunskom saboru, Magjari ga obrlatiše laskanjem. 1842. nastupio je kao vođa magjarona (zapravo Turopoljaca) u županijskoj skupštini u Zagrebu. (O tadašnjim prilikama isp. komentar dr. V. Deželića st. u ediciji »Dnevnik Dragutina Rakovca« u »Narodnoj Starini« I. (1922.) str. 180. i d.) 1843. postao je J. zagrebačkim velikim županom, 1844. odmijenio ga je u toj časti sam ban Franz Graf Haller, prvi hrvatski ban, koji se u hrvatskom saboru usudio progovoriti magjarski. To i je osokolilo pl. Jozipovića na protuilirske demonstracije u Zagrebu te na lične ispade u hrvatskom saboru protiv grofa Janka Draškovića, barona Kulmera i, što više, i protiv samog biskupa Haulika, čovjeka ipak dosta daleko tada novom shvaćanju narodnih hrvatskih interesa. I kobnoga 29. srpnja 1845. u zagrebačkoj županijskoj »restauraciji« (izbor novoga častništva), kada su pobijedili magjaroni, nastupao je pl. J. kao vođa. 1848. je J. pobjegao u Ugarsku (magjarska vlada imenovala ga zagrebačkim velikim županom, na papiru dakako), a hrvatske vlasti izdale su za njim tjeralicu, poradi veleizdaje, i zaplijenile mu imetak. Kuća mu je u Zagrebu prodana. U čast tako manifestovanog magjarskog patriotizma Magjari su J. priredili serenadu, a on je istaknuo kako će ilirica uskoro nestati u Hrvatskoj. (Uistinu ih je nestalo, no silom Austrije.) J. je u Ugarskoj, u Kaniži, orga-

Willen unterzeichnen. Die Geschichte mit Lederer[20] erzeugt beim Militär die schlechteste Stimmung, da das Ministerium offenbar dem Volke die Stange hält. Der Palatin hat selbst den Lederer nach Wien geschickt und getraute sich nicht dies dem Ministerium zu sagen. Hrabovsky hat von hier keine Weisung bekommen, u. man glaubt hier, dass er seinen Posten ebensowenig verlassen wird, als Messaros[21] trotz eines Handbillets noch

nizovao narodnu gardu protiv svoga naroda, a bavio se i u peštanskom saboru kao tobožnji zagrebački veliki župan i kao predstavnik Turopoljaca. Međutim su savremenici isticali njegovo slabo znanje magjarskog jezika (vele, da je jedino dobro umio psovati i kleti na magjarskom jeziku, očito kao isluženi potčasnik). Među jedne od glavnih agitacionih krilatica kojima su Jozipovićevi magjaroni demagoški djelovali kod Turopoljaca, spada i prognoza, da će ilirskom pobjedom Turopoljci morati napustiti svoje tipične »kečke« (perčine, pletenice) te se brijati »kakti Krajnci«. Uostalom, još 1. III. 1844. ispo-ručio je Vranyczany iz Beča Gaju, što je svemoćni Sedlnitzky mislio o »turopoljskom pitanju« i stavu narodne (ilirske) stranke: »Er hat uns inzwischen auch einige g e r e c h t e Vorwürfe gemacht: »Mein Gott, warum interessirten sich nicht die Herren Croaten gehöriger Zeit dafür, die gemeinen Turopoler an sich zu ziehen und den Comes, der doch alljährlich gewählt wird, auszuspielen. In einem constitutionellen Lande (reče visoki ovaj policijski faktor) ist das Geld ein erlaubtes Mittel, das bei gemeinem Adel wirksam ist«. Wir antworteten ihm, dass man beständig den Turopoler vorpredigt, dass wir sie unter das deutsche Gesetz bringen wollen und ihnen Steuer auflegen. »Ja — sagte er — ich weiss, dass es jetzt schwer ginge, und dass man jetzt dopelt so viel Geld brauchen würde. Aber die Regierung kann im constitutionellen Land nicht viel thun«.

Kada je izbio hrvatsko-magjarski rat J. je uspio da čarkanjem svog dobrovoljačkog zbora od nekoliko tisuća ustaša (magjarona) zaustavi bana Jelačića kod Kaniže. J. je uznemirivao i hrvatski kordon na Dravi. On je pokušavao da magjarskim novcem privoli i Bošnjake (u Turskoj!) za oružanu borbu protiv Hrvatske, itd. 7. X. 1851. Austrija ga osudi na smrt, ali putem careve milosti bude pomilovan na 10 godina zatočenja u tvrđavi.

[20] Ignaz Ludwig Paul Freiherr von L e d e r e r, k. k. Feldmarschall (1769.—1849.) rodom iz Beča ima tipičnu biografiju austrijskoga oficira, 65 je godina služio u vojsci. Godina 1848. zatekla ga je u Ugarskoj skoro u 80. godini kao aktivnog konjaničkog generala. U lipnju t. g. je umirovljen.

[21] M é s z á r o s (Mesaroš) Lazar, * 1796. u Baji, † 1858. u Engleskoj, ugarski ministar rata 1848. i 1849. Bio je dobro obrazovani plemić. Sudjelovao je još kao mladić 1814. i 1815. u napoleonskim ratovima kao natporučnik u 7. husarskoj pukovniji među pučkim ustašama bačke varmeđe. No 1831. učestvovao je i u austrijskoj ekspediciji protiv Talijana-ustaša, revolucionara, u Modeni. 1845. pukovnik rečene 7. pukovnije, kojoj je »Inhaber« bio FML Radetzky. M. se bavio za vrijeme boravka u Italiji (Milano etc.) studijem gospodarstva, pa je pisao i objavljivao u izdanjima Magjarske kr. akademije znanosti radnje o svilarstvu, vinarstvu, agrarnim bankama, mlinovima na valjke itd. Postao je i akademik te se u pristupnoj besjedi osvrnuo i na nedostatke u organizaciji vojske. Liberalna magjarska stranka 1848. ga je designirala kao ministra vojnoga, no M. se prije toga još revno tukao kao austrijski oficir iste godine s Talijanima, povukavši se s milanskim garnizonom u Veronu. U bitci kod Santa Lucije saznao je o svom pozivu u kabinet Batthyánijev. Kralj (car) posebno ga je uputio na novi položaj, no istom iza dva mjeseca stigao je M. u Peštu. Tu se u njemu odigrao duševni boj između carskog (austrijskog) oficira i Magjara, koji je onda pobijedio prvoga, no čini se iza duljeg kolebanja. Svakako je karakteristično, da je 20. VII. 1848. u ugarskom ministarskom vijeću ipak zastupao tezu, da se i ugarske čete šalju u Italiju te da je i dalje nastupao protiv italijanskog oslobodilačkog pokreta. Još 16. VIII. bio je protiv ustanove posebne ugarske vojske i magjarske posebne vojničke zastave i magjarskog zapovjednog jezika. No morao je uzmaknuti pred radikalnom većinom. U vezi s ratnim operacijama na jugu Ugarske kolovoza 1848. već ga je Perczel sumnjičio u parlamentu. Vlada je M. uzela u zaštitu. 19. rujna osobno je sudjelovao u jurišu na Szt. Tamás (Srbobran) tražeći tako reći smrt, prema kasnijim izjavama nekih časnika. Objavivši proglas južnoj magjarskoj vojsci 4. X. vratio se u Budimpeštu. Kada je pak razabrao stalno nadiranje Jelačićevo u Ugarsku bio je načistu sa bečkim dvorskim stanovištem. To je u njemu odlučilo. Pa ipak, kada je 31. XII. 1848. predložio evakuaciju ugarskoga glavnoga grada gotovo ga je cio sabor napao povikom »Dolje izdajica!« Međutim Kossuth mu je pribavio riječ te ga je isti parlament naimenovao zapovjednikom sjeverne magjarske vojske. (Vid. dalje podatke u

immer seinen Posten in Italien nicht verlassen hat. Die Dir zustehende legale Gewalt hat der König auf Hrabovsky[22] nicht übertragen, und ich glaube, dass das magyarische Ministerium weiter gegangen ist, als eine ehrliche Auslegung der fraglischen Handschreiben es gestattet. Vielleicht bekomme ich bis Morgen die Abschrift dieser Handbillets und werde selbe Dir schicken durch Frigan.[23]

Wurzbachovom »Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oosterreich« 17. Theil, Wien 1867. p. 466. i d.)

[22] Vidi se, kako Kulmer pokušava ublažiti dvoličnost i nelojalnost bečke Kamarile prema Jelačiću. Ali i Hrabovsky (* 1779.), stari vojničkom slavom ovjenčani Austrijanac postao je žrtvom takova vjerolomna postupka. On je početkom 1847. postavljen u »Slavoniji i Sremu« kao commandirender General. Wurzbachov »Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich« (Bd. 9, p. 351. Wien 1863.) prešućuje činjenicu o imenovanju, kada navodi: »Bei Ausbruch der Revolution in Ungarn im Jahre 1848 erhielt Hrabovsky den Oberbefehl in diesem Königreiche (ne naglašujući, da je to cara-kralja!)«. Zatim nastavlja: »und als die croatisch-slavonischen Bestrebungen einen bedrohlichen Charakter anzunehmen den Befehl gegen die Slaven und gegen Ban Jellačić zu ziehen«. H. trieb sofort den in Karlowitz tagenden slavischen Congres auseinander, zwang die Stadt selbst nach kurzer Beschiessung zur Uebergabe an die Magyaren und legte damit den Grund zu Verwicklungen, welche ihn, als die Sachlage bald darauf ein durchaus verändertes Ansehen erhielt und die ungarische Regierung selbst den letzten Schein von Gesetzmässigkeit fallen gelassen hatte, zu Schritten verleiten, die seine kriegsrechtliche Verurtheilung zu Folge hatte« (t. j. u maju 1850. prvi puta na smrt, a u drugoj instanciji na 10 godina zatočenja u tvrđavi olomučkoj, gdje je i umro 1852.). Tako je nastradao i ovaj k. k. Feldmarschall-Lieutenant i Ritter des Maria Theresiens Ordens, što bukvalno shvaćajući »zakonitost«, nije kao vojničina umio snaći se i domisliti u pravi čas, kada treba da otskoči od Magjara, izvršivši prije toga svoju protuslovjensku ulogu. Počeo je služiti u kr. gardi 1792., 1805. je bio generalštabni kapetan, 1809. starješina generalnog stožera c. kr. četa u Dalmaciji (istaknuo se kod Knina i Šibenika protiv Francuza), 1813. je k. k. wirklicher Kämmerer: 1821. sudjeluje u austrijskoj »pacifikaciji« Italije; 1822. Freiherr (baron!); 1830. opet u Italiji; 1837. Feldmarschall-Lieutenant; 1840. Inhaber des oberösterreichischen Inf. Rgt. Nr. 14.; 1846. u vojno-diplomatskoj misiji njemačkog državnog Bunda (t. j. Saveza) itd. Osoba dakle skroz naskroz prožeta c. kr. povjerenjem i za koga je očito i 1850. pri suđenju priznato, da nije aktivan bio »protiv Austrijanaca«, nego kriv pasivnošću u Budimpešti (prišivena fama o uticaju žene-Magjarice).

[23] Vjekoslav (Alois) Frigan * 1801., fiškal, ukazuje se tridesetih i četerdesetih godina kao pravni savjetnik i osoba povjerenja ne samo Kulmera i Jelačića nego i ostalih Hrvata koji imaju posla s Požunom, Peštom i Bečom. On u tim mjestima češće boravi preko godine, prenosi poruke i novce. Spominju ga i u Gajevoj korespondenciji, kao narodnjaka-ilirca, no punica mu je bila pl. Kušević iz Turopolja, odlučna magjaronka, naročito 1845. Frigan u veljači 1847. nosi Gaju lično novinsku predplatu crnogorskog vladike. 28. IX. 1847. javlja Dragutin Galac iz Zagreba Gaju: »Jučer biaše podvorenje kod prejasnoga nadvojvode Stiepana. Pechy vodio je svoje magjaromane, koji su bili, što su najvećma mogli, nakitjeni. Ovdie se nije moglo kazati: das Kleid macht nicht den Mann; jer ih je upravo sama odieća resila. Od naše strane išao je s njimi samo Frigan (to je posve u duhu Kulmerovu, jer se radi o članu dinastije! Op. ur. N. S.) i Briglević, i ovi samo zato, jer prie nismo se nigdě ništa dogovorili«. (Isp. dr. V. Deželić, Pisma pisana Dru. Ljudevitu Gaju i njeki njegovi sastavci (1828.—1850.) Zagreb 1909. str. 70.). Frigan je imao kuću na uglu Opatičke i Demetrove ulice (s južne strane, vis-a-vis zgrade Dvorane). Iza obustave francjosefinskog apsolutizma postao je Frigan gradonačelnikom u Zagrebu i ustrajao na tom položaju od 1861. do 1868., kada ga je ban Levin Rauch otpustio i postavio Mihalića. Frigan je oštro započeo svoje načelnikovanje. Evo samo krajem ožujka 1861. n. pr. stvoren je zaključak u pogledu daljeg dopisivanja gradskoga poglavarstva, da se svi dopisi i sa civilnim i sa vojničkim vlastima moraju pisati isključivo uredovnim t. j. hrvatskim jezikom. Tako su odbijeni dopisi i ravnateljstva željeznica i kotarskog ureda u Jastrebarskom pisani njemačkim jezikom. Gradskom je mjerniku u Zagrebu naloženo da dade skinuti sve dvojezične uličnе table pisane njemački i hrvatski Kad je pak c. kr. vojničko upraviteljstvo vratilo gradskom poglavarstvu sajmovne cjenovnike, jer su bili na hrvatskom jeziku (»odgovarajući načinom nedostojnim prema

Frigan hat alles überbracht. Er war auch selbst beim Franz Carl damit er ihm als Augenzeuge erzähle, wie nun die Stimmung in Croatien ist. Morgen gehe ich wieder hin u. auch Bedeković.[24] Moyses[25] wird Dir ausführlich über alles berichten.

Kulmer

Wien den 17 May 1848

Između I. i II. Kulmerova pisma Jelačiću 1848. u ovoj zbirci postoji dakle zastoj više od podrug mjeseca. Nema sumnje, da su i u tome međuvremenu obojica bila u kontaktu i dogovaranju. Zasad je tajna, a vjerovatno će i ostati pitanje, što se dogodilo s ovim dijelom korespondencije, kada su se na slovjenskom jugu zbivali toliko presudni događaji, a među Hrvatima napose. Zato će ogled tih prilika u vezi s centralnim ličnostima i među ovim pismima dobro prethoditi.

---

neodvisnom municipiju«) pitanje je metnuto a/a. »Po želji gradjana ima se kako je starodrevni običaj zvoniti svakoga večera na Žvircih«. Slijedile su djačke manifestacije s hrvatskim grbom, no to su partije za se, za razdoblje već daleko od 1848. Frigan spada u onu grupu većeg broja Hrvata koji su se iza 1848. razočarali u Austriji. Umro je 9. VIII. 1868. i bio pokopan na groblju sv. Jurja u Zagrebu, a 1904. prenešen na Mirogoj (VIIa polje, I. r. br. 13.)

[24] Bedeković Louis, baron, sin Franje B. de Komor, c. kr. tajni savjetnik (Geheimrat) i komornik, veliki župan križevački, vice-kancelar dvorni ugarski. Objavljivao je i štampom svoje političke govore: »Govorenje vu velikom spravišču varmegje Križevačke (Varaždin, 1823.); »Govorenje... 3. Miholyschaka 1827. (Varaždin ed., isto 1828.). Povodom krunisanja prijestolonasljednika Erzherzog Ferdinanda za kralja Ugarske i pridruženih zemalja nosio je B. 28. IX. 1830. zastavu Hrvatske u Požunu na konju (isp. litografiju E. Gurka). Zastavu Slavonije nosio je Károly graf L., Dalmacije Keglevich graf Joh. Nep., Srbije Festetich graf V., Bosne Erdoedy graf Kajetan. Bedeković je u Zagrebu publikovao jednu »Allocutio... ad status et ordines Comitatus Crisiensis de 16. Aug. 1832. generaliter congregatos«. 1848. je pored Kulmera igrao važnu ulogu. Njegovo »obraćenje« crta Stj. Pejaković u pismu Gaju (16. II. 1847. iz Beča): »Naš Bedeković podkancelar odkako je bio sa ženom na balu slavjanskom (koji preko 1600 for. stoji) i s vladikom (crnogorskim) takodjer se je razgovarao, vatren je domorodac postao, tako je Jakčinu onomad kazao, da je natus agens itd., i skoro da se je samo hèrvatski razgovarao«. 5. I. 1848. opet piše, da je postao informator ilirskoga jezika kod barona Bedekovića: »Radujem se sěgurno, da mi je ta čast u dio pala, jer priliku nadjoh njega podučiti i u mnogim mu pravac naznačiti. Ja sam već dva put na ručku kod njega bio. Što se domorodstva njegovog tiče mogu vas uvjeriti, da svaki dan vručie mu serce tuče za njegov narod. — Isto tako uvěrio sam se ovih dana kod barona Kulmera, da ne sudi više tako nježno o Magjarima, kao što to prie bi; e ma sit ih je do ušiuh. Bezobraznost najvekša, kaže, kod ovih ljudih, u oči mi kaže, da mi narodnost štuje, a u praksi proti njoj děla. On ozbiljne korake ovdě kod vlade pravi u naših narodnih poslovih«.

[25] Stjepan Mojses (1797.—1869.), Slovak, teolog. Od 1830. do 1847. profesor filosofije; bio je i podravnatelj zagrebačke pravničke akademije (fakulteta). 1847. postao je zagrebački kanonik i zastupnik toga kaptola u požunskom saboru. 1848. predsjednik odbora za bogoštovlje. 1850. postavljen za biskupa u Banjskoj Bistrici (nastupio u srpnju 1851.). Najvažnije mu je djelovanje kao censora knjiga i štampe uopće u Zagrebu pri čemu je očito zapao u dvoličnu ulogu za vrijeme Metternichova režima, i ako je vrlo simpatizirao ilirstvo, blagonaklono pomagao narodno osvješćivanje tadašnje hrvatske omladine te kao pouzdanik grafa Sedlnitzkoga zagovarao Gaja u njegova nastojanja u Beču. — M. je izdao Vitezovićevo »Odilenje Sigetsko«, preveo »Gdje je stanak moj«, udesio pjesmu »Oj Hrvati!« Poput većine universalnih ilirskih pregalaca bio je pored svoje službe još i ravnatelj škole zagrebačkog musičkog društva, prvi tajnik gospodarskog društva i urednik »Katoličkoga Lista«. — O M. isp. »Pamatnica »Moyses«-a spolku slovanských katolickych akademikov v Bratislave 1921—1926. (B. 1927.) te Krčméry a Klementis: »Moyses a Kuzmány« (izd. Matice Slovenske (t. j. Slovačke) 1927.), nadalje: Jožo C. Oravčan, Črty z horvatsko-slovenských stykov (»Slovak« IX, X, Bratislava 1929.), te Sv. H. Vajanský, Život Štefana Moysesa (ed. 1935. Turčianski Sv. Martin izd. Mat. Slov. »Sobrané Diela Vajanského« sv. XV.).

Dálmatinci, mila naša bratjo!

Vaš krasni položaj zemljopisni, vaše junaštvo i hrabrost na oružju, vaša vještina i sârčenost u pomorstvu čine, da mnozi za vami gintu i žele vas imati. Talijani vas zovu k sebi, Niemci mame vas u svoje krilo, a Hârvati i Slavonci, jednokârvna vaša bratja, otvorenimi vas rukami čekaju.

Kuda ćete i kamo li vi? Hoćete li opet Talijanskoj se pridružiti, il ćete kao do sad pod niemačkim upravljanjem ostati? Toga vierovati nemožemo znajući dobro, da ste jur naučili: kako je biedno i kukavno s tudjim, osobito ako jest veći, a kamo li pod tudjim narodom živiti.

Povirite u dogodovštinu svoje niegdašnje samostalnosti, kad no ste s bratjom svojom jednokârvnom u čistoj narodnoj svezi živili i sravnite ju sa noviom, od kako pod gospostvom tudjih narodah stenjate, pak ćete s miesta (a vista) osviedočiti se o neizmiernoj razlici, koja izmedju one i ove dobe nalazi se.

U dobi narodne vaše samostalnosti imućnosti i slavi vašoj nebiaše miere ni granice; ali poklie ste se tudjinstvu poddali, sva vaša slava u ovo se je pretočila, a staromu vašemu bogastvu i uresu nije više ni znaka ni traga.

Ovako se, bratjo, dogodi svakomu, koi svoju srodnu ostavi bratju, te tudjemu narodu podda se.

Tudjin nemiluje, no što bolje može guli i globi te: zato, bratjo, okanite se klete pohlepe za tudjinstvom, koje vam rod i slavu uništuje.

Vreme je nastalo, da se sruše stare mârzosti, bratja slože i razkomadani udi narodah, kao što Bog i narav zapoviedaju, u jedno tielo stope.

Što je po kârvi i jeziku, trieba da i po dâržavi bude svezano.

Za tu svârhu susiedi naši: Talijani i Niemci potoke kârvi lievaju, a mi sami, kao da je proklestvo Izrajila nad nami, da tamo amo na komade raztrešeni ostanemo?

Hârvati i Slavonci prava bratja su vam po kârvi i jeziku, š njimk dakle dâržavno sjedinite se. Tomu sjedinjenju izvan neočekivanog vašega nehtienja neima nikakve zaprieke.

Š njima vas vežu tolici dâržavni zakoni, a čin samo vas od njih odlučuje. Rani naši nezovu se samo „*Hârvaški i Slavonski*“, nego i „*Dalmatinski*“; jer još niegda ove tri kraljevine dâržavno biahu sdružene, i zato neuvidjamo, zašto opet slobodno nebi mogle sdružiti se.

Naš blažene uspomene Kralj Franjo I svečano obeća, da će vas banovoj vlasti povratiti i tako s nama dâržavno skopčati. Što je on obećao, a nije izveo, to mi slobodno možemo, a i trieba da sad pod čestitim njegovim Sinom, milostivim našem kraljem Ferdinandom, izvedemo.

Sad neima više uzrokah, s kojih bi se vi želji ovoj opirati imali.

U kraljevinah: Hârvaskoj i Slavonii neima više kmeta ni spahije, ko što jih je prije bivalo; no svaki je prost i slobodan. Nitko neide već na tlaku, na koju je dosad pod veliku tielesnu kaštigu hodati morao: a gospodin za obraditi svoju njivu i vârtao prinudjen je težaka najmiti i po zasluzi ga platiti.

Seljak nedava više ni deveto ni deseto od svoje zemlje, no sve šta mu prirodi, to je njegovo.

Pred zakonom je svaki jednak od najvećega bogatca do najnižega siromaha.

Pak i gradjani sami si sve svoje sudce (sudije) i poglavare izbiraju, i ako izgube njihovo povierenje za 3 godišta opet jih mogu promieniti.

Od duhana neima nikakvoga dâržavnoga najma iliti appalta, no svaki ga može svigdie i od svikuda kupovati i prodavati i koliko mu je drago na svojoj zemlji sijati.

Prošnje, tužbe, kuntrati iliti pogodbe i sva javna pisma na prostoj artiji i to u narodnom jeziku pišu se tako, da jih svaki može razumiti. Ovdie neima, kao u vas, pečatjene iliti bulare artije, niti se od kakova pečata mora štogod plaćati.

Hârvati i Slavonci metnut će u život staru svoju povlašticu, polag koje kako do 1809 god., tako i napârvo slobodno će se Sicilianska sol uvoditi, koje-njezine jevtine i dobrote radi-neizmierna množ na lieto će se potrošiti: s toga bratjo, Dalmatinci, Bokelji i Dubrovčani, ako se vi s Hârvati i Slavonci opet sjedinite, naravno je, da će ju izključivo vaši i naši brodovi voziti.

Iz poviestnice naše s veseljem se na onu dobu sićamo, kad smo mi s vama, mila bratjo, jedno političko tielo sačinjali i na vašu Dalmaciu spadali. Vreme nas je razdruzilo, ali želimo, da bi nas opet pod visokom vlastju našega skupnoga Bana spojilo.

Vi ste nam mili ne samo zato, što jedan jezik zborimo i na isti narod spadamo, nego i zato, što s nama jednaki način življenja i mišljenja imate. Vi i mi ponajviše od târgovine i mora živimo, tim i najveću brigu u ovi struk obârtnosti polažemo.

Mnozi naši na vaših, a i vaši na naših brodovih službu imaju.

Brodeći po moru širokomu i sastajući se s vama u inostranih krajih i pristaništih bratinski se rukujemo i prijateljski obćimo; jer smo jedne gore list i grana istoga naroda.

Iz svega ovoga vidi se, da mi više nego itko želiti moramo, da bi se vi opet s Hârvaskom i Slavoniom sdružili, i upravo zato ovim vas u to bratinsko kolo pozivljemo.

Već je više pozivah s Hârvaske na vas poslano, o stanovito dâržimo, da vam je i naš Preuzvišeni Ban narodnu želju izjavio, da poklisare svoje na obći dalmatinsko-hârvaski i slavonski sabor, koi će se na 5 Lipnja (Giugna) o. g. za ovo lieto u Zagrebu otvoriti, pošljete.

Vreme je kratko; nemojte više nevati se. Iz svakoga grada i obćine izberite svoje zastupnike, ili saberite se u pokrajinsku skupštinu, te u ovoj imenujte svoje poslanike, i providivši jih s vašimi željami i naputci na razpisani obći naš sabor, ma za koi dan od određenoga roka i kasnije, u Zagreb jih odpravite, da tim načinom razdružena bratja na novo spoje i zagârle se.

Ovo zahtieva od vas duh slavjanski i vlastiti vaš interes. Svi u obće, napose pako Jugoslavjani spoznavaju se danas i približuju. Svârnite se na bratju našu u Turskoj i čuti ćete, kako oni uzdišu za slobodu i slogu bratinsku. Uzdisaji njihovi neće, nadamo se, dugo neuslišani ostati. Oni će se osloboditi i jednokarvnoj bratji svojoj približiti. Od onuda, bratjo, prava će vami srieća sinuti; jer tamo na skorom procvasti će obârtnost i târgovina, s kojih vaše primorje najveću i neizmiernu korist čerpiti će. Zato trieba, da se tudjinstva odrečete i duh slavjanski poslušnete, te s bratjom svojom dâržavno sjedinite se.

I mi smo, bratjo, kao i vi, potalijančeni. Mi smo do sele sve poslove u talijanskom jeziku obavljali, ali sa svim tizim slušajući duh vremena - duh narodnosti - odrekli smo se talijaništine, te narodni naš jezik poslovnim za na vieke učinismo. Mi takodjer do sada pod riečko-madjarskim pravitelistvom (gubernium) stenjasmo, ali gotovi smo težki taj jaram svâršiti, dočim ištemo i ućemo, da neposredno od budućega dalm. hârv. slavonskoga upraviteljstva zavisimo.

Bratjo, sliedite naš primier, te zabacivši licumierni i samoživni saviet ljudih nenarodnih pošljite svoje zastupnike na obći naš sabor i s jednokârvnom svojom bratjom: Hârvati i Slavoncima nerazdruživo se skopčajte, što no svi pravi Slavjani i drugi slobodu ljubeći narodi od vas čekaju.

Dano u Bakru iz našega kapetanskoga vieća dne 22 Svibnja (Maja) 1848 dâržanoga.

U Rěci, tiskom kr. guberu. tiskarne bratje Karletzkv.

Faksimile letka što ga je Kapetansko Vieće u Bakru uputilo Dalmatincima 22. V. 1848.

GJURO SZABO: INSTALACIJA NAGODBENOGA BANA BARONA LEVINA RAUCHA 1869.

Nema možda događaja, koji bi jasnije prikazao cijelo stanje prošle Habsburške monarkije, a napose stanje svega života u Hrvatskoj u ono doba, kad se je stvarala prije skoro sedamdeset godina tako zvana »Nagodba« (1868.), te kada se spoznalo, kako su Beč, kako Pešta podmuklo radili i kakove su ljude za svoje mračne ciljeve odabirali. Tu se prikazuju ljudi onoga doba baš kakovi su bili. Jasno je, da je država, koja je tako radila, morala propasti te je i propala, baš ko što je i ono otuđeno, »prepokorno« plemstvo i poluplemstvo moralo izginuti, kad se je samo učinilo samo štafažom u magnatskim odorama za obične političke zločine i lopovluke, a sve zato, da se domogne vlasti. A kad se je domoglo, onda je tu vlast zlorabilo protiv onoga naroda, iz kojega je poteklo, naroda, koji mu je podao i zemlje i inoga blaga u izobilju. Sve je to posve saglasno s tokom vječne pravde, što je to rđavo plemstvo iščezlo, plemstvo, koje se nije ni htjelo služiti svojim, hrvatskim jezikom, već se dijelom odmetnulo u čiste nemškutare ili se dalo dušom i tijelom u službu magjarske ideje, tako, da je postalo najgorljivijim propagatorom magjarštine, pa je dapače posvema odvrglo svoj materinji jezik i prigrlilo magjarštinu, bez obzira na to, da je Magjar — i najbolji — zakleti dindušmanin svakoga evropskoga naroda, a napose Slavenstva. Zar ima igdje tako žalosnoga primjera no što je ona zloguka »horvatsko-vugerska« stranka, koja se suprostavila i svemu dobrom, što je Ilirstvo donijelo, pa osnovala odurni »Kasino«, gdje je bila prva zadaća naučiti magjarski jezik .... ?! Istina je, da su tu mnogo skrivile i žene tuđinke, a to je vječna istina, kako vidimo i danas: tuđinska žena truje i najboljega čovjeka i stvara od njega prostoga renegata, koji mora i u grobu nositi pravičnu kletvu svoga vremena za sve vijeke vjekova. Pa je bilo po vječnoj pravdi, da se danas po nekada Rauchovoj Lužnici šeću opatice, dok Levin Rauch počiva nakon 71 godinu života već 44 godine u onoj nemilo otrcanoj grobnici do svoje nekada patronatske crkve u Pušći. A oko njegova nekadašnjega posjeda sve se zeleni kao u vječnoj mladosti ... Možda u teškom miru groba sanja o onoj veličajnoj svojoj instalaciji, koja je bila gotovo krunisanje, kako je on sam jednom priznao u razgovoru, da je to zato tako udesio, da ljuti Magjare! Ali — oni se nisu ljutili, a on se ljuto prevario, kad je mislio, da »Vugri« trebaju »Horvate«, kako Horvati Vugre. Tekar je drugo vrijeme dokazalo, da Horvati ne trebaju takove nazovibraće, a da je to vrijeme došlo, da je nestalo djela i nedjela Levina Raucha, tomu je pridonesla baš najviše njegova rabota, koja mu je donijela tu bajnu proslavu instalacije. A kad je svoj posao dovršio, dobio je i on putni list u nepovrat, ma da se je uvijek nadao, da će se još vratiti dani njegove slave i moći.

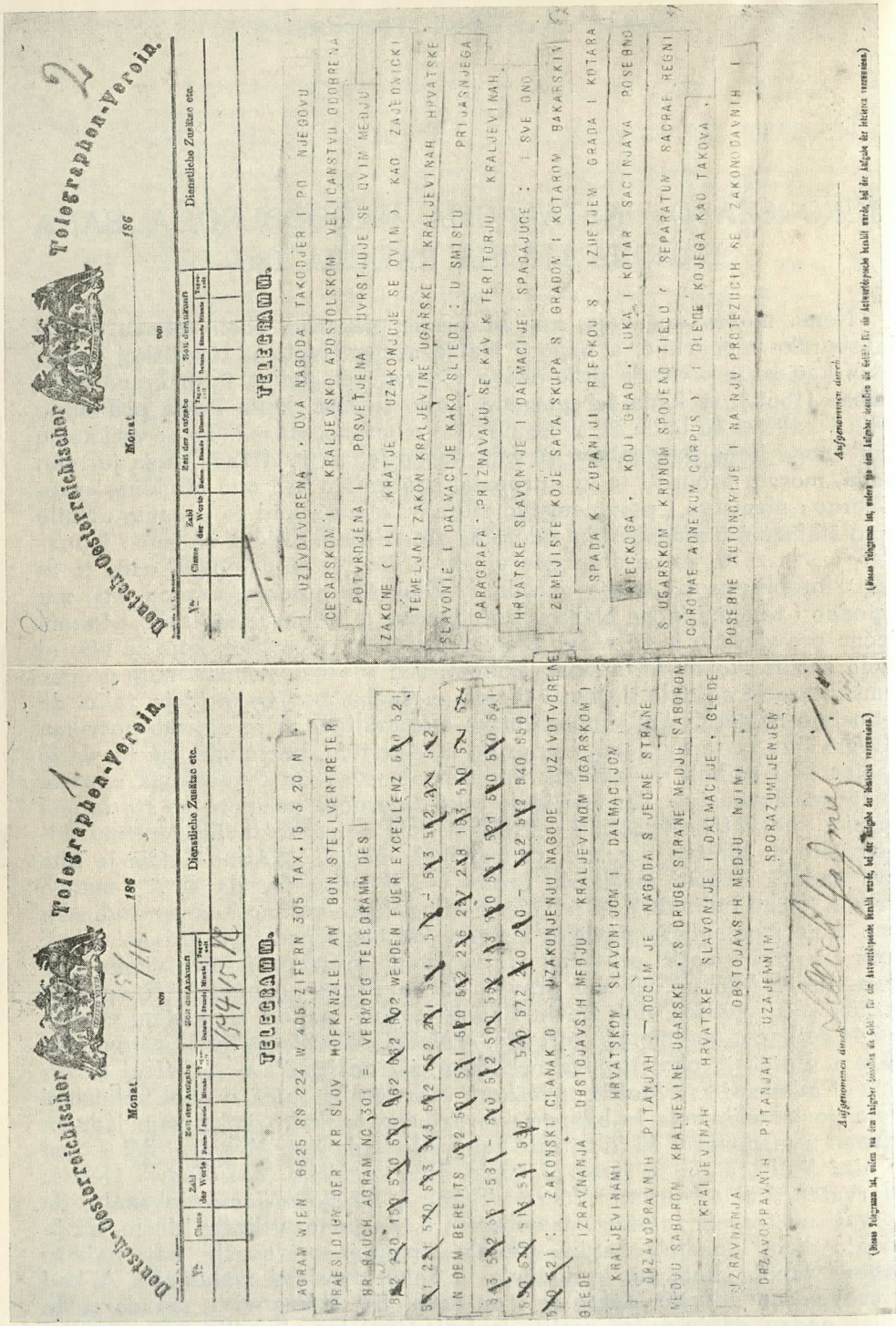

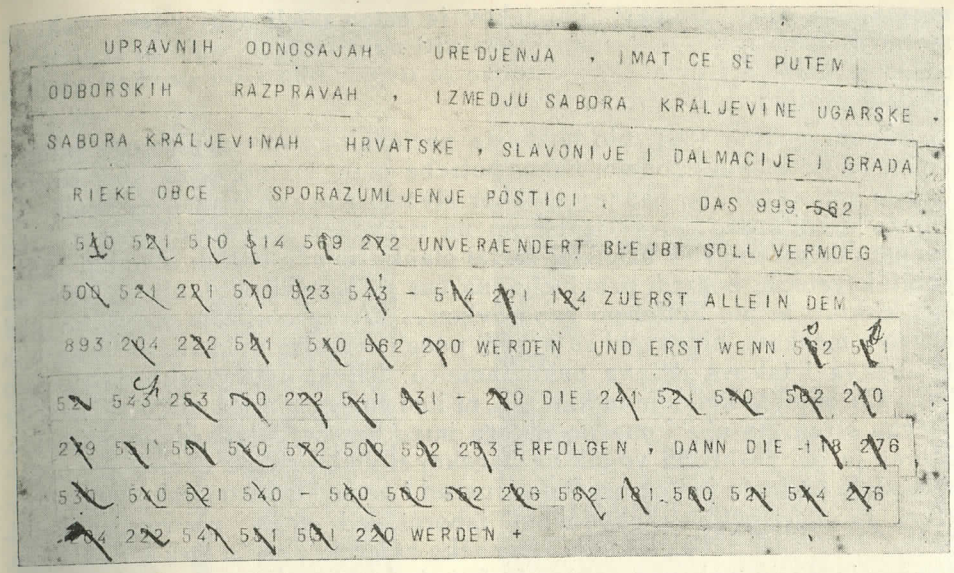

Svršetak prednjega dijelom šifriranog brzojava

Ta njegova i njegovih kreatura rabota zvala se »Nagodba«!

Poznato je kako je došlo do te nagodbe, koja i nije drugo no jedan nezakoniti zakon, tek nisu svi detalji još potkrepljeni dokumentima, pa ćemo tu još neke važne detalje o postanju te pokojne nagodbe iznijeti. Istina, mnogi su je smatrali barem nekakovim dobitkom, a možda bi to i bilo, da je primljena onako, kako je bila s početka zasnovana. Ali najgori među najgorima Rauchovim pomagačima, Josip Žuvić iskvario je i pogoršao tu nagodbu tako (sve od ogavnoga štreberstva), da je umjereni unionista grof Julije Janković mogao s pravom kazati, da daje manje prava no što su imale starinske županije. Istina je, da je Žuvić zato postao prvi odjelni predstojnik za pravosuđe, pa je stvorio još i lex Žuvić, koji svakoga označuje veleizdajnikom, tko ne bi prignuo šiju pred tim kumirom, pa i nakon tobožnje revizije. Ali kad je nestalo Raucha nestade i njegovih pomagača, pa se Žuvić (a i dr. Šuhaj!) spasli u Peštu k vrhovnom sudu. Ali teško cvili Žuvić u tuđini za domovinom, koju je nemilo izdao, pa kad je dovršio službovanje, vraća se u Zagreb, da nađe grob na Mirogoju i nitko za taj grob ne pita, skoro nitko i ne zna za tu kreaturu, za koga nema nikada oproštenja ... S takvim se ljudima Rauch okružio, pa je mnogo toga palo na njegova leđa, što možda sam i nije skrivio. Ali: kaži mi s kim se družiš, pa ću ti reći tko si i kakav si ...

Hrvatski je narod imao zapravo poslije 1848. samo jedan jedini sabor u godini 1861. Dakako, da je i taj bio rastjeran, ali 4 sveske zapisnika toga sabora, što su ih izdali Šuhaj i Kušlan, pokazuje visoki stepen toga sabora. Da, tu su još sudjelovali i mnogi ljudi, koji su doživjeli i proživljeli i ilirsko doba i četrdesetosmu godinu, dok je Levin Rauch bio u protivničkom taboru, u magjaronskom kasinu, pa se nije dao ničim sklonuti, da se ostavi tuđinske rabote. A vrijeme se promijenilo: novi car odužio se svojim narodima tako, da je uveo najcrniji apsolutizam, tobože na spas carevine, a

zapravo na njenu propast. Pa, takov je ostao cijeli svoj vijek, svaki je morao iščeznuti, tko se usudio i pomisliti na promjenu, koja bi značila — spasenje carstva i dinastije. A kobno je uvijek bilo i bit će, kad vladari vladaju protiv svojih naroda.

Sabor godine 1861. bio je doista nacionalni zbor: nema toga pitanja kojim se ne bi bio zabavio, nema potrebe onog vremena, za koju se nije tražilo sretstava! Da, baš je taj sabor stvorio glasovit članak 42. kojim se morao urediti odnošaj s Ugarskom na pravedan način, te je sam kralj Franjo Josip dao svoju sankciju na taj članak. Nemile batine u godini 1859., gubitak velikih, bogatih provincija, na čas ga je osvijestio, ali — samo na čas; uskoro je bio Solferino zaboravljen... A apsolutizam se vratio pod drugom maskom. Slavenski su narodi počeli sve više uvidjati, da je za njih ta država i takova država puka tamnica. Istina, u Hrvatskoj je nestalo bana Coroninija, koji nije ni kao ban, ni kao čovjek bio loš, ali je bio narodu sasvim stran, pa nije konačno nikoga imao uza se. I tada dođe Šokčević. Morao je on, posljednji vojnik na banskoj stolici, prisegu Jelačićevu obnoviti, ali je ćutio da je i on osuđen na nerad i nemoć u tako tjeskobnoj atmosferi. I on je morao slobodoumni izborni red dosta znatno izmijeniti. Zatim dođe god. 1866., kada je Njemačka zaigrala nemilu igru s Austrijom. Franjo je Josip pokazao svoju strašnu ćud najjasnije u postupku prema nesretnom vojskovođi Benedeku, koji je znao, da poraz mora doći, kad su Nijemci bolje oružani, daleko bolje i modernije, pa je uzalud zaklinjao Franju Josipa, da sklopi odmah mir prije poraza, koji je zauvijek skršio i pomisao na kakovu premoć Habsburgovaca u Njemačkoj. I car oduze Benedeku poštenu riječ, da se neće nikako braniti, a onda ga dade najsramotnije napasti ... Pa takova je sudbina stizala sve, koji su se dali u poštenu službu, sve do godine 1916.

I od sada komandiraju Nijemci, komandira Bismarck i poraženi car mora sve raditi, kako Berlin zapovijeda. Tako počinje definitivan rasap stare monarkije, Berlin šalje dapače na ministarsku stolicu u Austriju Nijemca: Beusta! I dekretira se: Austrija ne smije biti federativna država, mora se uvesti dualizam, tako da samo Nijemci dobiju vlast u šake, a Magjari imaju biti pomagači u davljenju Slavena. I onaj Franjo Josip, koji je poslao svoga Haynaua u Ugarsku, koju je upokorio ruski vojvoda Paskijević, da tamo nemilosrdno strijelja i vješa sve, koji nisu umjeli umaknuti. I Haynau je najbestijalnije sve to izveo, Batthyanyja polumrtva već strijeljao, u Aradu 13 boraca za slobodu povješao na sgražanje cijeloga kulturnoga svijet — taj Franjo Josip mora konačno po diktatu poći u Canossu, poći u Peštu, da se »izmiri« s Magjarima! A ta je pokora pokazala opeta njega u pravom svijetlu: ljudi njegova kova moraju u takovom slučaju zapasti u drugi ekstrem: on je učinio Magjare svemoćnima tako da su oni zapravo gospodovali decenijama cijelom t. zv. »habsburškom monarkijom«. Dapače: morao je učiniti onoga svojim ministrom, koga je dao nekada in effigie objesiti, grofa Julija Andrassyja! A kako se ovaj odužio opće je poznato, tek se ne može ni danas napisati .... A da su Slaveni tim činom bili za uvijek zapostavljeni i predani kao »podanici petnaistoga ranga« na milost i nemilost Nijemaca i njihovih pomagača Magjara, postalo je očevidno. Istina, još je jednom osvanula mogućnost reparacije nepravde prema Slavenstvu, kad je ministarstva Hohenwartovo ozbiljno pomišljalo na preudesbu države na federalističkoj bazi g.

Levin baron Rauch

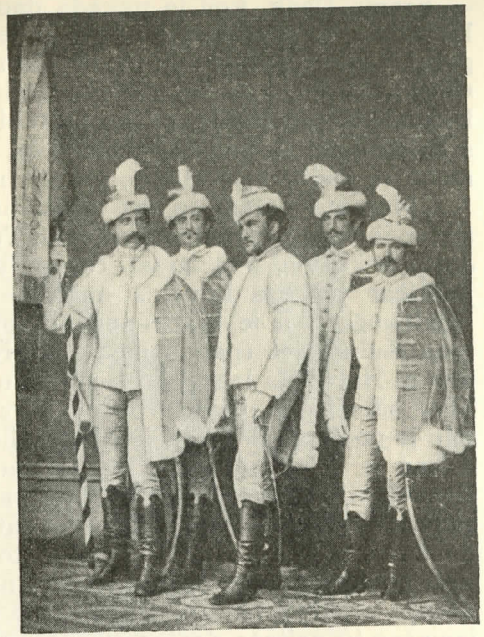

Banderij grada Zagreba 1869.

1871. Ali, kada je u to — za uvijek će ostati tajnom na čiju je ponuku to bilo — došlo do Kvaternikove bune i njegove pogibije u Rakovici, opet su pobijedili Beust i Andrassy, pa je ostao dualizam, moždao još kruci no prije. I Slaveni su postali još veći protivnici monarkije, baš oni Slaveni, u kojih je ime rekao Palacky: »Da nema Austrije morali bi je stvoriti«! Ali se on i korigirao kasnije, pa je izjavio: »Češka je bila prije Austrije i bit će i poslije nje«!

Treba se sjetiti svega, što se u onim decenijama sbivalo: Haynau, oktroirani ustav, oktobarska diploma, februarski patent nakon tako reći životinjskoga apsolutizma, glupost vojničke suradnje sa Prusima u godini 1864. u Schleswig-Holsteinu i zahvala Pruske 1866. kod Kraljičina Gradca itd. da uzmognemo duh onoga vremena pojmiti i barem donekle događaje razumjeti! Kažem, barem donekle, jer toliku masu samoubilačke gluposti ne može ni najveći ni najprimitivniji mozak shvatiti. Napose možemo teško pojmiti Magjare. Njihovo držanje pribavilo im je godine 1848.—1849. poštovanje svijeta, ali od onda prevladava arogancija i umišljenost, drže se najvećim političkim genijima, a kad tamo puki su švadroneri, sve tamo do Tisze Istvana, koji najprije neće rata, pa grmi protiv njega, a za 14 dana brblja, da je taj — najstrašniji od sviju dotadanjih ratova — puka kaznena ekspedicija, kao da će austrougarska vojska provaliti u krčmu, gdje buče pijani vojnici! Pa kad je sve propalo još se smiješnom gestom grozi u Sarajevu, tako, da mu obični fratar pokazuje sit venia verbo: tzv. bosanski grb ... ! I onaj glasni Andrassy jednako je nekada brbljao, da će Bosnu zauzeti sa dvije musikbande ... I tako dalje, a vidjet ćemo, kako je mislio prorok Magjara — dakako slavenskoga podrijetla kao i Košut

— Franjo Deák, koji je nekada dao telaliti o nekakvom »bijelom listu« Hrvatima, a umuknuo je, kad je tobožnja nagodba sklopljena, da još i gore! Samo u jednom su uvijek bili majstori: znali su si naći štitnike, sad rimsku kuriju, koja im njihove kraljeve od reda učinila ugodnicima, sad Njemačku, sad Italiju, pa po potrebi može se očijukati i s Francuskom i s Britanijom. A pod zaštitom Beča, protiv kojega se vodi vječna borba, može se raditi više manje, što se hoće — u Hrvatskoj!

Moramo barem to sve imati na pameti, kad se razmišlja o onom, što se je tada u Hrvatskoj zbivalo. Tu je banovao od godine 1860. do 1867. Josip Šokčević, podmaršal, rođeni Vinkovčanin, koji je bio sve prije no političar teškoga kova, a imao je mnogo u svom karakteru otvoreno vojničkoga. Ali je bilo mnogo otvorenih i potajnih protivnika, čak je i Ivan Kukuljević spadao među protivnike. Nije mu bilo lako vladanje, a nije ni Hrvatima lako bilo snaći se u onom ogavnom vremenu. Najteže je bilo: odlučiti se, da li s Bečom ili s Peštom. U jednom i drugom taboru bilo je poštenih ljudi, ali je doista bilo vrlo teško stvoriti konačnu odluku, a kad je stvorena bila i deputacija došla u Beč, da zatraži savez sa Bečom, bilo je sve prekasno: bitka kod Kraljičina Gradca već je odlučila sudbinu Hrvatske za uvijek i deputacija se vratila ne obavivši ništa. I Šokčević morade ostaviti bansku stolicu:« »der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, er kann gehen«, pa po načinu Franje Josipa ode s grdnjom i nikada se nije vratio u Zagreb, ma da je još do 1890. živio. Bile su mu jamačno to najteže godine službovanja, on sa svojim otvorenim značajem nije mogao policajsko-političku rabotu vršiti, nije mogao niti svoj sabor sklonuti, da pošalje izaslanike na krunisanje Franje Josipa u Peštu, jer je sam osjećao, da Hrvati imadu pravo, što ne idu prije no što se uredi odnošaj prema Ugarskoj. A kako je Beč odlučio po diktatu Berlina »učiniti red« u Hrvatskoj, trebalo je naći drugoga čovjeka, čovjeka bezobzirnoga i na sve spremnoga, pa se taj čovjek našao, a zvao se Levin Rauch. Dosta je, da prispodobite sliku Šokčevića sa slikom Rauchovom: dok je onaj dobričak, stari general graničar, Rauch pokazuje čovjeka, koji ne preza pred ničim, ako treba nešto postići, tek je posve mekan, kad se radi o Beču ili Pešti, makar se on i tu pravdja, ali tek pravdja, nepopustljivim i prema gore! Nu činjenice to nikako ne potvrđuju. I dobro je Beč birao: Rauch je sve po želji proveo, samo nije htio ni poslije svoga pada vjerovati, da nije nenadoknadiv, do posljednjega je časa držao, da će opet osvanuti zlatni dani vlasti, ali se prevario: Beč nije nikada nikoga opet postavio, kada je svoju rabotu izveo i mržnju na se navukao! Nu taj nemirni duh nije dakako ni onda mirovao, kad je Vakanović zasjeo kao lokumtenens na bansku stolicu, tako, da je većinu nezgodnosti Vakanović počinio po nagovoru Levina Raucha. Napose onaj poziv virilista, skroz protunarodnih elemenata u saboru, koji je dopao usprkos Rauchovskoga izbornoga reda u ruke narodnjaka, djelo je Rauchovo. A i glasovite »promemorije« bit će djelo Levinovo.

Rauch je dostojan član one porodice Raucha de Nyek, koja počinje sa Danijelom Rauchom, rodom iz Erdelja, kad je taj došao u Nedelišće, gdje je bio 1645. do 1657 tridesetničar, pa je po svojoj ženi stekao posjeda u Hrvatskoj. Sin mu je Stjepan valjda jedini, koji je privredio za Hrvatsku: pao je 1688. u borbi s Turcima kod Zrinja. O drugima nemamo puno kazati; dvojica Adam Danijel i Ivan bili su podbanovi u Hrvatskoj — o njima i njihovim djelima vidi Krčelićeve »Annuae« — tu se

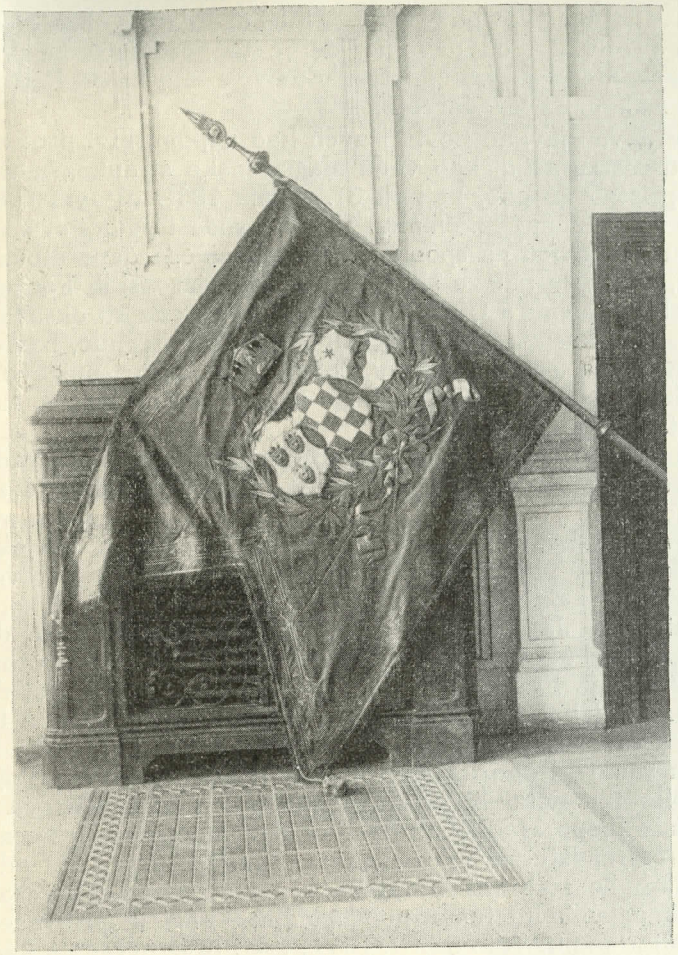

Banska zastava za instalaciju Levina baruna Raucha 1869. u Zagrebu (sada u Muzeju grada Zagreba). Na zastavi grbovi Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a povrh njih kruna Sv. Stjepana prvoga, kralja Ugarske i patrona zagrebačke katedrale

ispoljava ona značajna crta Rauchovaca: nepravičnost i okrutnost. Djed Levinov Ivan postade generalom, steče barunat i sagradi Lužnicu, žena mu je bila Magjarica. Otac mu je Danijel imao kuću na Markovom trgu, koja je god. 1837. postala svojinom zemlje, pa je danas tamo banski prezidijal. Levin je rođen u Lužnici god. 1819., a umro 25. VIII. 1890. u Lužnici. Zanimljivo je, da je njegova žena Antonija Sermage bila unuka Franjice udate Novosel, sestre biskupa Vrhovca, a po Vrhovcu stekli su Rauchovi Stubicu i dvor Golubovac u Hrvatskom Zagorju, pa je i danas u vlasti potomaka Rauchove kćeri Alice, koja je bila udata za FZM. Steeba, koji je par valjanih djela napisao. Levin je imao tri kćeri i dva sina, od kojih je Pavao bio ban hrvatski i ostao, ma da pri izborima nije ni jednoga jedinoga člana svoje stranke u sabor dobio! Plemstvo je podijelio kralj Ferdinand I. 28. V. 1557. braći Levinu, Gjuri i Blažu, građa-

nima Sibinja u Sedmogradskoj, a barunat dobio je Pavao 6. IV. 1763. kao pukovnik banske pukovnije. Mislim, da je izmišljena tvrdnja Rauchovih protivnika od davnine, da je ta porodinca židovskoga podrijetla; čini se, da je shvaćanje skrivio najviše sam Levin Rauch sa svojim neobičnim načinom gospodarenja.

Već se davno javljao Levin Rauch kao nepomirljivi protivnik Iliraca, napose kod restauracija, kao vođa magjaronske stranke„ a u hrvatskom je saboru pristao uz one, koji su 31. srpnja 1861. ostavili sabor, kad se je radilo o uzakonjenju 42. članka. Ti su eksodaši podali svom pročelniku grofu Juliju Jankoviću na spomen toga veličajnoga dana album sa svojim portretima, pa se tu nalaze slike svih tih magjaronskih korifeja, a među njima dakako i Levina i Gjure Raucha. Nu gospoda su eksodaši došli svi lijepo natrag! U kasnija vremena malo se Levin stegnuo, bavio ponajviše svojima poslovima u gospodarstvu, čekajući, da dođe »njegovo doba«. Na hrvatskoj izložbi od god. 1864. izložio je par stotina cigara, koje su god. 1846. bile fabricirane u Lužnici.

Čekao je dugo, ali je i dočekao! Bilo mu je 48 godina, kad je 28. VI. 1867. zasjeo kao lokumtenens na bansku stolicu, s koje je nemilostivo otpušten Šokčević ...! I sada počinje odmah s upotrebom svoje vlasti, a po takovoj se upotrebi najbolje poznaje karakter čovjeka, napose takovoga, kakov je bio Levin Rauch. Nemilice je proganjao sve, koji nisu odobravali kako je on »gospodaril«, pa napose profesore, tako, da je tada i jedan Vetroslav Jagić morao ostaviti Zagreb i Hrvatsku, da i onako skroman čovjek, kakov je bio Josip Torbar morao je biti otpušten! Vec 20. X. 1867. izdaje Franjo Josip novi oktroirani izborni red, daleko gori od pogoršanoga izbornoga reda Šokčevićevoga, da pomogne Rauchu, pa da skalupi u saboru svoju čeljad: od 66 zastupnika bila su 52 Rauchovca unionista, a samo 14 opozicijonara! S takovim se saborom, gdje je od 52 unionista bilo tek nekoliko znatnijih ljudi, dok je drugo sve bilo ispod prosjeka, dalo lijepo »raditi« ili po Rauchovom »gospodarit«, a pogotovo, kad je ona četrnaestorica opozicijonara ostavila tu sprdnju od »sabora«! 30. I. 1868. bude izabrana hrvatska regnikolarna deputacija, koja je s Ugarskom uglavila tu famoznu »nagodbu«, koja je prihvaćena 21. IX. 1868., a kralj ju je potvrdio 8. XII. 1868., tako te je osvanula kao zakonski članak 1: 1868. Magjarski original — koji se međutim ne slaže sasvim s hrvatskim originalom — nosi br. XXX — 1868.

Ta je cijela komedija samo potvrda, da je Franjo Josip pokleknuo pred Magjarima, po diktatu svemoćnoga Prustva i emisara Beusta! Ne treba objašnjavati, kako je nagodba nastala: to je učinio unionist Jovan Živković u svom djelu: »Kako je postala Nagodba?« A Živković je bio također unionista, ali bolje sorte, koji s Brlićem i Julijem Jankovićem činio t. zv. »umjerenu unionističku stranku«. Tu vidimo na djelu jednoga od najgorih pomagača Rauchovih Josipa Žuvića (za pravo: Suvich de Briber!), koji je kasnije postao prvim odjelnim predstojnikom za »pravosuđe«!!! S tim ćemo se svatom još pozabaviti, ma da i nije zapravo vrijedan, da se uspomena na njega obnovi, kad je s pravom pao u posvemašnji zaborav ...

Ta je cijela komedija sa tobože parlamentarno stvorenom nagodbom bila ne samo nelojalna, već posve protuzakonita i posve suvišna. Ta jedini pravi hrvatski sabor stvorio je u čl. 42. poštenu i pravu nagodbu, koju je trebalo samo modernizirati prema tadašnjim kasnijim prilikama i upot-

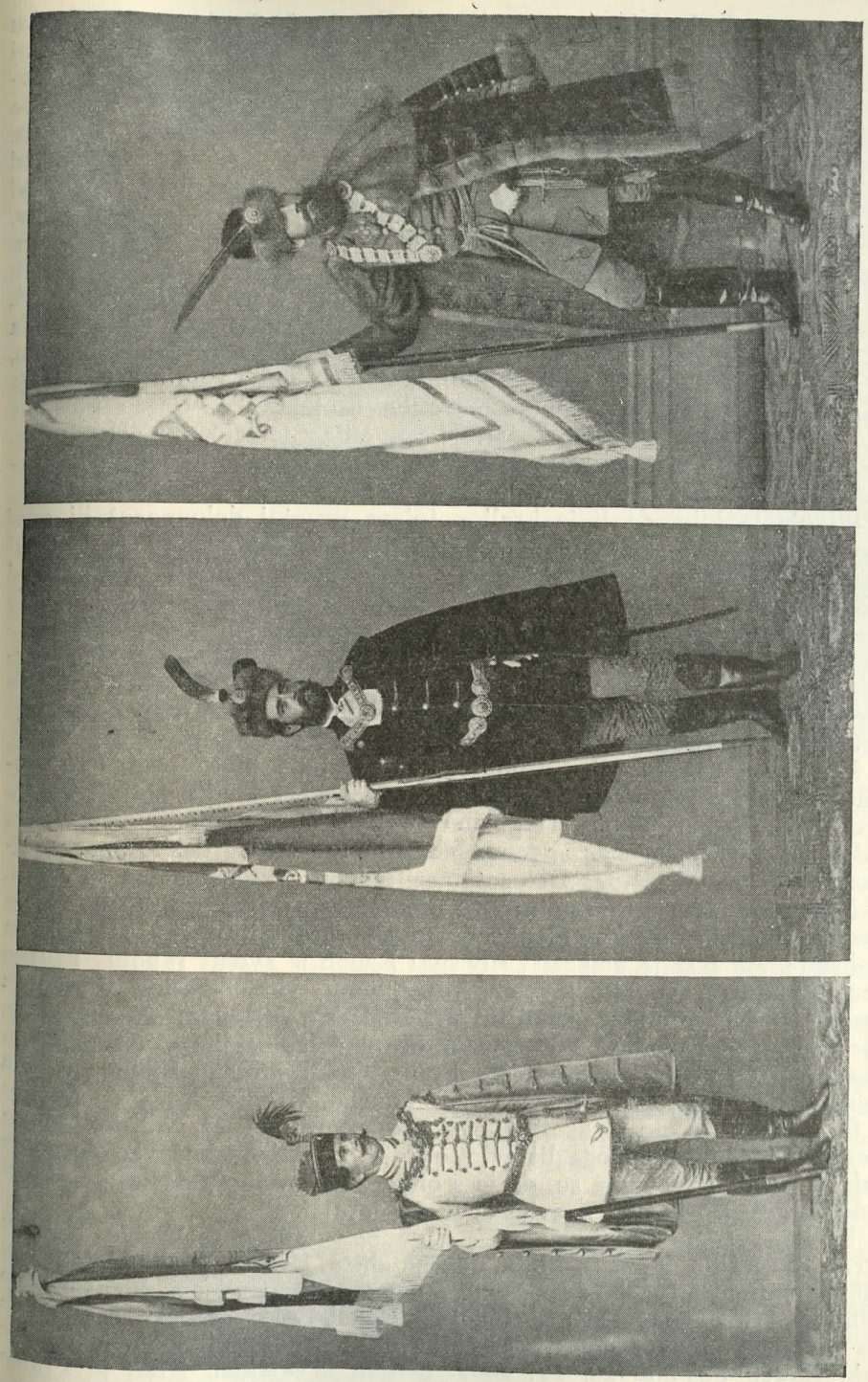

Inkey barun F. nosi bansku zastavu Keglević grof Oskar nosi »državni barjak« Francisci pl. Hinko nosi hrvatski stijeg
Tipovi velikaša sa banskog ustoličenja L. baruna Raucha u Zagrebu 1869.

puniti, pogotovo, kad je sam car i kralj Franjo Josip dao tome članku svoju potvrdu. Ali na taj se zakonski članak nije nitko od »stada« ni osvrnuo, a od onda je rečenica: »Carska se ne poriče« dobila više humoristično značenje. Ne samo, da je Franjo Josip sve porekao, on je dapače pošao u karteše za Raucha i tu nagodbu, pa je sigurnoga protivnika Strossmayera otjerao u Pariz, i zaprijetio mu, da neće prezati ni pred nasiljem; »Ich werde auch vor Geawaltmassregeln nicht zurückschrecken«!

A nada sve je značajna u tom skroz nezakonitom zakonu t. zv. »Krpica«, tako, da nema na svijetu valjada ni jednoga sličnoga primjera važnoga dokumenta toga oblika. Magjarski je tekst ispisan na cijelim papirnim arcima, a na hrvatskom originalu nalijepljen je na mjestu § 66. komad papira i tako napisan novi tekst. Na »krpici« stoji napisano, da grad i kotar riječki sačinjava posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo, dok pod njom u originalu stoji pisano, da glede Rijeke i kotara riječkoga između oba kraljevinska odbora nagodba uspjela nije. Dakle potpuna kapitulacija pred Magjarima i tako je svršila Jelačićeva: »Uspomena Narodenja Jugoslavianske slobode«. (V. o tom: Bojničić, Zakoni o ugarsko-hrvatskoj nagodbi. Zagreb, 1907.)

Pitanje je bilo, da li je kralj potpisao prvotni dokumenat ili onaj s »krpicom«. Danas o tome nema više dvojbe, kako se tu furtimaški radilo, baš nimalo »kraljevski«! Predamnom leži šifrirani telegram od 15. XI. 1868. od prezidija hrv.-slav. dvorske kancelarije na Raucha, tada dakako još lokumtenensa, koji dešifriran glasi ovako: »Vermöge Telegrumms des Gr. Andrassy werden E. Excellenz allerhöchst ermächtigt in dem bereits sanctionierten Ausgleichs Operate nachfolgende Aenderung zu treffen«:

Slijedi nešifrirani tekst »krpice«.

Na koncu depeše daju se upute, kako treba profurtimašiti ovu promjenu: »Das Rescript selbst, welches unverändert bleibt, soll, vermöge allerhöchster Weisung zuerst allein dem Landtag vorgelesen werden, und wenn solches angenommen, die Verlesung des Operates erfolgen, dann die Wahl der Delegationsmitglieder vorgenommen werden«.

Mislim, da tu ne treba nikakova komentara toj depeši. Jasno je, da su se bojali, da bi i ovakov dični sabor mogao otkloniti onaj atentat, zvan »krpicom«. Ali bila je bojazan suvišna: Rauch je svoju rabotu zdušno izveo! A kad je sve bilo izvršeno, daje tomu svoj blagoslov »borac za slobodu« Franjo Deak u pismu od 29. IX. 1868., u kojem se zahvaljuje, da je proturana nagodba: »Gott segne Sie und Ihre Helfer«. A sad treba odmah po dogovoru predložiti kruni reinkorporaciju Rijeke, a onda druga ugarsko-hrvatska utanačenja: Dalmacija, Granica itd. Pa i ovaj je list tako jasan, da ne traži nikakova komentara, tek se vidi, koliko je vrijedilo obećanje »bijeloga lista«, što ga je navodno obećavao gospodin Deak — prije, a razumije se, da je s onom bagrom, koja došla, da sklopi nagodbu, govorio kasnije sasvim onako s gora!

Poslije svršene tragikomedije s nagodbom došao je Franjo Josip u Zagreb, a pratila ga je zakleta neprijateljica Hrvata kraljica Jelisava, gorljiva pristalica Magjara, te se je mogla provesti ulicom, koja je prije nosila ime Strossmayerovo, a kojoj je Rauchovsko gradsko zastupstvo dalo ime njene novorođene kćeri Marije Valerije ...! A pobjedonosac Levin Rauch postade 20. IV. 1869. banom hrvatskim. Kralj je Franjo Josip čuo u zagrebačkom kazalištu Zajčevu operetu: »U Meku«!, nu on

Jellačić pl. Julije nosi buzdovan (bansko žezlo, znak sudačke vrhovne vlasti) bana Raucha 1869. u instalaciji

Khuen Hedervary grof Karlo nosi slavonski stijeg prigodom Rauchove banske instalacije 1869.

je skrenuo k sultanu u Carigrad, gdje se dao u krugu svojih i turskih velikaša kao sunce među zvijezdama fotografirati kod Abudulah Freres, pa je pošao u Egipat na piramide, te zatim k čarobnoj slavi otvorenja Sueskog kanala... I sve to tek tri godine nakon najveće nesreće, koja je snašla staru Austriju kod Kraljičina Gradca, gdje je pruski Zündnadelgewehr otsvirao requiem za staru državu i preživjelu dinastiju!

Levin si je Rauch međutim spremao veličajnu proslavu svoje instalacije, za koju sam već kazao, da je bila zapravo krunidba u malom, proslava o kojo je uvijek sanjario, tek valjda nije slutio, da je to posljednja instalacija uopće, zapravo opet nekaki sprovod. (O tom vidi članak dra. V. Deželića u »Narodnoj Starini« IV, 187. g. 1925. Tu ćemo samo ono iznijeti, što je u Deželićevom članku izostalo.)

Po običaju onoga vremena osvanulo je bezbroj poklonstvenih pjesama u slavu Rauchovu, pa dakako nije ni stalni pjesnik te vrste Molnar izostao. Tu je latinska »Ovatio« »a civibus eorundem regnorum dedicata«, pa »Carmen«, pa hrvatski: »Slavi baruna Raucha«. Dim. Demeter ispjeva »Pozdrav banu« za svečanu predstavu u kazalištu dne 9. rujna, a u istu svrhu napisa Jos. Freudenreich svoj »Proslov«, gdje ga pozdravlja kao

zaštitnika umjetnosti: »... Zapala je sreća — Da nam diku domovine naše — Brižna otca dovedoše vile«. Mi smo međutim vidjeli, kakove su to bile vile! Dapače se iz Budima javio Gavrilo Gvožđak Vašov sa svojim »Vijencem« u slavu Rauchovu, a kruna svim tim poemima bila je »Uspomena« ili »Zlatno Slovo«, što ga je spjevao poznati Gjuro Klarić. Tu ima čitav niz podlosti, životopis Rauchov, po konačno »Slavospjev«, te svi ti poete očekuju sreću i zadovoljstvo od ljubljenoga bana ... Da, i u svojoj »teti Agramerici« dao je Rauch Molnarovu odu sebi štampati, ta nije on uzalud kupio od Nauma Mallina taj eminentno antihrvatski list, koji je blago počino tek u god. 1912. U toj staroj »tetici« najvjernije je sav taj teatar prikazan.

Ogromni program je štampan: 7. IX. 1869. izabire sabor tri deputacije: jedna će poći u Lužnicu, da zamoli Raucha, »da se dostoji u sredinu željno očekivanjućega naroda (!) zaputiti«. Druga će pozdraviti bana u šatoru kod Černomerca, a treća će ga dočekati pred banskim dvorom i uvesti ga u bansku dvoranu. U srijedu 8. IX. počet će svečanosti time: »što bude svetčani vol uz muziku praćen iz Ilice do kraja Laške ulice«. Pričinja se, taj jadni vol kao nekaki simbol! Zatim se određuje, gdje će tko stajati, a nije Rauch zaboravio svoje suborce Turopoljce, koji su dobili počasno mjesto od županijske do banske kuće. U Černomercu pozdravi zemaljske deputacije, nosioci municipalnih, kraljevskih i državnog barjaka i banskih insignija — ovi na konjima, vođeni konjušarima. Iz Černomerca ide se ovim redom: domobransko konjaništvo, dio zemaljske banderije, kočije s izaslanicima, a u posljednjoj kočiji izaslanik kraljev biskup senjski Soić (kasnije svrgnut, umro u ludilu). Kardinal je Haulik bio tada već mrtav, a Starossmayer je morao — otputovati. Iza posljednje kočije dolaze barjaktari, a pred banovom kočijom nosioci banskih insignija, banska kočija, a oko nje banderij grada Zagreba. Kod Keglevićeve palače (stare »Narodne Novine«) kod slavoluka pozdravlja bana načelnik Zagreba. Tada se kreće na Markov trg, a pred banskom palačom daje ljubljenom banu »vječno mlada« gospojica kitu cvijeća. Pozdravi. U 7 sati javlja top, da počinje rasvjeta grada, u 8 počinje bakljada. Dne 9. rujna nastavlja se komedija. Ban ide u sabornicu, polaže zakletvu, dižu ga tri puta u vis, kreće se u katedralu i u 3 sata je svečani obied. U 2 sata dijeli se meso jednoga vola na Zrinjevcu, toči se vino itd. Na veče predstava. 10. IX. prima ban poklone, a ples u biskupskom dvoru, određen za taj dan, odgađa se ... (Seljaci iz Rauchovog Šišljavića, od kojih je dvanaest postrijeljano, nisu bili pozvani na inštalaciju.)

Po tom se programu sve radilo i uradilo. Banska je zastava bila već gotova, nacrte za nju načinio je Jacomini, a izvedena je u Beču u atelieru Marije Benković. Danas, nakon gotovo sedamdeset godina čuva se gotovo nepromijenjena u Muzeju Grada Zagreba, u velikoj kutiji, koja je remekdjelo za sebe. Zastava je banska dar zemlje Rauchu, vezena na teškoj crvenoj svili, s jedne je strane sjajno, reljefno izvezen grb Rauchov, a s druge grb kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije pod krunom svetoga Stjepana. Bogate zlatne rojte, pozlaćen držak i koplje, a na vrhu zapisano je na vrpci: »Za kralja, dom i zakon. — Barun Levin Rauch, ban 1869.« To je remekdjelo bilo u Beču u Oesterreichsches Museum izloženo, pa je i samom vladaru pokazano. I banski buzdovan je sačuvan, pravljen također u Beču kod firme Mayerhoffer und Klinkosch. Ima na kuglji

gore kipiće Zrinjskoga, Gaše Alapića, Jelene Zrinjski i Juranića sa zastavom, na kojoj je s jedne strane Mati Božja, a na drugoj — magjarski grb. Tu je prikazan moment, kad ova četvorica prisižu, da će do posljednjega daha braniti Siget, a tu je i napis: »Szigetvári vértanok MDLXVI.«, dok je na srebrenom pozlaćenom držku izrađen uokolo prizor, kako Zrinjski provaljuje iz Sigeta. Sve je bogato urešeno tirkizima, rubinima i drugim dragim kamenjem, a očito je to bilo upotrebljeno već kod neke magjarske proslave Zrinjskoga g. 1866., na spomen tristogodišnjice opsade Sigeta, pa je prekupljeno za inštalaciju, pa to ništa ne smeta, kad se je nakon banske prisege čulo uz povike »Živio« i magjarski »Eljen«! A k instalaciji hrvatskoga bana bile su se javile i magjarske županije; Vasvar, Heves, Saros, Baranya itd., a ministri Festetics i Melchior Lonyay, te deputacija iz Pešte i Arada pojačali su sjaj toga eminentno hrvatskoga čina. Istina, kasnije su još na burzdovan prikovali i grbove Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ...

I sve je proteklo u redu, dapače je 7. IX. 1869. došla i varaždinska garda na uveličanje. U Lužnici pozdrave »novoskuhanoga« bana velikaši i odličnici, pa ban pođe u Černomerec, gdje ga je oslovio govorom veliki župan zagrebački Mirko Bogović, onaj isti, koji je prvi povukao 29. VII. 1845. na Markovom trgu sablju i koji je radi posve nedužne pjesmice kao urednik »Nevena« morao odležati par mjeseci u tamnici (u gvožđu!), zakopan je u arkadi zajedno s Ilircima ... Ali taj je njegov pozdravni govor tako ogavan, nepravedan, da je teško pojmiti, kako ga je narod mogao pomilovati, dok bi zapravo zaslužio, da mu izbace kosti iz onoga groba, gdje počiva jedan Pavao Stoos, Matija Smodek, Stanko Vraz, i drugovi ... Možda je u njemu, starom Ilircu, piscu onoga oštroga »Rückblick«-a uskipila opet krv matere Magjarice?! Svakako je morao nemilo gledati bivši ban Šokčević, kada je čuo iz usta jednoga Bogovića, da je prije Hrvatska nalikovala brodu bez kormila. I nakon toga metanisanja krene povorka iz banskoga čadora u Černomercu određenim redom: domobranski konjanici, zatim zemaljski banderij pod vodstvom grofa Vojkffyja, odjevenoga u gvozdeni oklop sa kacigom na glavi. Onda dođu barjaktari: banski barjak nosi barun Inkey, buzdovan Julije Jelačić, hrvatski barjak Hinko Francisci, kasniji dugotrajni predsjednik sabora, »slavonski« (!!!) taj kasnije i predobro poznati grof Karl Khuen, dalmatinski Rubido, a državni barjak posljednji Keglević Oskar ... Iza tih delija dolaze županijski barjaci: zagrebački nosi Ferrich, riječki Cuculić, križevački Šafarić, varaždinski Antolek, srijemski Jančo, virovitički Janković. A onda sam ban u četveropregu, a uz njega zagrebački banderij, u kojem je bio barjaktar Milan Stanković, pa Antun Nossan, Krešić, Priester i još jedan nepoznati u kotiljonskim uniformama. I kod palače Samuila Keglevića — danas je tamo kobasičarna Rabusova — postavljen je bio prvi slavoluk, pa je tu načelnik izgovorio svoju peroraciju. Drugi je slavoluk bio kod zgrade financije. I svečano dopre duž svojih Turopoljaca gospodin ban Rauch do banskih dvora, gdje mu bijela djevojčica, kći A. Dutkovića, predala kitu cvijeća s natpisom: »Hrvatske djevojke — svome banu 1869.«. Ban je bio očito dirnut. Sutradan ode paradno u sabor, položi prisegu u ruke Soićeve, krene u katedralu, gdje ga biskup Kralj dočeka i otsluži tedeum. I tako redom. Tek se malo uznemirilo, kad je na Zrinjskom trgu došlo do sječenja vola, koga su po programu dan prije njegovi krvnici,

mesari u bjelini, vodali po gradu i za uveličanje proslave natakli mu naranče na rogove. Tu je došlo do male uzbune: »publika« gotovo »šturmirala« tribine u borbi za jelo ... A još je gore prošao vol u Sisku. Nu to su sitnice. Na večer predstava u kazalištu, slijedeći dan strijeljanje u Streljani — gle! I ban je Rauch dobio zgoditak. 13. IX. bio je održavan (za 10. zakazani) bal u nadbiskupskim dvorima, pa onda zaredala primanja i poklonstva — po receptu. I ban Rauch Levin bio je tako pravi pravcati ban ... Prvi »Civil Banus« kako to s velikim počitanjem bilježi u svečanom uvodniku »tetica Agramerica«, svojina toga bana.

Tiho teče Sava krajem, ali ne teče tiho banovanje Levina Raucha: sad se dalje tjera, plijeni, zaustavljaju nepoćudne novine itd. Još je 15. XI. 1868. izašao »Zakonski članak ob osušenju lonjskoga polja od Rugvice do izljeva Trebeša«; potpisao ga je kralj Franjo Josip I., a protupotpisi su od Milana barona Kuševića, generala topništva i Eduarda barona Jellachicha, kojom se daje ovlast izručenja Lonjskog Polja konzorciju, u kojem su bili: grof Ladislav Pejacsevich, grof Julius Jankovich (kasnije istupio), Gjuro baron Rauch, brat Civilbanusa, grof Fridrik Kulmer, Ljudevit Farkaš-Vukotinović, grof Seher-Thos i Adolfo Mogyorody — koji se obvezuju, da će za velike troškove osušiti Lonjsko polje, koje je polje na žalost do dana današnjega ostalo mokro. Kako je to sve pobudilo negodovanje, kako je »Zatočnik« — Vončina, Mrazović i kasniji renegat Miškatović — napadao Raucha, kako je došlo do suda na teritoriju Vojnoga (krajiškoga) suda u Vojnom Sisku, gdje je pala odrešna presuda za spomenutu trojicu, kako se Rauch nadao, da to ne znači njegov pad, kako su vrlo ugledne ličnosti na bečkom dvoru tražile apsolutni otpust Rauchov, dok su Magjari nastojali, da spasu Raucha, to je sve poznato. Nu do danas nisu nigdje izneseni dokazi za krivnju ili nekrivnju Rauchovu u toj stvari, jer se naklapalo, da je to tako učinjeno, da se svakako onemogući Rauch, koji je postao malo neugodan i u Beču i u Pešti. Historički se tu ne može ustvrditi njegova krivnja, tek se stručnjaci složili u tom, da je osnova nepodesna, na brzu ruku skovana na temelju starijih boljih osnova. Bilo kako mu drago, prevladali su oni, koji su tražili otpust Rauchov, koji je ublažen tako, da je on sam zatražio otpust. Istina, postoji Promemorija saboru od god. 1870., u kojoj zastupnik konzorcija grof Seher Thosz ustaje na obranu njegovu, ali taj Promemoria ne donosi ništa uvjerljiva. I Rauch morade predati ostavku, koja bude u milosti primljena ... A možda će mnogo kazati šifrirana depeša Rauchova u Zagreb u tom času: »Pest 25. I. 1871. Habe gestern Seiner Majestät meine Würde zu Füssen gelegt, Nachfolger unser Freund Bedeković, der heute ernannt wird. Wirken Sie ermuthigend bis Bekanntmachung, damit manche Herren aus Verzagtheit sich nicht compromittieren. Gebrauch nur an sehr Vertraute. Rauch«.

Ne znamo, tko su ti »manche Herren«, ne znamo u čem bi se mogli kompromitirati, ne znamo, tko su ti sasvim povjerljivi. Nestalo je arhiva iz Lužnice, tek sam nekoliko komada posabrao kod trgovaca: sve same denuncijacije.

Tiho teče Sava krajem, tiho leži seoce Pušća tamo nedaleko Lužnice, gdje časne sestre borave časne dane danas. Tu je do crkve grobnica nekadašnjih crkvenih patrona, Rauchâ. Polomljena brava, par stepenica, gdje je nagomilan svakojaki krš, vodi do rešetke, iza koje vidiš

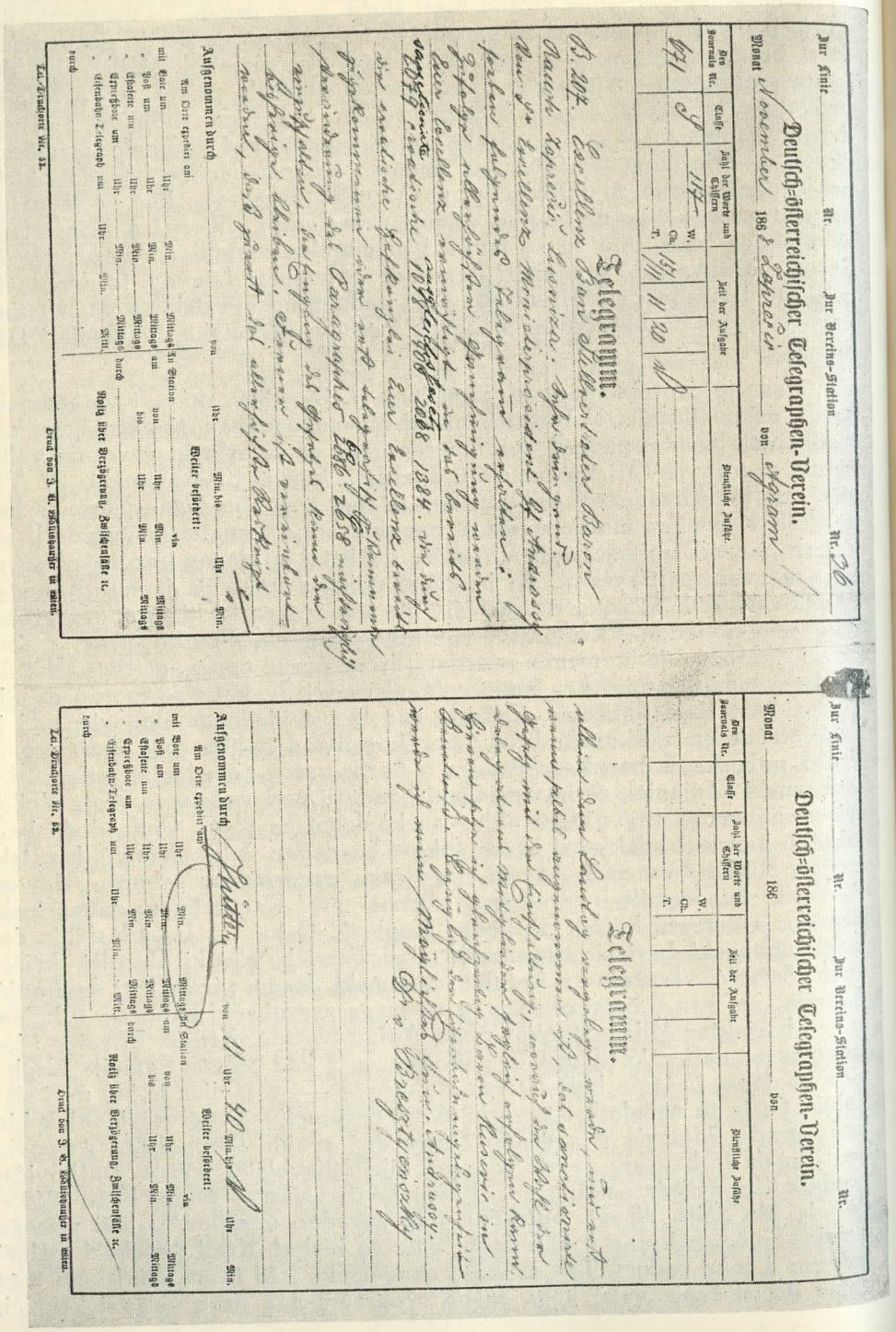

Brzojavni izvještaj dr. Bresztyenzkoga Rauchu o instrukciji grofa Andrassy-ja, kako se ima umetnuti »krpica« u tekst ugarsko-hrvatske nagodbe.

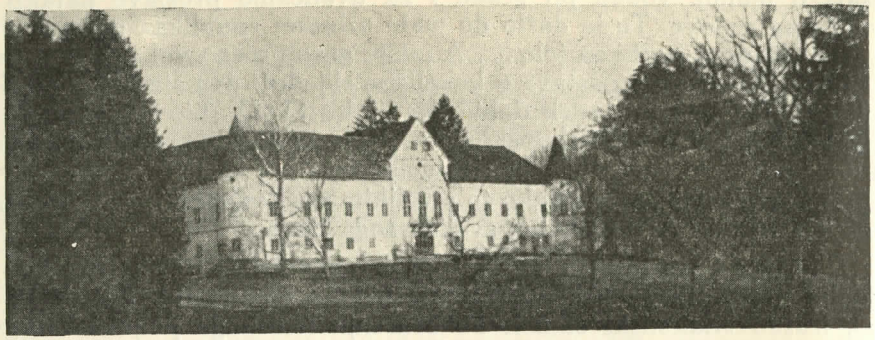

Rauchov dvor Lužnica.

pet lijesova. Prvi na lijevo krije pepeo silnoga nekada bana Levina baruna Raucha, koji je prisegao služiti kralju i domovini. Ali prisege nije održao, dapače, među grobarima stare države mora se spomenuti baš ban Rauch, pa se ni sada, nakon 44 godine poslije njegove smrti sud o njemu nije ublažio i ne može ublažiti. Sanja li on možda u vječnom snu o danima slave u rujnu 1869.?

Zusamenfassung. Der Verfasser schildert die feierliche Installation des kroatischen Banus Rauch im Jahr 1869, die fast einer kleinen Krönung gleichkam. Es war die letzte Installation, der letzte Ueberrest einer versunkenen Zeit des Feudalismus. In Anschluss daran wird die damalige politische Lage der Zeit gezeichnet, jener Zeit als Oesterreich nach dem Diktat von Bismarck zu Oesterreich-Ungarn wurde, als nach der Niederlage von Königgrätz der Kaiser von Oesterreich Beust zu seinem Minister machen musste. Und so ging es weiter bergab in der damaligen Politik. Auf Grund von Dokumenten wird dann weiter gezeigt, wie perfid Franz Joseph I. gegen Kroatien vorgegangen, damals, als es hiess den sogenannten Ausgleich (1867.) mit Ungarn zu perfektionieren, mit jenem Ungarn, das zwei Jahre gegen Franz Joseph I. gekämpft und nun zum Lohn fast mehr als eine Selbständigkeit erhielt, um den Kampf gegen den Bestand der Habsburgermonarchie weiterzuführen! Und jene Kreaturen, deren sich Franz Josef I. »zum Heil des Gesamtreiches« bediente, um die treugebliebenen Völker zu »belohnen«, haben dann redlich das Werk der Zerstörung vollbracht, so auch durch den sogenannten ungarisch-kroatischen Ausglech vom Jahre 1868 dessen Vollführer der nachmalige Banus Rauch als der hervorragendste Magyaromane in Kroatien war.

NEKROLOZI 1934.

Salomon Berger, direktor Etnografskoga muzeja u Zagrebu, umro je 11. siječnja 1934. g. O njemu je i u ovom časopisu u više navrata govoreno (vidi »Narodna Starina« sv. 1. str. 73., sv. 2 str. 191., sv. 22 str. 134.) Rođen je u Slovačkoj, u Novom Mestu nad Vahom (u bivšoj ugarskoj trenčinskoj županiji) dana 25. veljače 1858. kao sin trgovca i posjednika izraelitske vjeroispovijesti. U ovoj sredini upoznavao se već od najranijega djetinstva sa seljačkim životom pa mu je to neposredno saznanje bila poputbina u njegovu kasnijem djelovanju, u kojem se očitovala naročita njegova sklonost prema svim vrstama seljačkog tradicionalnog rukotvornog rada i njegovo živo i ustrajno nastojanje da taj rad sačuva i da ga uskladi sa potrebama modernoga vremena kako na selu tako napose i u gradu. Kao posve mlad trgovački pomoćnik došao je u Hrvatsku (1876 g.), gdje je bogatstvo i ljepota narodnoga rukotvorstva bila još u cvatu. Kad se kao veoma spreman i okretan trgovac tekstilne struke osamostalio u Zagrebu, pružena mu je bila prilika da se po ugledu naročito u nastojanja Srećka Laya, Dra Ise Kršnjavoga i Danijela Hermana još više posveti svojoj ambiciji oko sabiranja i unapređivanja seljačkih rukotvorina. Otkad je napustio trgovinu (1908.) glavno mu je zanimanje briga oko njegove zbirke, koju je neprestano upotpunjavao i to ne samo domaćim seljačkim rukotvorinama nego i inostranim etnografskim materijalom (napose orijentalnim) kao i različnim radovima iz područja umjetnosti i umjetničkoga obrta domaćih i stranih majstora. Pa kad je koncem 1919. g. osnovan Etnografski muzej u Zagrebu, ta je njegova zbirka postala glavni dio inventara toga muzeja a on je imenovan njegovim direktorom (isprva počasnim a kasnije sa plaćom), u kojoj časti ga je zatekla smrt. I za vrijeme svog direktovanja osnivač-ravnatelj nije mirovao, nego je tako reći grozničavo revno radio, neumoran i u želji da mu ne izmakne ni najmanja osnova koju je zamislio. Njegovo shvaćanje muzeja nije bilo kabinetsko, universitetsko, etnološko ili da kažemo museološko. Pokojnik je bio čovjek tržišnog života na kojemu velik dio svog života blagotvorno djelovao u Zagrebu sa širom okolicom. I u muzeju ga nije ostavio njegov praktični merkantilni duh kojim je ponovo htio koristiti seljaštvu. Njegove veze s ministarstvima, sa svjetskim izložbama dekorativne umjetnosti, sa brojnim tvrtkama kao bivšim poslovnim drugovima samo su na to smjerale. M. o. može poslužiti i njegov predlog Etnografskog muzeja u Zagrebu za unapređenje naše narodne kućne radinosti povodom izložbe Zagrebačkog Zbora u jeseni 1932. (b. 16. maja 1932., onisnuto kao brošura). I m. dr. Muzej je po njegovu mišljenju trebao biti centralom jednog novog (uglavnom tekstilnog) pokreta kao nastavak onoga što ga je sprovodio kao aktivni trgovac. Ali do toga nije došlo. Pod konac svoga plodna života, puna neiscrpive aktivnosti, nastojao je produbiti svoje znanje o seljačkom životu pa se počeo baviti pitanjima simbolike na seljačkim rukotvorinama, dakako amaterski, ali to je ipak, naravno, u zagrebačkim krugovima pobuđivalo razumljiv interes, a i kod nekih manje stručnih i u vanjskom svijetu (isp. antropološki kongres u Parisu 1931. (publ. ed. 1932.) Nego to »liebhaberstvo« nikako ne zasjenjuje njegovu glavnu zaslugu: vješto sabranu zbirku od najveće česti tekstilija. A krivo je bilo što je od površnih reportera istican kao neki etnolog za koga se i sam nije mogao smatrati, niti se tako predstavljao. Bio je i ostao prezaslužni sabirač. Odlikovan je bio od naše države ordenom Sv. Save III i I stepena, a i od drugih država te mnogih domaćih i vanjskih institucija raznim ordenima i drugim priznanjima, stečenima naročito povodom bezbroj izložaba, na kojima je s uspjehom sudjelovao ili koje je priređivao sam u mnogim važnim kulturnim centrima Evrope i Amerike. Svoj znatni imetak ostavio je rođacima u Magjarskoj, u Budimpešti.

*

Lokalnog požeškog historika i muzealca Julija Kemfa zadesila je smrt 9. lipnja 1934. On je rođen 25. siječnja 1864. u Požegi gdje je završio 6 gimnazijskih razreda a potom prešao u Učiteljsku školu u Zagrebu. Prvo je bio učiteljem u Novom Vinodolskom dvije godine, a zatim se vratio u rodni grad u kojem je ostao do smrti. 1917. postao županijski školski nadzornik za požešku županiju a umirovljen je sa sedemdesetom godinom života. Kempf je pretstavljao jedan eminentno pozitivan kulturni tip u provincijskom mjestu, djelujući u prosvjetnim i humanitarnim društvima koliko god je dospio. Bio je i plo-

dan dječji pisac, a i pedagoški (prevođeno i na bugarski). G. 1910. povjerio mu je Kr hrv. slav. dalm. zem. arkiv uređenje požeškog županijskog arkiva čije je spise uredio do g. 1848. Bio je imenovan i članom Povjerenstva za čuvanje historijskih i umjetničkih spomenika u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (za kotar Požegu). 1910. postade počasni građanin Požege. Interesom za narodnu starinu završio je svoje odlično djelovanje osnovavši i uredivši gradski muzej u Požegi, koji je otvoren 19. listopada 1930. Sticajem prilika »Narodna Starina« nije mogla da stupi u kontakt s ovom institucijom i ako je vrli pokojnik bio saradnikom i povjerenikom ovog časopisa u prvim godinama njegova izlaženja.

Tako je Kempf objavio 1924. u »Narodnoj Starini« članke:

— Prilozi za biografiju Ivana Šveara (N. S. III., 52);

— Četiri pisma Ivana pl. Kukuljevića-Sakcinskoga (N. S. III., 214), te u 9. sv. (nažalost do danas još neotštampanom):

— Izvorni tekst oporuke Antuna Kanižlića (1700.—1777.).

Prijateljske veze s Požežaninom Dragutinom Lermanom, članom Stanley-jeve Kongo-ekspedicije omogućiše Kempfu da publikuje dopise toga putnika, koji je tri puta putovao po belgijskoj koloniji Kongo. Hrvatski Narodni Muzej u Zagrebu dobio je već sa prvog Lermanovog putovanja (1882.—1885.) lijepu zbirku afričkih kulturnih predmeta. Na drugom i trećem putovanju po želji Kempfovoj vodio je Lerman dnevnik štono ga je Kempf u izvacima publikovao pod naslovom »Listovi iz Afrike« (Požega 1890. II. izd. 1891.). Lerman je i poslije drugog putovanja poklonio zagrebačkom muzeju jednu odličnu zbirku. U vrijeme svog trećeg putovanja Lerman je postao guverner Istočnoga Konga u Popocabaci u Kongu, pisao dosad neobjavljeni dnevnik u 3 sv., a i Kempfu pisma na osnovi kojih je ovaj priredio ediciju »Novi listovi iz Afrike« (Požega 1894.).

Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu izdao je 1898. Kempfove putopisne crtice »Od Save do Adrije« i 1902. »Uz obalu Adrije«. G. 1910. publikuje Kempf knjigu »Iz požeške kotline« no glavno svoje omašno djelo izdade 1910. na 777' strana kvarta pod naslovom »Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije«, izdašan priručnik za rečeni temat i pomno sabrana građa sa 318 ilustracija. Djelo je razdijeljeno na tri dijela: 1) do pravale Turaka 2) o Turcima u Požegi i požeškoj županiji od 1536. do 1688.. i 3) razdoblje do 1909.

1916. objelodanjuje Kempf manje priloge kao: »Iz prošlosti Požege«, 1917. »Novčani troškovi uzdržavanja pučkoga ustanka 1797.«, g. 1918. »Nešto o požeškoj gimnaziji u XVIII. stoljeću«, a 1922. »Prva požeška tiskara i knjižara«, 1924. »Oko Psunja«, 1926. vrlo korisnu zbirku arhivskih pabiraka »Iz prošlosti Požege i požeške županije«, 1927. broširu »Janko Jurković o stogodišnjici rođenja«, 1929. »Ljekilište Topusko«, 1930. »O grofovskoj porodici Jankovića-Daruvarskih« (separat iz »Vjesnika kr. drž. arhiva u Zagrebu 1929.), a konačno 1933. »Posljednja...« Dnevnik Ane Elisabete grofinje Janković (preveo s njemačkog).

U posljednje vrijeme svoga života Kempf je bio marljiv suradnik naših časopisa: »Vijenac«, »Požeške novine«, osječki »Hrvatski List«, »Sv. Cecilija«, »Obzor«, »Slavonac« i dr. Pokojnik je bio, uopće na žalost a njemu na počast jedan od posljednjih rijetkih pretstavnika predratnog hrvatskog pučkog učiteljstva, iz naraštaja kojemu je bio lučonoša Ivan Filipović i njegovi savremenici. Mi vjerujemo, da bi pokojni Kempf i za nove učiteljske generacije ipak mogao i trebao biti potrebna karika.

(Isp. jubilarne članke i nekrolog: »Požeške novine« I. br. 9. 3. VI. 1922., »Slavonac« IV. br. .4 27. I. 1934.; »Obzor« 11. VI. 1934. br. 131.).

*

Skoro nenadano, jer težačkog atavizma i rasno jake tjelesne građe, štono ju je dugi niz godina redovito oporavljalo i osvježenje u Rogaškoj Slatini (Rohitsch Sauerbrunn), umro je 30. VII. 1934. proslavljeni don Frane Bulić, doputovavši u Zagreb na kliničku operaciju, istina u visoko poodmakloj dobi, komemoriran kao malo ko od svega novinstva i časopisa, a sahranjen prezizno i svečano, po vlastitoj želji na jur izabranom mjestu i u određenom (još 1896.) sarkofagu u solinskom polju pokraj Splita. A svako se nadao, da će dični starina, emeritirani arheolog i dotad toliko čest jubilarac doživjeti i svoj centenarij, pa i to proslaviti prema ususu i zasluženoj svojoj slavi s kojom se za razliku od ostalih svojih naučenjačkih drugova-vršnjaka pomicao decenijima usque ad finem. I što je hrvatska javnost griješila u tipičnoj svojoj mrzloj apatiji na drugima, obilno se odužila priznanjima i počastima u slučaju ovoga kulturnoga pionira, koji je bio jedan od najpozitivnijih korespondenata između Hrvatske i ostale kulturne Evrope. Još za života intenzivno u plamsaju podržavani lični kult Bulićev izrazito se kod nas upravo buktimice raspalio od dana smrti i nade je, nego ko zna da li će i odatle koji plamen stopliti tu jezivu apatiju otškolovanih hrvatskih kaputaša prema području nauke na domaćim našim tlima, a naročito prema naučnoj knjizi...

Frano Bulić roden je u selu Vranjicu 4. listopada 1846., starinom navodno iz Hercegovine, što je očito mnogo vidljivo i u formaciji same njegove ličnosti. Školovao se u splitskoj humanističkoj, tada još skroz talijanskoj gimnaziji, i to je ostavilo trajnu biljegu kroz cio život i bilo mjerodavno za sve smjernice. Bez mature kao sjemeništarac pošao je po želji svojih crkvenih starješina kao nadebudni klerik u zadarsku bogosloviju. 1869. je rekao mladu misu uz trodnevno »pirovanje« u rodnom mjestu, što je također uvelike značajno za sve manifestacije Bulićeva života u etapama, jer uporedo sa zaslužnim radom voljaše od zgode do zgode i svečane forme i proslave. Voljom crkvenih svojih starješina a po prirodnom svom nagnuću uputio se u Beč na sveučilišne, filosofske, ne teologijske nauke, no morao se vratiti u Zadar da polaže maturski ispit na kojemu je izazvao incident upoređujući (prilično ahistorijski) ministra Marije Terezije Kaunitza s tadašnjim austrijskim ministrom Beustom. U bečkom universitetu započeo je studirati staroklasičnu filologiju s arheologijom (kod Conze-a i Benndorfa naročito) i specijalno epigrafiju kod Hirschfelda s kojom je pomoćnom disciplinom bio cio život najintimniji. Studij u Beču prođe Buliću uz višekratni otpor njegovih crkvenih starješina; očito je teško snosio propisanu subordinaciju, te je s njima bio, kako se govorilo, »sempre in pace, sempre in guerra«. Crkvenim krugovima, a i samoj državnoj vlasti tadašnje Austrije bilo je mnogo stalo da među srednješkolskim nastavnicima bude što više kleričkih lica. Tako je Bulić kratko vrijeme bio suplent u Splitu (u sukobu s direktorom!) a 1874. dospio u Dubrovnik kao gimnazijski učitelj i tu je proboravio do 1876. U »programu« dubrovačke gimnazije 1875. objavi »Opis novca zbirke dubrovačke gimnazije«, a 1877. radnju »Dubrovački foliar«. (Isp. o tom razdoblju članak u dubrovačkoj »Narodnoj Svijesti« XVI, 1934. br. 32. »Mladi učitelj Dum Frano Bulić u Dubrovniku god. 1874.—1876., te sredina, koju nagje«. — »Melius erat pauperibus dare«). 1877./1878. opet je u Beču, na liječenju, ali i na daljim studijama, koje je završio ispitom iz arheologije i epigrafije. Bečki boravak ostavio mu je dobar trag u nacionalističkom pogledu zbog društva s Mihovilom Pavlinovićem. Iza ispita u Beču postao je Bulić nadzornikom pučkih škola kotarâ Zadar i Benkovac sa sjedištem u Zadru, a ujedno i lokalni konservator starina, a potom je bio još na radu u Pokrajinskom školskom vijeću u Zadru. 1880. se oduševio za glagoljicu te 1881. čita prvu svoju staroslovjensku službu Božju, no onda to napušta i postaje ekskluzivni misnik latinaš za razliku n. pr. od don M. Pavlinovića. Bulić je poslije taj svoj preokret tumačio slabim vidom. 1881. boravio je s dalmatinskim hodočasnicima u Rimu kod pape Leona XIII. Krajem 1881. počeo je i u dalmatinske srednje škole prodirati hrvatski jezik. Bulić se opet našao u Splitu, kao profesor latinskoga jezika. Već malo zatim g.1883. postade ravnatelj splitske gimnazije Miho Glavinić pokrajinskim srednješkolskim nadzornikom. Za njegovo se mjesto uz druge natjecao i Bulić i uspio poradi svojih zadarskih veza kao bivši činovnik prosvjetnog resora, ma da je surađivao i u »Katoličkoj Dalmaciji« pohrvaćenom listu, štono ga je uređivao don Ivo Prodan a koji nije bio u milosti tadašnjih mogućnika. Bulić se u tom listu razilazio u nazorima sa zadarskim nadbiskupom i šibenskim biskupom te drugim Talijanima, profesorima, napisavši m. o. u rečenom listu članak »Zvonimir, zadnji kralj hrvatski i »Dalmata«. Postavši tako mlad ravnateljem splitske gimnazije povjerila mu je c. kr. vlada i direkciju splitskog arheološkog muzeja i upravu nad solinskim iskopinama kao i konservatorski ured u Splitu. Po današnjim se pojmovima čini neshvatljivo da bi jedan čovjek mogao svladati toliko raznovrsne i opsežne funkcije, no upravo u tome što se je Bulić htio i mogao s uspjehom prihvatiti ovih posala vidi se i njegov neizmjerno ambiciozni karakter kao i početak potonje veličine. Uostalom, i svećeničko njegovo zvanje mu je pomoglo, što je bio lišen obiteljskih briga, a građanskočinovničkim položajem materijalnih nije također imao.

U nekoj tako reći tradiciji bivše venecijanske pokrajine Dalmacije bilo je da se arheologijom i historijom baviše gotovo odreda svećenici, a u novije doba slično, ili se radi o licima, koja su bar započela studirati u bogoslovijama. To je davalo i daje naučnom poslu ove vrste izvjesnu notu. I Bulić je bio samo jedna karika u tom čislu. Njegovi su predšasnici bili Valeriano de Ponte, dr. Anton Caramaneo-Matijašević, Jakob Salečić, Ivan Pastričić, kanonik Borgežić, Bogetić, Anselmo Banduri, Ivan Zuzerić, I. Sučić, A. Ciccarelli, Zlatović, Milinović, Fabianić itd. a savremenici m. o. S. Ljubić, don Luka dr. Jelić, Bervaldi, pop P. Kaer, fra Lujo Marun, dr. Lovro Katić i dr., sve dakle svećenici, što je međutim obrađivanju jedne partije građe moglo biti samo na uhar.

Došavši Bulić do stručne (ne školske!) svoje

afirmacije u Splitu zatekao je stanje koje su inaugurirali njegovi pretšasnici čijim je utrenikom pošao i sam. Tu se isticao m. o. ponajviše muzejski ravnatelj Carlo Lanza († 1834.), koji je do 1828. iskapao u Solinu na državni trošak. Poslije je taj rad prekinut sve do 1846., kadno je Francesco Carrara († 1849.) obnovio ta arheološka nastojanja, ali je mučio tešku muku sa zavidnima, što je čest slučaj — i ako paradoksalno — i u svijetu nauke u koji se uvlači po Schillerovoj karakteristici odurni »Brotgelehrter« da istisne »filosofske glave« koje vole svoj poziv.

Baveći se u školi Horatiusom i Tacitusom i toliko intensivno da bez osvrta na njih nije mogao biti poslije ni u dnevnom životu ni u pisanju (a nije čudo, 14 godina je u školi samo njih obrađivao), Bulić se u Splitu priklonio epohalnoj ediciji koju su od 1878. do 1883. pokrenuli i vodili M. Prof. Glavinić i Giuseppe Consiliere Alačević i to prema talijanskoj tradiciji razumljivo na talijanskom jeziku pod naslovom »Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata« (per cura di...) Još za vrijeme studija a i poslije Bulić je zalazio u arheološki majdan svog rodnog kraja, promatrao, učio i surađivao tako da je onda 1886. bio sposoban da stupi u uredništvo časopisa Alačevića, a da već 1888. postane gotovo isključivi činilac u toj reviji i tako ostane sve do svršetka prošlog Svjetskog rata (redattore e proprietario), do zaključno 49. knjige (dok je 1921. godine 44. knjigom odustao u naslovu od talijanskog jezika i primivši dr. Mihovila Abramića kao suurednika promijenio naslov u »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« s francuskim podnaslovom).*

Bulić se tokom tih dugih godina svog zaista fanatično voljena posla specializovao kao izraziti starokršćanski arheolog uglavnom ipak u sferi epigrafije. Što se tiče samog časopisa on ga je požrtvovno (gdjekad i materijalno kad je prijetila opasnost da će list prestati izlaženjem) uzdržavao i održao. No zatečeno je stanje produžio, Split je još uvijek bio Spalato i u časopisu tako ostao do Jugoslavije. Pod tlakom svojeg školovanja i u ambijentu jačem od njega pojedinca pa u gvozdenom sklopu c. kr. Habsburške Monarhije morao je činiti tu »koncesiju« i pisati talijanski, a tek po nešto hrvatski. Ispunjavajući gotovo sam sveske svoje revije nagomilao je ogromnu građu koja čeka svoje obrađivače. Istina, danas se ta cijela biblioteka Bulićeva »Bullettina« ukazuje teško pregledna kao zbornik s tehnički neracionalno ispreturanom građom, bez jasnih oznaka na koricama (na koje je pripuštana novija historija!), bez godišnjega sadržaja, dok »Contenuto« na omotima nikako ne dostaje za sigurnu orijentaciju (bez oznake strana i samo sumarni podaci), a o indeksu ni pomena, pa je živa šteta što je »Bullettino« ostao toliko teško upotrebljiv a toliko dragocjen časopis. Još su više na smetnju bile i prilozi brošira nejednaka formata. Primao je Bulić i neke suradnike u svoj »Bullettino«, nego nijesu bili brojni ni često: tako don Luku dr. Jelića, don Bara prof. Poparića, Vida Vuletića-Vukasovića, don Kerubina prof. Šegvića i još neke. A važno je Bulićevo nastojanje izdavanjem »Accesiones et correctiones ad Illyricum Sacrum« u samom listu.

Bulić je bio pravi polihistor u ograničenom razdoblju svoje odabrane naučne domene. Uz epigrafiju nužno ga zanimala topografija i hagiografija, polemizirao je žestoko i na svoj način i o Stridonu sv. Jeronima i o otoku Meliti sv. Pavla. Sve su to bila pitanja doduše načeta prije njega, ali im on doprinosio svoj tribut. A centar interesovanja i obradbe bili su dakako solinski kršćani i car Dioklecijan s njegovom palačom kroz vijekove. Šteta, što je Bulić bio u stvari ipak jednostran te je n. pr. kao muzejski ravnatelj sasvim zanemario instalaciju odjeljenja iz venecijanskog i austrijskog razdoblja. To doduše po starovremenskom shvaćanju nije spadalo (non licet!) u jedan muzej s naslovom arheološki. Još su prejaki bili odjeci klasicizma. A možda je Bulić u podsvijesti izmirivao onu neuravnoteženu svoju odanost kultu rimske prošlosti i talijanskom jeziku, pa nije mario dodavati privagu interesovanjem i ojačavanjem spomenika i uspomene na jednako tuđe dvije vladavine u dalmatinskoj Hrvatskoj, koja je u svojoj historiji očutila svu fatalnost od dodira s romanskim svijetom in politicis. Međutim za odstup od talijanskog jezika kao jezika nauke nije popuštao, no krivo bi to bilo motriti kroz prizmu poslijeratnog nacionalizma, a osobito kod tako eminentnog Hrvata kao što je bio don Frane Bulić. U krugovima latinske i talijanske kulture odgojeni tipovi pokušali su ponirivati suprotnosti prema svojem narodu u izgrađivanju kompositnih i kurioznih individualnosti, kao ono i u sjevernim krajevima na njemačku orijentirani n. pr. Graničari (krajišnici). Tako i u mediteranske niti sapeti a u latinštini i talijanštini obrazovani ljudi predratne epohe »fino« i najelegantnije mogli su se izražavati samo u jezicima poprimljenih tuđih kultura, što je uostalom plod baštine ukrštavanja tuđih imperijâ na našim tlima.

Posredstvom svojih profesora u bečkom sveučilištu i zbog svoje aktivnosti na arheološkom terrainu u Dalmaciji Bulić je 1883. postao Mommsenov suradnik na fundamentalnoj epigrafijskoj ediciji »Corpus inscriptionum latinarum«. Iste je godine šta više postao i član dopisnik, a 1885. pravi član Arheološkog instituta u Berlinu. Glavno poprište Bulićeve arheološke djelatnosti bio je terrain negdašnje Salone. Tu je sebi i nasljednicima sazidao iz klasičnih ostataka i čuveni »tusculum«; tu je neumorno prekapao preko pola stoljeća o čemu komentar u »Spomen-cviječu« u počast Strossmayerovu (izdanje Matice Hrv. u Zagrebu 1900.), a u pripremi je Bulić imao i jedno novo izdanje koje pripremao također za M. H. Bulić je u Solinu strpljivo radio i otkrivao iz godine u godinu, boreći se i s oskudicama u dotacijama, ali stičući sve tješnji kontakt sa inozemnim stručnjacima koji su se bavili rimskom i kršćanskom arheologijom i koji su ga poticali da ustraje. Podržavajući i šireći te veze stojao u sve opsežnijoj korespondenciji s kulturnim inozemnim naučnim forumima, a posljedicom se ukazuje ne samo Bulićev lični »prestiž« već po njemu i svrstavanje naših znastvenih oaza i ako pod talijanskim jezičnim barjakom u evropske redove. Solin je postao pored Italije gotovo najpoznatijim majdanom rimske arheologije; tu su strani stručnjaci dobivali nove pobude.

Razumljivo da je u prvom redu Bulićevu nastojanju posvećivala pažnju i c. kr. bečka Zentralkommission za čuvanje historijskih i umjetničkih spomenika* pod čijom je egidom u tom smislu stojalo cjelokupno područje »krunovina i zemalja zastupanih u carevinskom vijeću u Beču«. Ta komisija imenovala ga je svojim organom za cijelu Dalmaciju. U tom svojstvu Bulić se istaknuo i nastojanjem da se što više sačuva, ispita i očisti Dioklecijanova palača tj. j. arhitektonski kostur centra u Splitu i da se sama palača unese u zemljišne knjige (katastar) kao vlasništvo države, pa je u tom uspio protiv svih makinacija. A zaslužan je i za rješavanje problema rekonstrukcije plana i fasade, bar u naučenjačkim radnjama. Jednako je sudjelovao pri restauraciji kampanila u Splitu, pa naročito u gradskom Uresnom povjerenstvu, dok je vremenom postao mjerodavan za svaki kutić c. kr. pokrajine Dalmacije kao konservator. No svojom rigoroznošću i konsekvencijom došao je u sukob s mnogim tuđim i ličnim i lokalnim interesima. — Bulić je bio i suradnik u »Jahreshefte des k. k. Oesterreichischen Archaeologischen Institutes.

Postajući sve izrazitija ličnost u tadašnjem javnom životu Dalmacije nije čudo da se u čovjeku Bulićeva kova porodila želja da učini ekskurziju i u strane dnevne politike. Morala ga je draškati stara činjenica i problem da on kao natprosječni intelektualac stoji bez riječi i kompetencije u odlučnim partijama dnevnog javnog života, a pretežno mediokriteti i koje kakvi »untermenči« pa gdjekad i problematični društveni tipovi da vršljaju i da se šepure kao narodni pretstavnici, izbivši često ko zna s čijim i kakvim silama, te se narinuli kao patentirani vođe ad infinitum. I tako u vezi već brojnih svojih prijatelja a i zbog crkvenog uticaja 1887. postade Bulić iza smrti Pavlinovićeve i zastupnik naroda i u pokrajinskom saboru kao i u bečkom carevinskom vijeću (Reichsrat-u, parlamentu). U tadašnjem vodstvu naše narodnjačke politike u Dalmaciji Bulićeva kandidatura nije naišla na simpatičan prijem, suviše ga urednik »Narodnog Lista« u Zadru nazva c. kr. kandidatom. A i poslije, kad je bio izabran, nije se mogao složiti s mnogim oportunije raspoloženim »narodnjacima« poradi svojeg aktivizma pogotovo, kad je predložio »adresu« za prisjedinjenje Dalmacije banskoj Hrvatskoj. I tako Bulić razočaran, slabo elastičan, napusti dnevnu politiku vrlo brzo te se već 1889. odreče obih svojim zastupničkih mandata. Nauci je taj njegov korak samo dobro došao.

1887. Bulića je odlikovao rimski papa Leo XIII. naslovom Cameriere d'onore in abito paonazzo (u ljubičastoj halji), što je i papa Pius X. poslije potvrdio. Iste 1887. izabrala ga je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu za svog dopisnog člana. S tim je učenim društvom Bulić bio do smrti u najprisnijim vezama. Poslije je, šta više, podalje u Splitu, postao i počasni član toga zavoda, a najposlije 1925./1926. i »izvanredni pravi«! 1888. Bulić je pak pravi član Njemačkog Arheološkog društva u Berlinu (filijale u Rimu i u Ateni).

Epohalna otkrića specijalno važna za hrvatsku arheologiju u kninskom području g. 1886.* zainteresovaše i don Franu Bulića, da se ogleda i u ovoj partiji, te se je na osnovi istraživanja fra Stjepana Zlatovića (dijelom objavljenih i u »Viestniku Hrvatskog arkeologičkog društva u Zagrebu«) kao i na rezultatima rada fra Luje Maruna kao tada najškolovaniji dalmatinski arheolog prihvatio, da on publikuje te iskopine. I tako je 1888. objavio publikaciju u izdanju Jugoslavenske akademije »Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene iz dobe narodne hrvatske dinastije«. A sudjelovao je i pri osnivanju Hrvatskog starinarskog društva u Kninu.

* Isp. u »Narodnoj Starini« II (1923.) str. 281.

* Njezin organ »Mitteilungen der Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der kunsthistorischen Denkmäller« (od god. 1856.).

* Isp. u »Narodnoj Starini« II (1923.) str. 151. i d. članak »Hrvatska Troja«.

1890. postaje član »Carskog društva istoriji i drevnosti« u Odesi, 1893. arheološkog društva u St. Petersburgu. Iste godine poslala je bečka c. kr. vlada Bulića zajedno s drugim austrijskim arheolozima na naučno putovanje u Grčku i u prednji Orijent. Vrativši se, stade pripremati kod sebe jedan zbor arheologa, pa je tako izišao na glas organizacijom I. međunarodnog kongresa za kršćansku arheologiju na starokršćanskom groblju u Manastiranama u solinskom polju. (Slava toga posla sačuvala mu se i u g. 1932. kadno je na isto takvom kongresu u Ravenni požnjeo prave triumfe.) Uhvatio je tako veze i za surađivanje u rimskom »Bollettino di archeologia christiana«.

Međutim s Hrvatskim starinarskim društvom u Kninu* Bulić se nije slagao odveć dugo. Ne ulazeći ovdje u taj spor dosta je napomenuti, da se je odijelio već 1893. i sa svojim Splićanima osnovao 1894. »Bihać« hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti. Glavni Bulićev suradnik bio je don Luka dr. Jelić. Društvo »Bihać« i danas je aktivno.

1894. imenovan je Bulić članom arheološkog društva u Moskvi, 1895. i Papinske akademije za arheologiju u Rimu (Accademia pontificia romana di archeologia) i zavoda »Accademia di religione cattolica«, 1896. član Antropološkog društva u Beču.

Sa 50 godina života 1896. Bulić je proslavio svoj prvi jubilej i dao tom zgodom podići za sebe grobnicu (jedan sarkofag) u Manastirinama u Solinu s natpisom koji je za nj vrlo značajan. Ta prva jubilarna godina Bulićeva postala još i značajnom cesurom u njegovu životu. Jednim iznenadnim slučajem poradi izvjesnog incidenta u gimnaziji, koju je tiho pohrvaćivao, prestade biti njezinim ravnateljem, jer ga umiroviše.

Jedan od starih Bulićevih štovatelja i suradnika jednako učeni don Bare Poparić, koji se priklonio međutim više studiju epohe hrvatske narodne dinastije, piše u »Hrvatskoj Reviji« (VII, 511) kako je teško napredovalo »pohrvaćivanje« splitske gimnazije: »... Splitska gimnazija bijaše zavod pun talijanskih tradicija... Za mladež nisu imale osobite privlačivosti rijetke hrvatske knjige, pa je čitala ponajviše i ponajradije talijanske, a u tom je jeziku imala i prevedeno sve što je bilo boljega u ostalim literaturama. Teška i nejednaka je bila to borba, a trebalo ju je voditi tako, da ne bi vladini krugovi mogli zamjeriti ni ravnatelju (Buliću!) ni profesorima Hrvatima, da tjeraju u zavodu kakvu politiku. Za tu smo svrhu nas nekoliko Hrvata skovali neke vrsti urotu, na jednom tajnom sastanku u ravnateljevoj pisarni, i uspjeh nije izostao. Te se je godine upisalo među članove »Matice Hrvatske« više učenika, sinova vidjenih autonomaških obitelji, pa ćak i sin predsjednika autonomaškoga »Gabinetto di Lettura«, koji je, kad mu je sin donio kući »Matičine« knjige, došao sav zaprepašten k Buliću, da prosvjeduje, da moli zaštitu protiv tolike nepodobštine. A Bulić mu je s velikim mirom uzvratio: »Pa to je naša osveta, gospodine, da djeca privedu oceve na stazu prirode!« Naravno, da su tad još više učestale navale talijanske štampe na Bulića i na profesore Hrvate. Najžešću je vatru sipao zadarski »Il Dalmata«, kojemu je uvijek sekundiralo tršćansko novinstvo. Mjeseca veljače 1896. godine dogodilo se na splitskoj gimnaziji, da par mladića, možda kroz desetu ruku nagovorenih od autonomaša, provališe u noći u gimnazijsku zgradu, te unište sve careve slike, u svim razredima, u zbornici i u ravnateljstvu, i proparaše sve geografske karte što su visjele u pojedinim razredima, i to na mjestima, gdje bijahu napisana imena Beča i Budimpešte. Tih je učenika nestalo iste noći iz grada. Nije teško predočiti svu zabunu i metež, što je taj događaj izazvao, sve istrage i sumnjičenja, što su se vukla sve do kraja školske godine. Počinitelji bijahu obezbijeđeni, a jedna je žrtva morala da pruži zadovoljštinu. Ravnatelja Bulića nije ni za čas ostavila njegova hladnokrvnost. I kad je iz Zadra došao nadzornik Miho Glavinić, pa kad je primijetio Buliću, da bi bolje bilo da su dotičnici odrubili glavu njemu, Buliću, nego što su počinili, odvrati mu Don Frane: »Moja glava svakako vrijedi puno više od one kartušine, a ne bih je ja zamijenio ni s kojom živom!« Glavinić tobože nije razumio Don Frane, koji je u sebi više puta osjetio porive, koje bi ljudi, kao Miho Glavinić, okrstili revolucionarnima. Sad je pogotovo autonomaška štampa počela sipati vatru, i Beč je konačno izabrao žrtvu: Koncem velikih praznika god. 1896. Bulić je kao ravnatelj gimnazije bio umirovljen. Bilo mu je tek 50 godina!« Tako Don Bare Poparić o Buliću.

To nehotično političko mučeništvo zače redati Buliću slavu među Hrvatima, pronošenu od tada od najveće česti u novinstvu s kojim je podržavao do smrti najusrdnije veze. Ali su i proslave u vezi s njegovom ličnošću stupale otada sve češće na dnevni red: predaje portreta, adresâ u bogatim koricama, Minervina (Pallas Atene) brončanog poprsja, adoracije iz bliza i daleka isprva tek u regionalnom, raspaljivom ambijentu. Već u to doba diktuje svoje životopisne crtice (isp. »Hrvatska Revija« VII, 518). A on sam te godine s klasičnom jednom gestom koja je umjela impresionirati solinske namjernike osnova sebi već pomenutu grobnicu...

Dok je tako umirovljenjem Bulić zadobio u nacionalnom smislu dobila je i arheologija, kojoj se sada mogao predati potpuno, jer ga vlasti i dalje ostaviše u svojstvu muzejskog ravnatelja i konservatora c. kr. pokrajine Dalmacije. Od 1891. do 1896. ide Buliću zasluga što je rekonstruirao natpis »Pro duce Trepimero... ...preces X... su(b) mittati(s) et inclinata ha(be)te colla trementes (za kneza Trepimera prikažite Hristu molitve držeći se strahopočitanjem prignute glave). Još značajnije bilo je Bulićevo otkriće sarkofaga hrvatske kraljice Jelene, kad je rekonstruirao njezin epitaf iz g. 976. sa kojega se osim nje autentično saznalo i za muža joj Mihajla Krešimira i sina Stjepana Držislava (isp. publikaciju u »Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu« n. s. III. 1897./8. i u »Bullettinu« 1899. p. 222.). Akademija u Zagrebu izvjesila je u počast toga otkrića hrvatsku zastavu i držala je 8 dana. »Otkriće ovo Bulićevo — veli posmrtničar u »Jutarnjem Listu« (XXIII, br. 8082.) — bijaše znamenito i značajno, palo je upravo u godine, kad se u našem cijelom javnom životu osjećalo klonuće, kada je pod pritiskom khuenovštine spopadala mnoge sumnja i nevjerica u vlastitu prošlost, kad se pokušavalo stvoriti mišljenje, da smo narod bez povijesti, da je naša povijest skup bajki i izmišljotina, da smo »eine Nation auf Puff«.

1898. počastiše Bulića pravim članstvom Austrijskoga arheološkog instituta u Beču, 1899. dopisnim članstvom bečkog Numismatičkog društva, a napredovao je i u činovničkoj hierarhiji: dobio je naslov Regierungsrath-a (vladina savjetnika). 1901. godina donese mu dopisno članstvo akademije u Spoletu, a 1901. postade oficirom Akademije Francuske.

Na osnovi svojih strogo znanstvenih istraživanja ustvrdio je Bulić, da sv. Duje osnivač salonske crkve, kojoj je splitska nadbiskupija nasljednicom, nije umro mučeničkom smrću u I stoljeću. Poradi te svoje naučne tvrdnje pao je Bulić pod crkvenu optužbu, imao parnicu, morao se u Rimu opravdavati, a 400 istisaka njegove »Storia e leggenda di S. Domnione o Doimo, vescovo e martire di Salona e delle sue reliquie« (namijenjeni suplement »Bullettinu« 1901.) bilo je sekvestrirano naredbom provincijskih crkvenih vlasti. S pravom je Bulić bio ljut, što njegovi naučni rezultati nijesu bili usvojeni u nadležnim biskupijskim shematizmima, biva što se nije čitala njegova kronotaksa (isp. »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« XLV, Split 1922. str. 193.) i što su još uvijek notirana dva s. Dujma. Konačno je naučno pobijedio i pred rimskim crkvenim forumom, dobio naslov Monsignore...

1904. godina donijela mu dopisno članstvo Muzejskog društva kraljevstva češkoga (predhistorijski odio!) i počasno članstvo Društva portugalskih arhitekta i arheologa u Lisabonu, a 1908. Buliću je rimski Papa podijelio naslov: Protonotharius apostolicus ad instar participantium. 1909. Officier de l'Instruction publique u Parisu i dopisno članstvo u belgijskoj Kr. akademiji za arheologiju. 1912. sudjeluje na međunarodnom kongresu za arheologiju.

Prešavši ratno doba u kojem je sustao i Bulićev »Bullettino« odmah iza rata slijede Buliću nove počasti, tako 1919. dopisno članstvo u Starinarskom društvu u Parisu. Dolaskom dr. M. Abramića Buliću u splitski arheološki muzej slijedilo je preobraženje »Bullettina« u »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« i njegovo modernizovanje. No i u novoj seriji časopisa Bulić je produžio da svoje prinose publikuje većinom na talijanskom jeziku iz stare njegove predrasude, kako je već bio odgojen u svoje doba.

Odmah iza sloma Austro-Ugarske osjetio se i don Frane Bulić kao dalmatinski pokrajinski konservator uvelike emancipiranim. Sad je nadošlo njegovo pravo doba (i ako je prešao već 70 godina života), kad je mogao nastupati auktoritativno u Splitu i u Beogradu, a ne zavisiti o konačnim odlukama u Zadru i u Beču. Započeo je izrađivati hvalevrijedne naredbe za zaštitu umjetnina, koje mu je ondašnja dalmatinska Pokrajinska Uprava usvojila bez pogovora. Slao je okružnice crkovnim vlastima i općinama u Dalmaciji.

M. o. kaže n. pr. 10. II. 1922.: »Naša je pokrajina bogata historijskim spomenicima i umjetninama svake vrsti a osobito crkve i samostani po Dalmaciji često su mali Muzeji starinskih slika, dragocjenih kodeksa, crkvenog ruha i skupocjenog umjetnički izrađenog posuđa. Naša je dužnost, da ovu umjetničku i kulturnu baštinu svoje zemlje čuvamo, e da i nadalje bude ukras crkava, uveličanje bogoslužja a veselje i radost očima vjernika. Ko prodajom ili izvozom u tuđinu odnaša iz crkve umjetnički ili historijski predmet ne ogriješuje se samo o volju pobožnih darovatelja, koji su te predmete namijenili crkvi i narodu stanovitog kraja, već se ogriješuje i o svoju narodnu dužnost, jer nanaša time posjedu kulturnih dobara čitavoga naroda osjetljivi gubitak i otimlje nekom mjestu ili kraju ono, što ga je činilo poznatim ili privlačivim u našem i vanjskom svijetu, ono, što je vabilo posjetioca i stranca. Usprkos

* Isp. uzgred materialia i u članku Č. M. Ivekovića, Grobovi otaca, »Narodna Starina« III. (1924.) str. 1. i d.

tome u ovom se pogledu do sada mnogo griješilo, pa je time mnogo štete nanešeno našem narodu, nauci i umjetnosti. Mnogi naime dalmatinski spomenik velike umjetničke ili historijske vrijednosti... resi već dugo vremena razne tuđe muzeje i privatne zbirke stranih zemalja i teško će ikada biti vraćen našoj zemlji i narodu: bolno je i ponizujuće za nas, da ninsku krstionicu, spomenik prvog narodnog kneza naših primorskih krajeva Višeslava (oko 800.) čuva Muzej Correr u Veneciji ili da je dragocjeni rukopis prvaka dalmatinskih historičara Tome Arcidjakona splitskog prešao iz Fanfonjine biblioteke u Trogiru, regbi, u arkiv naučnog društva Szent-Istvan u Budimpešti... Bezobzirnim i bezsavjesnim trganjem umjetničkih predmeta, pogotovo onih čednih i neznatnijih, iz njihova milieu-a trpi napokon i sama njihova estetska vriednost... Jer što ima n. pr. da znači kruna dvorišnog bunara iz plemićke palače ili iz samostanskog klaustra prenešena u vrt moderne restauracije? Što može da našoj mašti priča starinski, patinom prevučeni grb patricijske obitelji ili grb crkvenog dostojanstvenika istrgnut sa kakve palače ili kakve crkve pa uzidan u novu kuću ratom obogatjelog trgovca? Ili kakav da bude smisao i kako da se estetski snađe obična ikona malene dalmatinske crkvice, koja dospije u sjajan salon kojega god bogataša? ...razni agenti, osobito iz zemalja sa t. zv. zdravom valutom, oblijeću već — kako se čuje — oko naših crkava i samostana nuđajući novac za umjetnine i spomenike...«

Jednako je izvrsna bila Bulićeva okružnica dalmatinskim općinama još 10. V. 1921., kada se bavio štetom što su je talijanske okupatorske vlasti nanijele spomenicima u Dalmaciji: »...Kako je naknadno konstatovano od Konservatora, odnijeli su Talijani na Visu ne samo lava već čitavi spomenik s podnožjem, na kojemu je bio natpis s imenima pokopanih mornara, i ako ovaj natpis nije sadržavao nikakovih političkih aluzija... U komiškoj župskoj crkvi zamijeniše drvene stupove, što su podržavali starinske orgulje s novim, jer da su stari stupovi tobože uzeti s materijala talijanskog ratnog broda »Palestro« propalog u bici kod Visa... Dešavalo se u nas u prvom času oduševljenja nakon sloma Austrije, a dešava se valjda i sada nakon odlaska Talijana u bivšem okupiranom području Dalmacije, da javno mnijenje traži odalečenje ili uništenje svih znakova, koji nas sjećaju na minulu tuđinsku vladavinu. Prvim žrtvama tog razumljivog, i ako ne opravdanog, patriotskog gnjeva bili su mletački lavovi. Tako su n. pr. Račišćani po noći oštetili dva mletačka lava u Korčuli, i to na desnoj mletačkoj kuli na obali i pokraj Lože, otukavši im djelomice glave i repove, dočim su se Korčulani duhovitije i zgodnije zadovoljili bezazlenom šalom, pokrivši nekim lavovima glavu mrežastom gubicom i stavili im oko vrata crnu vrpcu. Ne smijemo zaboraviti, da su i mletački lavovi historijski spomenici, koje ćemo kao kulturan narod čuvati, da nam budu opomena na prošlu nevolju i poticajem na složan rad proti tuđinu, pa će nam onda isto tako malo škoditi kao što nam škode natpisi rimskih legionara, koji se godimice iskapaju po Dalmaciji: naša je Država sazdana na tako čvrstim temeljima narodne snage i volje, da su u Dalmaciji Rim i Venecija, Austrija i Italija samo historija i ništa drugo. Drugovačija je stvar sa natpisima, što ih je eventualno u provokatorskoj namjeri postavila okupatorna talijanska vlast ili pak sa natpisima bivše Austrije...«

Kroz cio život don Frani Buliću bilo je više manje lako raditi u jednoj nesmetanoj domeni, koju nijesu u naučnom njegovom poslu smetali ni zavidnici, ni inferiorni sitničari a na moćnim položajima pa je to i moglo formirati onu prepotenciju u nastupu prema drugima i svakom slučaju. Ali Bulić je bio u svom radu i dobre sreće, što je imao vrsne i valjane suradnike. Običavao je mnogo toga da publikuje i u kompaniji, tako n. pr. u »Bogoslovskoj Smotri« 1912./1913. s vrlo učenim asistentom dr. J. Bervaldi-jem »Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovine XI. stoljeća)«, 1918. s dr. Petrom Skokom »Natpis Petra Crnoga (»Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini«), s dr. Lj. Karamanom »Palača cara Diokle-cijana u Splitu« (Zagreb 1927., njem. izd. 1929.) te s dr. L. Katićem »Stopama hrvatskih vladara« (Zagreb 1929.). Bulić je osim toga nastojao da mu radnje po mogućnosti dožive što više izdanja i na različnim jezicima.

1921. proslavio je Bulić drugi svoj svečani jubilej t. j. 75-godišnjicu svog zaslužnog života. Te je godine odlikovan i ordenom Sv. Save II. klase, a postao je i honoris causa doctor philosophiae zagrebačkog sveučilišta. 1922. dopisni član Srpske kr. akademije nauka u Beogradu i francuski Chevalier de la Légion d'honneur. 1923. išao je u Bruxelles na V. međunarodni kongres historijskih nauka (isp. i 2 referata u »Compte rendu du V-e Congrès international des sciences historiques, Bruxelles 1923.). Istom 1924. doštampan je u Zagrebu voluminozni »Bulićev zbornik« (Strena Buliciana) započet povodom 75-godišnjice a s prinosima mnogobrojnih njegovih štovatelja iz cijelog svijeta. 1926. je umirovljen.

Već dobrahno ostario 1929. istaknuo se kao prvoborac protiv postavljanja genijalnog Meštrovićevog spomenika Grgura Ninskog, hrvatskog biskupa, glagoljaša i antilatinaša, u Peristilu u Splitu. Iste godine sluteći primicanje kraja života hvalevrijedno i kao rijedak Hrvat osnovao je uz pripomoć svojih štovatelja i splitske općine »Zakladu Don Frane Bulića« s glavnicom od 115.000 Din. za studente arheologije (iz obitelji Bulić, ili za Splićanina ili Solinjanina ili konačno ako ovih ne bude za kandidata sa teritorija negdašnje rimske Dalmacije). A povodom dijamantne mise poslao mu je Papa Pius XI. srebrnu kolajnu.

1931. izdao je Msgr. Bulić svojim troškom brošuru »Povodom pedesetgodišnjice jubileja »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« (1878.—1928.)« svoje vrste oproštaj s mnogim aluzijama ogorčenja (priopćujući to još i na francuskom, njemačkom i talijanskom jeziku). Već samo umirovljenje sprovedeno po činovničkom zakonu i post festum neobično ga je kosnulo, a nije čudo kod neobičnih energija kojima je raspolagao, kad je srastao s dugogodišnjim načinima svoga života. Tako se ne samo kod ljudi umjetnikâ nego i kod mnogih profesora i sličnih naučenjaka prima silazak sa pozornice, katedre, povlačenje iz kancelarije, kao uvreda koju da im nanosi društvo i država. Hiperindividualitetima uopće je teško se pomiriti sa starenjem i inertnom mirovinom, osobito kada naokolo vide na mnogim mjestima nezaslužne sinekuraše, rafinirano organizovane klikaše koji i mlađim pojedincima »izvan reda« pod svakim režimom umiju osporiti i samo pravo na rad, dok drugi još kipte voljom i snagom za rad, a moraju u pensiju. Međutim ovaj slučaj Msgr. Bulića bio je opet posve svojevrsne prirode: on je cijelog života naučio da bude sam i u svom užem polju rada jedini, koji je navikao na superordinaciju... I kolikogod je i harmonirao sa svojim vrijednim i slobodno odabranim čestitim nasljednicima, opet je teško pojimao značaj i ulogu pensije; u tome nije bio naučenjački Sulla, ni Dioklecijan. Tako on u ovoj brošuri ne vrši samo oproštaj sa svojim časopisom nego iznosi i rukovjet arheoloških bilježaka, kojima bi zapravo bilo mjesto u časopisu, pa ne samo svojih prinosa već i tuđih. Preosjetljiv i egocentričan u toj partiji on je umirovljenje osjetio kao da je »smenjen« (meine Absetzung vom Direktoramt des Archäologischen Museums — kaže izričito u njemačkoj versiji), a u oporuci 22. IV. 1934. govori, da se je to zbilo (»digoše me«) na nepristojan način i ljutio se par redaka dalje, što je kao umirovljenik smatran dalje kao »privatno lice«). »...a ovaj oproštaj prijateljima i znancima upravljam na ovaj način, jer mi je bilo onemogućeno to zadovoljstvo, da mogu ovaj oproštaj upraviti u samom časopisu, kojemu sam za 50 godina bio suradnikom i urednikom. Starost je breme, to je istina, ali moja osamdesetpeta godina života (1930.) ne bi me još smetala — jer Božja providnost mi je starost učinila snošljivom — viridis senectus — da još koje čedno zrnce posvetim nauci i mome narodu u mojem časopisu, da nisu došle druge jače prilike, koje tu želju učiniše nemogućom...« Prema svemu se čini da je Bulić namjeravao produžiti ovakvim malim sveščićima, u prvom redu da izda »Povijest državnog arheološkog muzeja u Splitu«, dok je ovoj broširi po svom ususu kao pridodatak priložio radnju »Sv. Venancije prvi biskup solinski i mučenik duvanjski«.

I onda je iza teško podnošenog pensionerskog razdoblja došao zaključak ovog tolikim naučenjačkim radom i kod nas iznimnom marljivošću ispunjenog života u našim dimenzijama doista velikog don Frane Bulića. Kao velik čovjek i radin i uspješan imao je dakako i mnogo protivnika, to donose i zauzeti konsekventni stavovi. »Viel Feind, viel Ehr'«! Neke mu je pribavila dakako i infernalna zavist, neke opet njegov bujni, čisto mediteranski temperament i samovolja, pak mu se u sve cio život odvijao u stalnoj borbi (πόλεμος πατηρ παντων). Ali još za života doživljavaše panegirička poštovanja (n. pr. fešta s otkrićem ploče na rodnoj kući) i svakojaka odlikovanja na koja, uostalom, nije bio neosjetljiv. Imao je već za života formirani lični kult i čislo poklonika, kako to može pokazati i bujica nekrologa, rezultat dijelom i regionalistički dobro udruženih užih njegovih konpatriota... Ali, čovječanski ganutljiva je njegova oporuka kao čovjeka, kojemu je bilo teško umrijeti, fenomen od čovjeka, koji je život toliko volio zbog rada i plemenite afirmacije u njemu. Tu pristaje ponoviti ono što je don Frane još 30. X. 1896. pisao povodom smrti don Šime Ljubića: »I ovi neprestani, grozničavi rad, nije se čuditi, da je stvorio od pokojnika čovjeka, komu se u društvenim odnošajima kadikad koješta zamjeralo. Ali povjest našega kulturnoga preporoda, pravednija negoli smo mi, u našim maljušnim i sićušnim strastima očistiti će s njega nekoje sitnice, koje smo mi cienili da smo mu mogli za života prigovarati«.

Zagrebačka »Hrvatska Straža« (VI, 172) pisala je: »Split će osjetiti veliku prazninu. Nemoguće je pomisliti na crkvu sv. Dujma, na Peristil, na Dioklecijanovu palaču, na solinske ruševine, na Gospu od Otoka i starohrvatske spomenike bez Don Frane. Ta on je sve to oživljavao, on je bio bard toga mrtvoga kamenja, koje je kroz njegovu romo-

nitu riječ dobivalo svoj historički život, oživljavalo u svom sjaju nekadašnjem sjaju i evociralo najslavnije dane cara Dioklecijana i kralja Zvonimira... Korespondencija (Bulićeva) rasvijetlit će mnoge stranice naše nedavne prošlosti i prikazati će lik velikoga pokojnika u svoj njegovoj veličini. Iz te će se korespondencije vidjeti, kakvu je pokojnik borbu vodio sa splitskim predstavnicima liberalizma, koji su bez svakoga obzira vodili ogorčenu borbu protiv Don Frane Bulića...«

Veoma sposobni Bulićev suradnik dr. Lovre Katić dao je u splitskom listu »Novo Doba« (cit. »Hrvatska Straža« VI, 174.) pregnantnu karakteristiku Bulićevog naučnog rada: »... Don Frane nije napisao većih djela, mislim sintetičkih. Poglavito je njegovo djelo o otkapanju. Ali ću odrješito i iskreno reći, što sam i za života njegova tvrdio u »Čehoslovačko-jugoslavenskoj reviji« (II, br. 4.) da on nije ni imao jakog sintetičkog dara. Mnogo je pronašao, a malo obradio, jer uza sav svoj dugi život nije dospio, da pod jednim vidom obradi pronađeni materijal. Ali on je radio s oduševljenjem s ljubavlju. Njegov rad bio je i pjesma. Odatle izlazi da će nekoji rezultati njegovi biti revidirani, ali onako vedra, neumorna, nesebična učenjaka mi ne ćemo više nigda imati. Bit ću realan: don Frane je bio katkada i bezobziran, pa je to kojega radnika od njega i odbilo i bacilo u protivnički tabor, ali je njegovo srce bilo i u znanstvenom radu velikodušno...«

Osim napomenutih radnja te bezbrojnog materijala u samom »Bullettinu« mogu se napose istaknuti još i ovi Bulićevi radovi, a potpunom bibliografiju vjerojatno će već izraditi više zainteresovani arheolozi, ako kod nas ipak jednom dođe do organizacije takova posla:

— Prinosak k poviesti uređenja granica među raznim plemenima u Dalmaciji za rimsko doba (»Glasnik Muzeja u Bosni i Hercegovini« II, Sarajevo 1891. p. 406.).

— Rimski natpisi u Srebrenici (»Glasnik Muzeja... III, Sarajevo 1892. p. 387.).

— Jedno pismo Msgr. Don Frane Bulića (1897. g.) Priopćio V. T. »Narodna Svijest« Dubrovnik 14. VIII. 1934.

— Starinarska iznašašća na otoku Šolti (Solentia) (»Bullettino« XXI, 1898. p. 183.).

— Dove giaceva Stridone, la patria di S. Girelamo (»Bullettino« XXII, 1899. p. 137.).

— Marulić i njegovo doba. »Obzor« Zagreb 1901. br. 261.

— San Gregorio Magno Papa nelle sue relazioni colla Dalmazia a. 590—604. (»Bullettino« XXVII, 1904.).

— Iserizione di un nuovo luogotenente della Dalmazia romana Apollonius Foebadius del V—VI secolo (»Bullettino« XXXII, 1909.).

— L'imperatore Diocleziano (»Bullettino« XXXIII, 1910., i poslije hrvatski).

— Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji (»Sveta Cecilija« Zagreb 1918.).

— Mučenici solinski (»Bogloslovska Smotra« Zagreb 1919.).

— Stridone (Grahovo Polje in Bosnia) luogo natale di San Girolamo (»Bullettino« XL—XLII, 1919.—1922. i »Miscellanea Gironimiana« Roma 1920. p. 253 etc.).

— Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci (»Sveta Cecilija« Zagreb 1920.).

— Metode i ciljevi arheologije. (Predavanje.) »Obzor« Zagreb 1921. br. 330.

— Spomenici o Euharistiji u starokršćanskim crkvama u Dalmaciji (»Bogoslovska Smotra« Zagreb 1923.).

— Otkriće IV. starokršćanskog grobišta u Solinu (»Bogoslovska Smotra« Zagreb 1923.).

— Gradjevni spomenici iz doba hrvatske narodne dinastije. (Predavanje.) »Obzor« Zagreb 1924. br. 153.

— Sv. Kvirin, biskup i mučenik grada Siscia — Sisak. (»Bogoslovska Smotra« Zagreb 1924.).

— Dopunjenje katedre klasične arheologije na zagrebačkom sveučilištu (»Obzor« Zagreb br. 205.).

— Krunidbena bazilika usred gradine u Solinu (Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva, izdala Jugoslavenska akademija, Zagreb 1925.).

— Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij (Zbornik Matice Hrvatske, Zagreb 1925.).

— Monogramatički natpis triju biskupa solinskih iz V.—VI. vijeka (»Bogoslovska Smotra«, Zagreb 1927.).

— Dolazak Hrvata i pohrvaćivanje Dalmacije (»Sveslavenski Zbornik«, Zagreb 1930.).

— Uređenje parka na Gospinoj livadi i hipodroma na Solinskom blatu (»Obzor«, Zagreb 1930. br. 254. i d.).

— Sarkofag dviju kćeri Bele IV. nad portalom stolne crkve u Splitu (»Obzor«, Zagreb 1933. br. 40.).

— Historia salonitana splitskog kroničara Tome Arcidjakona (1200.—1268.) »Obzor«, Zagreb 1933. br. 149.

Scupiensis

*

U Beogradu je umro 31. VIII. 1934. Joca Vujić iz Sente, skupljač istinskih i umetničkih starina. Malo je kod nas ljudi, čije je zanimanje skroz materialističke prirode, a da sa tolikim razumevanjem za umetnost i sa tolikim pietetom za narodne starine i spomenike živi kao što je živio Joca Vujić, veleposednik iz Sente. Vidni dokaz ove njegove predispozicije je njegov muzej sa skupocenim zbirkama slika starih srpskih vojvođanskih slikara, velikom kolekcijom starih knjiga dokumenata, rukopisa, pisama, pečata, novaca, fosilija, iskopina i t. d. Joca Vujić je veliki deo svojih prihoda ulagao u svoj muzej, sâm je tragao za umetničkim delima i angažovao skupljače. Ovakav rad posle pola veka doneo je lep uspeh i dobro ime njegovu muzeju.

Joca Vujić rodio se 13 jula 1863 u Senti u Bačkoj, na Tisi (kraj današnje magjarske granice). Posle gimnazijske mature počeo je slušati historiju i slavensku filologiju kod Miklošića na universitetu u Beču, ali je vrlo brzo prešao na Višu agronomsku akademiju u ugarskom Starom Gradu (Magyaróvár) gdje je 1885 g. diplomirao. Posle svršenih agronomskih studija vratio se kući na posed svoga oca i započeo moderno gazdinstvo. Bio je biran i za narodnog poslanika, a bio je i banski većnik. Osobito agilan radnik bio je u svim poljima društvenog rada: nacionalnog, prosvetnog, humanog, karitativnog i dr. Od 1896. sve do kraja života bio je aktivan srpski političar. Za nacionalne zasluge izabrala je Matica Srpska Jocu Vujića za svog počasnog člana, a za zasluge za Muzej, Matica Srpska za počasnog pretsednika Muzeja. Vujić je umro ne učinivši testamentarno raspoloženje o svom muzeju. I to je velika nacionalna šteta, jer, pitanje je, da li će zbirke doći onamo kamo ih je Joca Vujić namenio: a namenio ih je bio delom beogradskom universitetu — kome je još za života poklonio bogatu svoju biblioteku (preko 6.500 svezaka) dokumente i druge spise (blizu 2.000 brojeva) — i Muzeju Matice Srpske, kome je za života poklonio izbor starih vojvođanskih srpskih slikara, koju zbirku je nameravao potpuno kompletirati i sâm urediti da bi bila dostojni reprezentant starog slikarstva.

Zbirka starih slikara bila je glavni sastavni deo njegova muzeja. Težište njegovih nastojanja je bilo da upozna dobro staro slikarstvo i da glavne reprezentante okupi u svom muzeju. Da je tu nameru imao još u ranoj mladosti svedoči to što je odmah posle mature počeo obilaziti stare manastire i studirati staro slikarstvo; obišao je u Žiču, Samodrežu, Ljubostinju, Studenicu, Kalenić, Ravanicu i Manasiju i svoje utiske beležio u dnevnik. Tu svoju nameru on je sproveo: ozbiljnim studijem postao je stručnjak, a marljivim skupljanjem najveći skupljač u ovim krajevima. Preko 300 slika i mnoštvo drugih umetničkih i istoriskih predmeta nalaze se u Senti u ostavini Joce Vujića. Nacionalna će šteta biti, ako naslednici ne postupe po intencijama Joce Vujića i ne predadu zbirke na čuvanje Muzeju Matice Srpske kamo jedino spadaju prema svom karakteru i prema karakteru Matičina muzeja koji je vojvođanski zavičajni muzej.

Franjo Malin

OBLICI KULTURE SELA

Opći, horizontalni presjek kroz neobično šarenu etnografsku sliku Jugoslavije teško da bi mogao u punoj mjeri okarakterisati njene glavne odlike. Ono što posmatraču upada u prvi mah u oči to je velika raznolikost u izražajnim oblicima: od nastambe pa do desena na tkivu ili vezivu. Opis etnografskih karakteristika u našoj zemlji bio bi samo jedan dio njihovog upoznavanja, težište se mora položiti na razvoj oblika, koji su tako značajni za našu etnografsku sliku. Jasno je, da se to na tako skučenom prostoru ne može učiniti ali je važno, da se i u ovom pregledu označe najvažnije razvojne osebine, koje istom omogućuju razumijevanje forma našeg narodnog, — točnije seljačkog, —života i u duhovnom i u materijalnom pogledu.

Nosilac eminentnih etničkih osebina kod nas je selo. Na selu i u seljačkom pučanstvu sačuvane su one bitne odlike, koje su se tokom stoljeća razvijale u izmjenama životne i društvene sredine. Međutim tradicija sela zadire daleko dublje u prošlost nego što se to izražava u čisto istorijskim odnosima. Jedan niz karakteristika našeg sela uklopljen je još u preistorijska vremena, dakle u vremena u kojima se oblikovao životni okvir zemljoradnika i stočara. Zemljoradnja i stočarstvo, dva privredna oblika u kojima se razvija životni okvir našeg sela, daje i duhovnom izrazu sela različite oblike. U stočarskom obliku, koji je jednostavniji i primitivniji sačuvani su i jednostavniji izražajni oblici. Zemljoradnja složenija i obuhvatnija izgrađuje i složenije izraze u duhovnoj i materijalnoj kulturi. U povezanosti zemljoradnje sa stočarstvom isprepliću se i nadopunjuju forme obaju privrednih tipova.

Izrazito stočarstvo zadržalo se kod nas samo na brdovitim, izolovanim krajevima i u njima se sačuvala primitivna kultura sa jednostavnim životnim oblicima. Međutim je za ocjenu velike većine našeg naroda karakteristična zemljoradnja sa svim njenim popratnim pojavama. Zemljoradnja je već po načinu svog proizvodnog karaktera uslovljavala i izmjene u duhovnoj strukturi čovjeka, koje su često neobično složene i zamršene. I ako u svojoj biti primitivistički, izražajni svijet seljaka je ukopčan u duhovna gibanja koja pokazuju veliku složenost. Na zasebne, razvojem uslovljene, odlike u du-

hovnom životu seljaka nije se do nedavna ni polagala naročita pažnja. Bilo je dosta prošireno gledanje da je seljak, — odnosno selo, — sabralište preživjelih kulturnih oblika, koji su se taložili, dok je tok progresa kulture išao prema izgrađivanju novih tekovina. Arhitektura, nošnja, umjetnost itd. sve se to smatralo kao »kulturno dobro«, koje se konzerviralo na selu i uživilo u njegovu tradiciju. Međutim sve one bitne oznake, koje u cijelosti možemo nazvati seljačkom kulturom imaju svoj korijen i svoje uslove u zasebnom životnom i privrednom obilježju načina proizvodnje, koji se od neolitika pa na ovamo razvija pod odredjenim uslovima. Seljačka kultura u cjelini je uslovljena materijalnim faktorima proizvodnje i ona joj daje njen posebni žig. Ona je u stvari kultura za sebe i živi po svojim vlastitim zakonima.

Pretjerano je a često i netočno kad se govori o nemogućnosti sela, da se prilagodi novim naziranjima bilo to u duhovnom ili materijalnom pogledu. Točno je da se seljak ne može odvojiti iz svoje životne sredine, jer svako napuštanje te sredine znači ujedno i raskorjenjivanje, kako to vidimo kod pauperizacije i priliva u grad. Ali u okviru njegove životne sredine postoji dovoljna elastičnost za apsorbiranje novih kulturnih sadržaja. Postoji samo otpor, da ti novi kulturni sadržaji ne razbiju životni okvir u kome je jedino moguće, da seljak zadrži svoj duhovni opstanak.

U okviru proizvodnje (zemljoradnje) postoji trajan razvoj u materijalnim i u duhovnim oblicima sela, on je moguće sporiji i mirniji nego u drugim proizvodnim okvirima i to naprosto radi toga, što je ta sporost i mirnoća uslovljena upravo samim načinom agrarne proizvodnje. Mi taj razvoj i zapažamo: od preistorijskih oblika pa do današnjih izraza u kulturi sela pokazuje se niz varijacija, koje i danas još daju onu šarenu sliku kulturnih karakteristika sela.

Materijalna uslovljenost, način proizvodnje, u istoj mjeri determinira kulturni izraz sela, kao što je i kulturni izraz grada uslovljen njegovim proizvodnim sistemom. I samo u tom okviru proizvodnje apsorbuje selo strane kulturne elemente i utkiva ih u svoje kulturno tkivo. Ako se način proizvodnje sela nalazi u periodu rasula onda to materijalno raspadanja neminovno vodi i do raspadanja kulturnih vrijednota sela.

Kao i svaka kultura i kultura sela je jedna cjelina. Nemoguće je izdvojiti bilo koji kulturni izraz sela i posmatrati ga kao samostalnu pojavu. Tip naselja, običaji, rukotvorine, nošnja, plesovi, muzika sve to sačinjava jednu povezanu kulturnu cjelinu, koju se može i mora posmatrati u cijelosti i u međusobnoj ovisnosti. I upravo u toj organskoj sraštenosti seljačke kulture leži i jedna od njenih bitnih odlika. Što je ta sraštenost jača to je i resistentnost seljačke kulture veća a to znači da je životni okvir seljaka, njegova proizvodna baza, još snažna i netaknuta.

Međutim zemljoradnja već od istorijskih vremena nije jedini proizvodni sistem i prema tome vrijednote se nalaze trajno u sukobljavanju sa novim privrednim organizacijama, koje stvaraju i nove socijalne forme. Selo kao socijalna tvorevina neprestano je izvrgnuto uplivima sa strane, ne samo tuđim već i često neprijateljskim. Na strukturu sela vrše se prepadi i kulturni i politički. Ovisi o nizu faktora, da li će se selo moći oduprijeti tim stranim uplivima. Dok je proizvodna baza netaknuta kulturni uplivi se upijaju ili se prilagođuju duhovnoj strukturi sela. Ta snaga prilagođivanja stranih upliva ima normalnu svoju granicu i izvan te granice prestaje mogućnost prilagođivanja.

Dva su faktora koji uslovljuju strukturu seljačke kulture u njenoj cjelini: geografska sredina i istorijsko-socijalni odnosi. Geografska sredina, životni milieu, uvjetuje prve oblike agrarne proizvodnje uopće. Tlo, klima, voda itd. omogućuju istom postanje i razvijanje zemljoradnje makar i u onoj primitivnoj formi kako je susrećemo u neolitskom vremenu. Plodnost uslovljuje i uspon agrarne privrede i njenih popratnih kulturnih pojava. Ali upravo taj uspon omogućio je u istorijsko vrijeme i diferensiranje privrede: razvijaju se obrti i trgovina, koji kao nove privredne organizacije stvaraju i nove socijalne odnose. I ispitivanje tih novih odnosa između sela i između grada, kao centra nove privrede, daje nam sliku razvojnog procesa sela u istorijsko vrijeme. Ovi istorijsko-socijalni uplivi neobično su važni za kulturni profil sela.

Jugoslavija je po svom geografskom položaju bila oduvijek most za migraciona strujanja kao i čitavo Balkansko poluostrvo. Otvorene nizine na sjeveru Balkana a jugoistočni bosporski most omogućili su trajno strujanje naroda i kultura. Na jugoistoku je bila otvorena veza sa istočnim kulturama a na sjeveru je bio i previše otvoren kontakt sa zapadnjačkim civilizacijama. Tako je Jugoslavija kao i čitav Balkan bio raskrsnica dvaju svijetova preko kojeg su se pomicale razne rase i etničke skupine ostavljajući vidan trag na njegovom pučanstvu.

Utjecaj tih stranih kultura zapaža se jasno u kulturnim osobinama sela. Nastanjivanje Slavena u ranom srednjem vijeku na našoj teritoriji bilo je već zarana izloženo stranim uplivima: romanskom na Zapadu i bizantijskom na Istoku. Utjecaj religije bio je golem na duhovni profil sela. Iako religija nije mogla iskorijeniti niz poganskih običaja ona ih je barem kristijanizirala. U jugoistočnim područjima Jugoslavije bio je od zamašnog značenja orijentalni upliv, koji se naročito proširio i kroz stoljeća ustalio za vrijeme turskog gospodstva. I upravo sa socijalno-

etnografskog stanovišta je taj orijentalni upliv interesantan. Makoliko da je selo apsorbovalo elemente orijentalne kulture, ona nije bila u stanju da razbije osnovni kulturni tip seljačke kulture. Turci, kao nosioci orijentalne kulture, nisu zadirali u privrednu strukturu sela i to je omogućilo onu resistentnost, koja nas tako zadivljuje u Srbiji i Bosni. Nutarnji duhovni život odvijao se skoro nesmetano a kulturni upliv (na pr. umjetnički) bili su apsorbovani do određene granice. Tu granicu postavlja sama nutarnja struktura seljačke kulture.

Seljačka kultura je anonimna, kolektivna i u pravom smislu riječi »pučka«. Njena arhitektura, njeni običaji, njena umjetnost nisu djelo pojedinaca već djelo zajednice. Kulturni ideal je zajednička svojina jedne čitave cjeline, koja se razvila pod zajedničkim geografskim, istorijsko-socijalnim i privrednim oblicima. Ona je u svojoj cjelini oprečna gradskoj, individualističkoj i »gospodskoj« kulturi. Stvaralac seljačke kulture je zajednica, gradske kulture pojedinac. Individualiziranje i u socijalnom i u moralnom pogledu započinje gradskom privredom i kulturom. Zajednica sudbine stvara zajednicu karaktera i čuvstava. A ta zajednica sudbine odraz je neizdiferencirane proizvodnje i gotovo identičnih materijalnih potreba.

Ondje, gdje je kod nas seljak sačuvao primarne oblike svoje proizvodnje, ondje je sačuvao i svoje kulturne karakteristike. Strane uplive je primjenjivao u mjeri, koja nije narušavala njegovu duhovnu ravnotežu. Sudbonosniji su bili oni uplivi stranih elemenata, koji su zadirali u njegovu ekonomsku strukturu. To je u prvom redu industrijalizacija, koja je provela krupne izmjene na selu. Gdje je ona zadirala tamo je sprovodila gotovo likvidaciju seljačke kulture, oduzimajući joj podlogu na kojoj je do sada postojala. Razbijanje privredne plohe sela znači ujedno i razbijanje seljačke kulture, koja je s njome usko sraštena.

Jedna od bitnih osobina seljačkog kulturnog izraza je svakako njegova umjetnost kako nam se prikazuje u r u k o t v o r i n a m a. Naročito je ta umjetnost od značenja kod Južnih Slavena i kod njih je i najupadnija. Vezivo, tkivo, drvorezbarija itd. pokazuju neobičnu izražajnu snagu. Na svim tim rukotvorinama je umjetnički izraz u — ornamentu. Ornamenat je u onoj istoj mjeri stvaralački izraz seljačke umjetnosti kao što je figura izraz kulture. Umjetnički proizvodi sela bili su u zatvorenim seoskim privrednim područjima predmeti lične upotrebe, što više su prelazili od generacije na generaciju (na pr. ženska nošnja, oružje itd.). U predmetu svoje upotrebe seljak ili seljakinja uložili su maksimum svoje stvaralačke snage ali izražajni tip nije iskakao iz zajedničkog umjetničkog shvatanja. Deseni na vezivu ili tkivu su doduše varirali u svojim kombinacijama ali osnovni ornamentalni tip jednog područja ostao je kroz generacije konstantan. Vanjski uplivi su se vremenom potpuno asimilirali, pogotovo onda ako su sami bili ornamentalnog karaktera. Orijentalni motivi u Južnoj Srbiji ili barokni motivi u južnim krajevima Hrvatske ušli su u inventar seljačke ornamentike prilagođeni i modificirani. Figura nije seljaku bliska, ona je previše izraz individualizirane gradske umjetnosti i ondje gdje je seljačka umjetnost primjenjuje vrši na njoj stilizaciju (na pr. u drvorezbarstvu). Kad su osiromašenjem sela rukotvorine silom prilika postale proizvodi kućnog obrta izgubile su svoju cjelovitost i svoju umjetničku originalnost, postale su kopije. Lijepe kopije ali bez nutarnjeg izraza. Njihova funkcija je prestala onim časom kad više nisu bile sastavni dio života i običaja seljaka.

Najljepši i najfiniji umjetnički proizvodi seljaka su ukrasi na njegovoj nošnji. N o š n j a (odjeća i nakit zajedno) je jedan od važnih karaktera životnog izraza sela. Dok je industrijalizacija uniformirala grad u neukusnu i beskarakternu odjeću seljak je sačuvao u oblicima svoje nošnje i jedan umjetnički doživljaj. Kroj, boja, ukras su sastavni dijelovi životnog kruga seljaka, u nošnji on izražava niz svojih duhovnih senzacija: mladost, žalost, starost itd. Od najprimitivnijih, preistorijskih oblika pa do složenih forama nastalih pod utjecajem raznih kultura nošnja seljaka je sačuvala obrise njegove duševnosti. Danas nošnja izumire uslijed siromaštine seljaka a i uslijed njene nepraktičnosti ondje gdje je seljak prisiljen na rad izvan svog gazdinstva. Nošnja je simbolizirala seljaka: po materijalu, po kroju, po ukrasu mu je ona davala oznaku njegove pripadnosti, ona ga je vezala uz njegovo područje i bila vanjski izraz jedne stoljetne solidarnosti. Ljepotu pučke muzike, pjesme i plesa možemo u cijelosti doživjeti jedino sa njihovom, da kažem. materijalizacijom u nošnji. Naročito je ples srastao sa nošnjom: njegove kretnje podvlači i ističe stalno nošnja, ona mu daje boju i sugestivnost. Ples seljaka je težak, kao da simbolizuje vezu čovjeka sa zemljom od koje se ne može da otkine. Od zemlje raskorijenjeni građanin pleše u spirali, seljak u krugu. Nema veće protivnosti nego što su: kolo i »valcer«. Šarenilo nošnje oživljuje i podvlači vezu seljaka sa zemljom. Ona područja u kojima je kod nas nošnja bezbojna to su tragična područja, kao što je Hrvatsko Zagorje. Prelaz od vlastelinskog kmeta do industrijskog poluproletera u prenapučenom i siromašnom kraju onemogućio je da se sačuvaju autohtone forme seljačke kulture, pa prema tome i nošnje. Od sviju naših područja to Zagorje je bilo najmanje izolovano od stranih upliva, koji su ga u dobrom dijelu razrovali.

Sa vanjskim oblicima seljačke kulture kao što su rukotvorine i nošnja usko su vezani i

njeni duhovni oblici: o b i č a j i. I na njima se zapažaju uplivi razvojnog procesa i odraz stranih kultura ali su običaji, gdje su se zadržali, sačuvali daleko više iskonskih elemenata nego oblici materijalne kulture sela. Duhovna zajednica prima u običajima svoj potpuni izražaj, što već svjedoči činjenica da su gotovo svi običaji kolektivnog karaktera to jest da u njima učestvuje čitava jedna zajednica. Mnogi običaji što više imaju svoj simbolički karakter samo u zajednici i bez te zajednice postaju besmisleni. Žetveni običaji, na primjer, ne daju se zamisliti bez kolektiva ali i u običajima kod poroda, vjenčanja, smrti itd. surađuje redovno zajednica.

Selo je socijalni organizam u kome još nije sprovedena diferencijacija. Oblici duhovnog i materijalnog života su zajednički i pojedinac se ne izdvaja i ne odmiče od svoje skupine. Uz nju ga vežu običaji, nošnja, zajednička simbolika, zajednička stvarnost u kojoj živi i radi sa svojim suseljanima. Tu povezanost između ljudi i povezanost ljudi sa zemljom svjedoči nam cijeli životni obruč u kome se selo kreće. Na jednoj strani vrši ovu povezanost geografska sredina a na drugoj socijalne tvorevine, koje su se istorijski oblikovale na selu. Najširi okvir sredine u kojoj seljak živi su njegova n a s e l j a. I ta naselja nose na sebi karakter čitavog sklopa života seljaka. Uslovljena na jednoj strani geografskim okolnostima (teren, klima itd.) i životnim potrebama seljaka ona se na drugoj strani prilagođuju i zasebnostima novih razvojnih faktora.

Bilo bi pogrješno arhitektonski tip sela izdvojiti iz opće strukture sela. Pratip kuće kako je kod nas sačuvan u izolovanim i siromašnim područjima je preistorijskog porijekla: jednodjelna kuća sa ognjištem u sredini. Razvoj seoske arhitekture je doduše podlijegao uplivima kultura sa razvijenijim građevnim oblicima, ali ih je prilagođivao i svojoj upotrebi i raspoloživom materijalu. Ali svakako stoji da je naš seljak arhitekturu u svakom pogledu uklopio u svoju životnu cjelinu. Ona također, samo na svoj način, dokumentira život seljaka kao i njegova nošnja ili njegovi običaji. Arhitektura simbolizuje njegove privredne, kulturne i umjetničke oznake: ona izražava jedan dio njegovog duhovnog kompleksa. I radi toga je nemoguće da je se izdvoji iz cjelovitosti sela.

Ove opće etnografske karakteristike naše zemlje mogu samo osvijetliti osnovne značajke njene današnje slike obzirom na razvojne elemente pod kojima se ta slika formirala. Na oblicima koje danas susrećemo u nošnji, u arhitekturi, u običajima sarađivale su generacije kroz mnoga stoljeća. Sarađivale su u jednoj sredini, koja je bila uslovljena naročitim proizvodnim odnosima zemljoradnje.

Dok su ti odnosi bili usklađeni kultura sela se razvijala na svoj osebujni način. Način koji je duhovno odgovarao materijalnoj podlozi na kojoj je izrastao. Situacija se mijenja pod uplivima industrijalizacije, koji su savršeno protivni svim karakterima sela, što više ga neprestano podrivaju. To podrivanje znači u ovom slučaju postepeno raskidanje kulture sela, dakle postepeno izumiranje rukotvorina, nošnja, običaja, arhitekture, plesa, muzike itd. Moguće će se moći vještački konzervirati neki oblici seljačke materijalne kulture kao nošnja a naročito izrada rukotvorina, ali duhovni izraz koji je prije počivao u tim izrađevinama će nestati. Za danas još bogata slika seljačke kulture biće nakon decenija oskudnija ako se produlji izmjenjivanje ekonomskih i socijalnih odnosa na selu.

Mirko Kus-Nikolajev

GRAVIRANI NATPIS NA CRKVENOM TASU CRKVE SV. BOGORODICE U SKOPLJU IZ 1811. GODINE

U crkvi Sv. Bogorodice, između više bakarnih i kalajisanih tasova, koji služe za razdavanje anafore, nalazi se i jedan mnogo stariji i značajniji. Drugi su iz 1892 i 1893, a na starijemu se nalazi jedan pozniji zapis, iz 1811 godine, ali sam tas je znatno stariji. Prečnik mu u jednom pravcu iznosi 42½ cm., a u drugom pravcu 43 cm; unutrašnji raspon je 32½ cm.

Osim toga što je ovaj tas-diskos umetnički rađen, interesantan je stoga što pokazuje jednu ređu pojavu kod crkvenih metalnih predmeta, nešto što opominje na palimpsestе. Pomenuti datirani zapis je istovremen sa dosta primitivnom šarom graviranom uza samu ivicu, a tada su pored ivice na jednom mestu nalepljene tri limene čaure za sveće. Tim dodacima je izmenjen provobitni izgled ovoga predmeta, koji je pravljen kao jedna skladna estetska celina, i gde su drugi elementi odgovarali prvobitnom, nemačkom zapisu.

Osnovni deo kompozicije čini rozeta, sa trinaest spiraloidnih, kruškastih krakova; u njenoj sredini, u krugu sa ispupčenom ivicom, sluti se trag nekog istrtog detalja, možda šestokrake zvezde. Oko rozete, u dva kruga, bila su dva zapisa latinskim slovima, a ivicom dna izveden je venac uzanih motiva, postavljenih suprotno pravcu krakova rozete. Ravna ivična »platna« imala je samo spoljašnju ispupčenu ivicu. Pokušano je da se zapisi iz oba kruga oko rozete unište, pa je onaj u prvom krugu u znatnoj meri učinjen nečitkim, a zapis iz drugoga skoro je

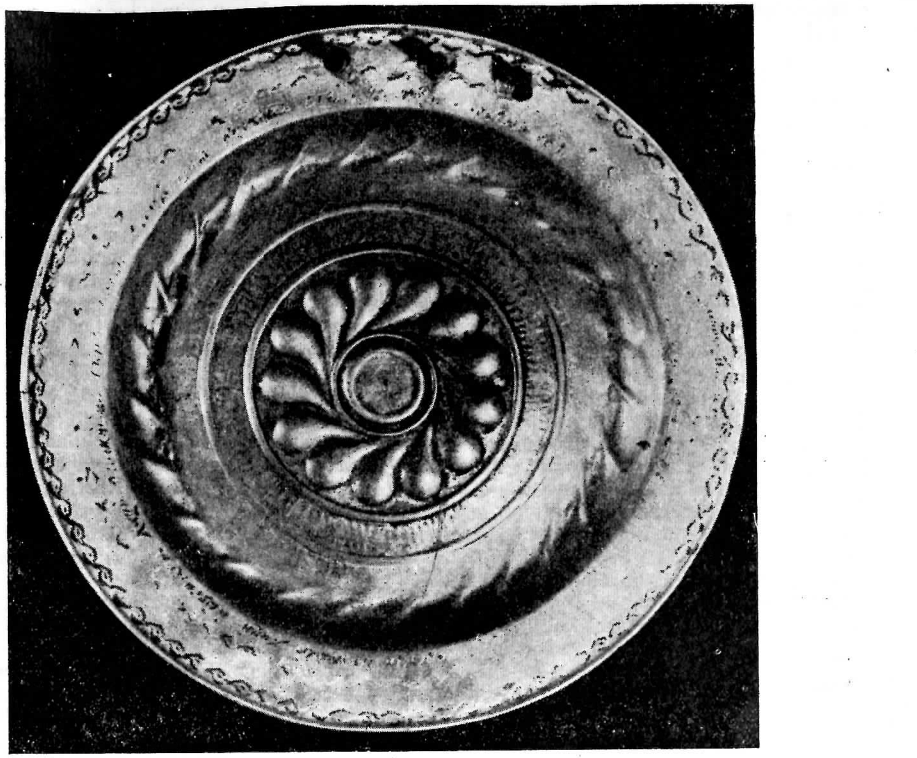

Tas u crkvi Sv. Bogorodice u Skoplju

potpuno izbrisan. Ovo je činjeno namerno, kada je tas namenjen crkvenoj upotrebi, dopisan slovenski natpis, našarani motivi po ivičnoj platni i zavarene čaure za paljenje sveća, kako je nekada bio običaj kod pravoslavnih u ovome kraju.

*

Ovaj predmet nesumnjivo je dosta stariji od datiranoga slovenskog zapisa. Sama barokna rozeta, — sa svojih trinaest povinutih i masivnih krakova, koji je celu ispunjavaju svojom masom, — slaže se sa oblikom baroknih slova, naročito (»duplo« **V**), Ā sa kapom i izlomljenom prečagom, i drugim karakterističnim detaljima. Ovaj predmet može biti iz početka osamnaestog stoleća.

Glavni deo zapisa, onaj u spoljašnjem krugu ne može se uspostaviti; naziru se samo delovi izvesnih slova, a na jednome mestu sluti se da je mogla biti grupa slova... REI(H)S... U krugu oko rozete još se raspoznaje zapis, kao četiri puta ponovljena formula, a samo na jednome mestu je I mesto E zbog nedostatka prostora: DER IN FRIDE GEWART: — a između ove četiri grupe nalaze se dvotačke. — Ovo se zapaža i na snimku celoga tasa, i to jasnije no na originalu, a još jasnije sam to zapazio na snimku reljefnog otiska, napravljenog radi studije, gde se samo zbog neosetnog istezanja hartije pri kopiranju pojavilo kod početne i završne tačke kopiranja kao trostruko »V«. U sredini nije imalo mesta za **E**, pa se čita **I**.

Sam ovaj zapis je prevod latinske crkvene molitvene formule Qui in pace conservet ili custodiat. Glagol **gevarn** »bewahren«, »bewachen«, je arhaisam prema današnjem nemačkom jeziku (upor. Matthias Lexer, M i t t e l h o c h d e u t s c h e s T a s c h e n w ö r t e r b u c h).

*

Po ivičnoj ravni urezan je ćirilskim slovima zapis[1]):

✠ С҃ПА ДИСКОСЪ СКОПСКЇИ ПРИЛОЖИ ХАЏИ
ПОРГАКИА ХАЏИ АНАКИОВЪ СИНЪ НАСТИ
ДИМИТРИАУ ЦРКОВЪ ЕГО·Z:· М҃ЦА АОГУС·
ТА ДЕНЬ: 25: ЎПИСА ДИМИШЪ КАЗАНЏИ:
ЛЕТО: 1811·

[1]) Ovaj zapis je, po saopštenju St. Dimitrijevića, objavio Ljub. Stojanović (С т а р и

Desno od čaura za svećice nalazi se i zabeleška:

цоца кантаρџη η|даρη

Slova u glavnome zapisu dosta su nejednaka, ali po tipu odgovaraju pisanju iz sredine devetnaestoga veka uopšte, a kakvo se održalo još duže u Južnoj Srbiji. Neke osobenosti treba istaći. Iza j napisanog grčkim znakon η imamo ω — ἡὼργακήѧ, u pridevskom nastavku — ѧнακῆωвъ i na kraju u zameničkom obliku — єгω, ali ne i u reči лєто, ma da je u zapisu o Hadži-Maksimu u toj reči ω. Naročito je u ovome pravcu značajan oblik slova □ (в) koje nalazimo i u zapisu o Hadži-Maksimu iz 1702 godine, a i u Veleškom parohijalniku (**О велешком говору — поводом језичких особина у велешком парохијалнику, Гласник Ск. Н. Друштва** XIII, c. 141). Slovo ѕ izvedeno je neprekinutom linijom. Kod slova ᴧ gornji deo je znatno manji, a donji kraci su relativno vrlo dugi i nalaze se nad samom donjom linijom reda. Prema svemu oblik ovih graviranih slova čini vezu između oblika slova u zapisu o Hadži-Maksimu i u Veleškom parohijalniku; vremenski, na taj način, dobijamo vezu između početka osamnaestoga stoleća i treće četvrtine devetnaestoga stoleća u Južnoj Srbiji. Sličnost sa veleškim parohijalnikom ističe se i po grčkom obliku slova ρ za ρ a ovde je i η za и, pored n, pa čak η sa vrednošću j — ἡὼργακήѧ, Razume se, к treba čitati kao ħ u rečima ἡὼργακήѧ, ѧнακῆωвъ.

Ovo sve potvrđuje moja ranija iznošenja da je »bosančica« u stvari stilizovani polubrzopis, kakav je upotrebljavan u najvećem delu našega naroda, i da je za ovo određivanje najznačajnije slovo □. S druge strane vidi se noviji grčki uticaj u pisanju: ovde imamo samo nekoliko slova po grčkome pisanju, a to bi bilo refleks pisanja uopšte grčkim slovima, kako je u običaju bilo kod posrbljenih porodica aromunskog porekla a grčke kulture, i kako vidimo u jednom rukopisnom esnafskom tefteru iz osamnaestoga stoleća, a poznato je da su i Arnauti i Aromuni upotrebljavali grčka slova.

Drugi zaključak nam se nameće polazeći od dve ortografsko-grafičke osobenosti: slovo ѧ ima vrednost »ja« u rečima J o r g a ć i j a i J a n a ć i o v, u jednom slučaju na kraju a u drugom slučaju u početku reči, — a upotrebljen je samo znak ъ, dok je u zapisu o Hadži-Maksimu i u Đuriškome manastiru samo ь (**Записи код Ђуришког манастира. Гл. С Н. Д.** XV, c. 363). Ovo pokazuje ruski uticaj, koji je i do ovih krajeva dopirao već prvih godina devetnaestoga, možda i pri kraju osamnaestoga stoleća, a iz toga doba ima i crkvenih knjiga i ikona donošenih iz Rusije.

U kratkoj zabelešci pri ivici slova su u osnovi istoga tipa, ali je kantardžija Coca bio manje vešt u pisanju i rezanju: on je џ urezao drugače nego Dimiš Kazandžija, ne kao џ. već je zaboravio donji potez; nije znao da izvuče з, već je povukao samo osnovnu kosu crtu, a kvadratno □ nije zatvorio gornjom crtom — ⊔, te se zbog ovih detalja i prevario jedan prepisivač ovoga zapisa, a tumačio ρ kao ᴧ — i pročitao »izradi«.

*

U dijalektološkom pogledu, ma kako ovaj zapis bio mali, ipak nam daje izvesne indikacije ne samo za karakteristiku skopskoga govora početkom prošloga stoleća, već donekle i za relativnu hronologiju nekih njegovih današnjih crtâ, iz kojih se dobija nešto konkretnija slika o njegovu previranju.

I ovde kao i u zapisu o Hadži-Maksimu, čuva se ѕ m. въ — ѕ цρковъ, ѕписа dok je u formuli въ лєто očuvano въ crkveno-slovenskog jezika, s tom razlikom što je ѣ zamenjeno sa є, a to bi značilo da je za formulu crkveno-slovenskog vida въ izgledalo važnije nego ѣ. U reči цρковъ uz ρ nema poluglasničkog znaka, i ρ se pojavljuje kao pravo vokalno r, a **o** pokazuje crkveno-slovenski trag. Umesto poluglasnika ь imamo **e** u reči дєнъ, a to se može tumačiti i kao crkveno-slovenski trag, ali i kao dokaz dijalekatskog staroštokavskog nanosa s juga, te bi se početak devetnaestoga stoleća već mogao smatrati dobom kada dolaze do izražaja mešavine staroga skopskoga govora srednještokavskog tipa i staroštokavskih — južnih dijalekata. Izražaj ovoga procesa mogao bi se staviti u razdoblje između 1702 i 1811 godine, između zapisa o Hadži-Maksimu, gde imamo **a** m. ь — ѕ m. въ, i ovoga zapisa. U pojedinim krajevima Skoplja i danas imamo **a** ili znatno vokalizovan poluglasnik, a tako nalazimo i na ikoni Sv. Kirila i Metodija na mestu sekundarnog poluglasnika огань pored огнь (**С п о м е н и ц а**, str. 398 i 407); međutim ovo stanje pak značilo bi da je upravo tu bio poluglasnik, jačeg ili slabijeg stepena vokalizovanosti. Primeri iz drugih skopskih zapisa sredine devetnaestoga stoleća, koje navodi g. Dr. J. Hadži-Vasiljević su crkveno-slovenskog tipa, ali во лєто treba tumačiti kao dijalekatsku pojavu samog ikonopisca, Debarca, a ne kao uticaj ruskog crkvenoslovenskog vida.

Osim ovoga treba istaći da u ovom zapisu reči **kazandži, kantardži** još nemaju nastavak **ja.** Kako je u vreme javljanja ovoga zapisa došlo do izražaja previranje stanovništva u okolini Skoplja, to nalazimo i ovde umesto starih tipova prezimena opisnu oznaku porodične pripadnosti — **hadži Janaćiov sin,** iz kakvog se tipa mogao mehanizirati samo prisvojni pridev, služeći kao oznaka porekla, — dok su starija naselja čuvala prezimena na **ić** ili **ski** (upor. pomenuti članak o Veleškom parohijalniku). Zanimljivo je da ime **Jorgaćija** ima isti vid kao i lična imena toga tipa u Leskovcu — y nom. s. **Blagoja, Milivoja, Spasoja.** Interesantno je da su imena **Jorgaći, Janaći** dobila nastavak **ja — Jorgaćija, Janaćija** — pre no reči turskoga porekla **kazandži, kantardži.** Druga imena izgledaju neobično, ali su i danas poznata u Skoplju: ime **Dimiš** očuvano je u prezimenu stare porodice **Dimiškovića,** ma da su obične varijante na galeno **Dime — Dimče — Dimko.** Ime galeno **Coca** odgovara imenu **Stojan,** i tu imamo grupu **st** kao **c** (**cбklo** i sl.).

*

U zaključku treba istaći nekoliko činjenica. Ovaj diskos nesumnjivo je prvobitno upotrebljavan u grčko-katoličkoj, a eventualno u rimo-katoličkoj crkvi, i to pri vojsci, jer formula prvog zapisa nije na latinskom no na nemačkom jeziku, a predmet ima oblik patene, kakva se stavlja iznad kaleža i služi za pričešćivanje vernih. O ovome bio je ljubazan da mi saopšti svoje mišljenje prečasni g. Mate Hailo, katolički viši vojni sveštenik u Skoplju: »Veličina pokazuje da se ova patena rabila za pričešćivanje velikog broja vernika u jednom danu. Veličina, kao i nemački natpis upućuju na to da je ova patena služila za pričešćivanje vojnika. Ja sam sâm imao prigode da imam u ruci ovakve patene, koje su rabili vojni sveštenici starih vojničkih formacija, i bile su kao pokrov na pixidama, posudama za držanje posvećenih čestica, za pričest vojnika«. Oko zapisa **Der in Fride gewart** g. Hailo pretpostavlja prvi deo zapisa koji bi bio »zaziv Gospodu, Gospodaru vojaka **(Deus exercituum)** ili Gospodaru neba **(Reichs des Himmels** ili **Gottes-Reichs)** »koji **da čuva u miru**«.

Ovaj predmet mogao je kupljen biti u Sarajevu ili i u Beču, jer su trgovačke veze između Skoplja i tih gradova bile u znatnoj meri razvijene; ali možda je još verovatnije da je negde zaostao iza austrijskih vojnih pohoda, — svakako posle rata 1737—1739, pa nekim trgovačkim karavanom donet u Skoplje, možda iz Niša ili iz Prištine, dokle su bile doprle austriske vojske.

Nova namena ovoga tâsa dokazuje takođe da je on bio osvećen, da je to već bila ranije crkvena stvar. Kao što su na hramištima starijih religija podizane bogomolje drugih religija, tako je i ovaj predmet uzet da bude prilagođen upotrebi u pravoslavnoj crkvi. Stoga je pokušano, pa se u velikoj meri i uspelo, da se ukloni raniji zapis, a da se ureže slovenski zapis i dodadu čaure za svećice. — Sam darodavac bio je vrlo ugledan građanin, i to se vidi po esnafskom tefteru iz osamnaestoga stoleća. Porodica darodavca Hadži-Jorgaćija Hadži-Janaćijevog sina živi i danas u Skoplju. Sin Hadži-Jorgaćijev nosio je dedino ime — Janaćije, i on je živeo do pre nekoliko godina. Njegovi potomci poznati su po nadimku Kusábula; u Skoplju, u ulici Alekse Šantića, stanuje unuka Janaćijeva sa devetero dece. Oni su u srodstvu sa zlatarem g. Jeftimom Ančićem, a iz te porodice je i g-đa Cena, udova Jovana Dovezenskog, srpskog učitelja i četničkog vojvode.[1])

Najzad glavni slovenski zapis i dodata mala zabeleška služe nam i za potvrdu o strogoj podeli poslova kod starih esnafa. I danas **kazandžije** izrađuju predmete od bakra, **tekenedžije** (limari) — od lima, »pleha«, a **kantardžije (tur. dukmedži)** — od tuča i olova, oni su livničari; tako i tada — zapis na bakarnoj posudi urezao je Dimiš kazandžija, a čaure za svećice zavario kantardžija Coca, pa su obadvojica to i potvrdili svojim zapisima.

Dr. Milivoj Pavlović

српски записи VI, str. 154, No. 10.436), bez akcenata i drugih znakova, i bez druge zabeleške. Ovako je zapis objavio i Dr. Jov. Hadži-Vasiljević (**Скопље и његова околина**, str. 143, gde ima, svakako štamparskom greškom ,мєнцѧ m. м'цѧ. — Ovaj zapis snimio sam i obradio za ovaj časopis i prema korekturama naveo olik □ za в u jednom pilogu, spomenici jedne skopske crkve (Надгробни запис о Хаџи-Максиму у скопској цркви Св. Богородице, Споменица православног храма Св. Богородице у Скопљу 1835—1935, c. 315 и д.), a u istoj spomenici (s. 394) Mirko F. Jovanović pominje taj isti zapis; on ga je i uporedio prema ranijim prepisima, a dalje (s. 422) navodi tekst, kome dodaje i drugi deo, zabelešku Coce kantardžije, ali tu je pročitao »izradi«, ma da je pretposlednje slovo grčko ρ. — a teškoću mu je činilo i nezavršeno □ tj. в.

[1]) Za ove podatke zahvaljujem g. Blagoju Popoviću, advokatu.

STEČAJEVI U BOSNI (1867.—1877.)

Zakon za kopnenu trgovinu za tursko carstvo izdan je 18. ramazana 1276 (9. IV. 1860)[1], a sastavljen je po uzoru na Code Napoleon. Do 1878 važio je ovaj zakon i za Bosnu i Hercegovinu. Tri tjedna kasnije t. j. 9. ševala 1276 (30. IV. 1860) dodan je ovom zakonu dodatak (zeil), koji govori o ustrojstvu i djelovanju t r g o v a č k i h s u d o v a.[2] Uz pret-

[1] Tidžaret berije kanunamesi ve zejleri (Zakon za kopnenu trgovinu i dodaci). Destur I str. 374—466.

sjednika ovih sudova bila su po dva stalna i po četiri na godinu birana člana i po koji pisar. U djelokrug trgovačkih sudova spadali su i stečajevi, koje je sud bio dužan oglasiti u službenim novinama. Prvi ovakav sud ustrojen je u Bosni 1861 i to u Sarajevu, onda 1863 u Mostaru, a nešto kasnije u Banjoj Luci i Travniku. Djelovanje tih sudova obustavljeno je odmah iza okupacije Bosne, a što je bilo s njihovim arhivima nije mi zasad poznato. U Bosni se ovi sudovi zvahu turskim imenom »Tidžaret-medžlis«, što znači trgovačko vijeće.

Bosanski vilajet (pokrajina) imao je svoj službeni list tek od 1866 koji je izlazio u Sarajevu kao tjednik pod imenom »Bosna«. Prvi broj tog lista izašao je 29 svibnja 1866, a zadnji 28 ožujka 1878. U svemu je izišlo 616 brojeva. Ovaj je list danas prava rijetkost. Kompletne »Bosne« uopće nema. Poznata su mi u svemu dva nepotpuna primjerka; jedan je svojina Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu, a dobila ga je od pokojnog Muhamed Enveri ef. Kadića (isp. o njemu u »Narodnoj Starini« X 273), a drugi ima »Prosvjetina« biblioteka u Sarajevu. U prvom primjerku nedostaje 68 brojeva, dok je drugi još nepotpuniji, ali u njem su 24 broja kojih u prvom primjerku nema. Tako u oba primjerka nema 44 broja.

Listajući »Bosnu« učinilo mi se, da za povijest bosanske trgovine ne će biti na odmet iznijeti popis tvrtki, za koje je u »Bosni« oglašeno da su bankrotirale.

S prvim se slučajem stečaja susrećemo u 62 broju ovog lista od 5. XII. 1867. a sa zadnjim u 600 broju od 6. XII 1877. Ne znam, da li je baš prvi stečaj onaj u 62 broju, jer 17 ranijih brojeva nisam uopće pregledao pošto ih u oba spomenuta primjerka nema. Isto tako u oba primjerka zajedno nema od 62—600 broja 27 brojeva i tako ne znam da li je i u njima oglašen koji stečaj. Ne znam također ni da li je koji slučaj stečaja bio u Hercegovini 1876, dok je ona bila odijeljena od Bosne i činila zasebnu provinciju, a imala je svoj službeni list »Neretvu«. I to je bio tjednik, a izlazio je u Mostaru od 2 ožujka 1876 (6 safera 1293) do 10 prosinca iste godine, kad je Hercegovina ponovno združena s Bosnom u jednu administrativnu cjelinu. Od »Neretve« su mi poznata cigla dva broja.

U brojevima 62—600, što su izišli za vrijeme od 10 godina i 4 mjeseca, oglašeno je 70 stečajeva. Od tvrtki što su pale pod stečaj, jedna je imala sjedište u Beču, a 69 njih u 27 mjesta onovremene Bosne, kojoj je pripadao i Novopazarski sandžak. U tom vremenu pale su pod stečaj 24 tvrtke u Sarajevu, 10 u Banjoj Luci, po tri u Bihaću, Bijeljini, Prijedoru, Tešnju i Travniku, a po jedna u Bijelom Polju, Brčkom, Bugojnu, Fojnici, Gradačcu, Košutici, Kreševu, Krupi, Maglaju, Mostaru, Novom Pazaru, Odžaku, Sjenici, Sutjeski, Šamcu, Tuzli, Uzakovićima, Višegradu, Zenici i Zvorniku.

Zanimljivo je pogledati u kojim su godinama bili ti stečajevi. Uzećemo godine 1868 do 1877, jer je u 1867 oglašen svega jedan stečaj i to nad tvrtkom Atanasija Radovića, koja je imala sjedište u Beču, a oglašen je u »Bosni« zbog vjerovnika u ovim krajevima.

Broj stečajeva bio je

godine	1868	4
	1869	4
	1870	1
	1871	2
	1872	7
	1873	3
	1874	13
	1875	18
	1876	11
	1877	6

Od 69 slučajeva desili su se 42, dakle više nego polovina, u godinama 1874—1876, a na ovo je svakako imao utjecaja ustanak u Turskoj Hrvatskoj (Bosanskoj Krajini). Među ovim tvrtkama bilo je 7 javnih trgovačkih društava i to 6 sa dva, a jedno sa tri druga. Za dvojicu vlasnika kaže se, da su prebjegli u Srbiju, a za drugu dvojicu da su prešli u Austriju, dok se za jednog nije znalo kuda je otišao. Među vlasnicima tvrtki bilo je po konfesiji 39 pravoslavnih, 16 Jevreja, 9 muslimana i 6 rimokatolika.

Ovdje navodim jedan potpuni oglas stečaja, da se vidi, kako se oglašavalo, jer je u popisu navedeno samo ime i sjedište tvrtke i u zagradi broj i datum »Bosne«.

»Trgovački medžlis u Sarajevu daje na znanje, da je Atanasije Radović, turski podanik, koji u Beču trgovinom radi, bankrotirao. Njegov dug naplaćivaće se ili guremom ili sredstvom naravnanja. Ko bi dakle od rečenoga imao što naplaćivati, a nalazi se u Sarajevu, ima se prijaviti od danas do 15 dana ovdašnjem medžlisu trgovačkom, a kreditori pak, koji se nalaze u nutrašnjosti ovoga vilajeta, neka se prijave do jedan mjesec dana. Ko ne dođe do određenoga roka da se prijavi, neće imati pravo tražiti da mu se dug plati«.

U spomenutom razdoblju pale su pod stečaj slijedeće tvrtke:

1867 Atanasije Radović, turski podanik, trgovac u Beču (broj 62 od 5. VIII 1867);

1868 Isak Musafija, Isak Lizić i Jakob Altarac trgovci u Sarajevu (102 od 25. V 1868);

David Kajon, trgovac u Sarajevu (104 od 8. VI 1868);

Marko Vasiljević, trgovac u Sarajevu, pobjegao u Srbiju, pao pod stečaj i određeno je da mu se proda roba što je pohranjena kod Mitrovića (108 od 6. VII 1868);

Niko Kraljević, trgovac u Sarajevu, turski podanik, vodio trgovinu sa Austrijom (108 od 14. IX 1868);

1869 Salamon Rafo Levi Momulović, trgovac u Sarajevu (136 od 18. I 1869);

Baruh iz Sarajeva, trgovac u Bijeljini (155 od 31. V 1869);

Jakov Vuković, trgovac u Mostaru (166 od 16. VIII 1869). — Utvrdilo se, da je to namjerno učinio i stavljen je pod kaštigu, koja je propisana za krađu (179 od 15. IX 1869);

Haim Ozmo, trgovac u Zenici (170 od 13. IX 1869) i (224 od 4. X 1870);

1870 Hadži Ibrahimaga, trgovac u Sarajevu i bivši tahmiščija (198 od 5. IV 1870);

1871 Simo Simić, trgovac u Banjoj Luci, rodom iz Sarajeva (247 od 14. III 1871);

Hadži Bećir Rešić, trgovac u Prijedoru (280 od 31. X 1871);

1872 Nikola Kojović sa Glasinca, trgovac u Sarajevu na Varoši (292 od 22. I 1872);

Jovan Kostić, trgovac u Tešnju, prezadužen, prebjegao u Srbiju (301 od 2. IV 1872);

Daniel Kabiljo, trgovac u Sarajevu u Čurčiluku (302 od 9. IV 1872);

Jefto Adalović iz Hercegovine, trgovac u Banjoj Luci (316 od 16. VII 1872);

Gjorgje Petrović otvorio trgovinu u Travniku prije dvije godine, propio se i bankrotirao (319 od 9. VIII 1872);

Jevrej Majer iz Sarajeva, trgovao 12 godina u Banjoj Luci i pao pod stečaj (320 od 13. VIII 1872);

Mustafaga Nezirhodžić, trgovac u Sarajevu (329 od 15. X 1872);

1873 Tošo Petrović, trgovac u Prijedoru (378 od 22. IX 1873);

Jovo Ašković, trgovac u Bijeljini, pao pod stečaj; dugovao je trgovcu Kabilji u Trstu preko 1400 dukata. Komisijski je ustanovljeno da je Jovino dugovanje iznosila 140.901 groš, a po odbitku aktive iznosio je dug 45.339 groša (381 od 13. X 1873);

Savo Pišteljić iz Trebinja, trgovac u Banjoj Luci (382 od 20. X 1873);

1874 Hasanbeg Karahić u Gradačcu (395 od 19. I 1874);

Đorđije Tošić, trgovac u Sarajevu (401 od 2. III 1874);

Stjepan Omakić, Fojnica (404 od 23 III 1874);

Isak i brat Sumbul, trgovci u Travniku (411 od 11. V 1874);

Avram Papo iz Sarajeva, otvorio prije tri godine trgovinu u Višegradu i sada bankrotirao (414 od 8. VI 1874);

Bojadžija Ante i brat Rade iz Bijelog Polja (418 od 29. VI 1874);

Mitar Jonićović, trgovac u Tuzli (422 od 27. III 1874);

Sado Konforti, trgovac u Novom Pazaru (423 od 3. VIII 1874);

Ante Matković, trgovac u Travniku, umro i ostavio neplaćenih dugova i za podmirenje ovih otvoren je konkurs (424 od 10. VIII 1874);

Mehmed Kolanija, rodom iz Šumle, trgovac u Tešnju (428 od 7. IX 1874);

Majir Sason, trgovac u Bijeljini (428 od 7. IX 1874);

Hodža Muharem Delić, trgovac u Bihaću (430 od 21. IX 1874);

Binam Kabiljo, trgovac u Sarajevu (440 od 30. XI 1874);

1875 Jovo Malkić, trgovac u Krupi (451 od 15. II 1875);

Ilija Vuleta, trgovac u Banjoj Luci (462 od 3. V 1875);

Pero Radić, trgovac u Bihaću, nekud pobjegao i otvoren je stečaj (462 od 3. V 1875);

Salih Borozan iz sela Košutice u rogatičkom kadiluku (kotaru) (466 od 31. V 1875);

Jovan Ilić, trgovac u Sarajevu (469 od 21. VI 1875);

Mento Jorgandžija u Sjenici (471 od 5. VII 1875);

Đoko Ilić, trgovac u Sarajevu (471 od 5. VII 1875);

Jevrej Sakućo, trgovac u Maglaju, bankrotirao i pobjegao u Austriju, a turski je podanik (471 od 5. VII 1875);

Ljubo Stefanović, trgovac u Banjoj Luci (475 od 2. XIII 1875);

Mitar Babić, trgovac u Banjoj Luci (475 od 2. VIII 1875);

Tomo Radulović, trgovac u Banjoj Iuci (478 od 23. VIII 1875);

Jovan Petković saraf (mjenjač) u Sarajevu (479 od 30. VIII 1875);

Pero Petković, trgovac u Brčkom (481 od 13. IX 1875);

Stevo Terzić, trgovac u Bihaću (487 od 25. X 1875);

Ilija Sočivica, trgovac u Prijedoru (490 od 15. XI 1875);

Đorđija Sjeranović ili Filipović, trgovac u Sarajevu (492 od 29. XI 1875);

Tomo Milošević, trgovac u Banjoj Luci (495 od 20. XII 1875);

Antonači Jeftanović, trgovac u Sarajevu (496 od 27. XII 1875);

1876 Niko Spajo, trgovac u Kreševu (500 od 24. I 1876);

Stanko Sekulić iz Sarajeva, trgovac u Gornjoj Aziziji (Bos. Šamac) i brat mu Milan ćurkčija, prebjegli u Austriju i izjavili bankrot (501 od 31. I 1876) ;

Mitar Ponjavić, trgovac u Bugojnu, izjavio bankrotstvo i pobjegao (503 od 14. II 1876);

Đoko Petrović, trgovac u Zvorniku (511 od 10. IV 1876);

Sulejman Riković iz Sarajeva, trgovac u Sutjeski (512 od 17. IV 1876);

[2] O trgovini u Hercegbosni isp. u »Narodnoj Starini«: H. Kreševljaković, Iz bosanske trgovine XIX. stoljeća (N. S. I, 162); dr. V. Popović, Trgovina Budimlića u prvoj polovini XIX. stoleća (N. S. VI, 59.).

Jako Papo i Solomun Isak Avram Salom, trgovci u Sarajevu (512 od 17. IV 1876);

Jovan Naum Manastirlija, bakal u Sarajevu (519 od 5. VI 1876);

Petar Svetlica, trgovac u Tešnju (524 od 10. VII 1876);

Solomun Merkado Levi, trgovac u Sarajevu (525 od 17. VII 1876);

Isak Levi, trgovac u Sarajevu (534 od 18. IX 1876);

Mehmed Kurtić i Abdija Kadžalić, trgovci u Sarajevu (542 od 13. XI 1876);

1877 Risto Pinjaković i brat mu Jovan iz sela Uzakovića (kotar Rogatica) (555 od 11. II 1877);

Sava Baslač, trgovac u Banjoj Luci, umro pod bankrotstvom (558 od 4. III 1877);

Sava Pupić, trgovac u Sarajevu (566 od 29. IV 1877);

Jovo Popović, trgovac u Sarajevu, umro pod bankrotstvom prije 7—8 godina i njegova masa je tek sada povjerena članu trgovačkog suda Mehmedagi Emširiću, a za zastupnike iste mase imenovani su Alijaga Kule i Đorđije Filipović. Pozivlju se vjerovnici da se jave sudu u roku od 61 dan (579 od 19. VII 1877);

Simo Dunđerović, trgovac u Sarajevu (579 od 19. VII 1877). Trgovački sud javlja 30 rujna 1877 da se Dunđerović naravnao sa svojim kreditorima (590 od 3. X 1877);

Anto Baškarad iz Travnika, trgovac u Odžaku (600 od 6. XII 1877).

Hamdija Kreševljaković

KRPLJE*

Kod nas tek počinju prava etnološka proučavanja naše narodne kulture. Naročito je bila zanemarena materijalna kultura. Koliko je i danas teško baviti se tim poslom, odličan je primer i ova rasprava gce Košak: iako imamo već skupljenu obilatu etnološku građu u zbornicima naših akademija, ipak je to još uvek malo da bi se moglo pristupiti sistematskom izučavanju te građe i izvođenju zaključaka bez bojazni da docnije prikupljena građa neće doneti bar velikih iznenađenja. U pogledu krpalja, koje su jedan od veoma zanimljivih proizvoda narodne kulture, gca Košak bila je za materijal iz jugoslovenske etničke oblasti upućena uglavnom na anketno pribiranje, jer u objavljenoj etnološkoj građi o tome ima veoma malo podataka: može se reći da dosadašnji ispitivači nisu uopšte obraćali pažnje na stvari kao što su krplje, klizevi (skije) i sl.

Kad se imaju u vidu te činjenice, onda se raspravi gdjice Košak ne može gotovo ništa ozbiljno zameriti; naprotiv, ta rasprava zaslužuje da bude pohvaljena i istaknuta kao obrazac. Na prvom mestu, spisateljka je postigla velik uspeh tim što je skupila obilat, potpuno nov, materijal, i što je proučavanja stavila na uporednu osnovu, upotrebivši materijal takoreći iz svih krajeva gde su u upotrebi krplje, koji se naročito nalazi u finskoj, skandinavskoj i engleskoj etnološkoj literaturi.

Kako sam se i sâm već od dužeg vremena interesovao krpljama, skupio sam o tom dosta podataka, koje ću izneti na ovom mestu da upotpunim i unekoliko popravim izlaganja gdjice Košak, čime ne mislim niukoliko da umanjujem vrednost njenog rada koji će, nadam se, posle ovoga čak moći da bude pravilnije ocenjen.

U svojoj raspravi gdjica Košak daje najpre definiciju i klasifikaciju sprava za hodanje po snegu (s. 3), koje deli u dve grupe: k r p l j e i s k i. Zatim dolazi glavna karakteristika krpalja (s. 3—4), čija je glavna svrha da većom površinom nego što je ima stopa spreče propadanje noge u sneg, a upotrebljavaju se poglavito u lovu. Tu su izloženi i principi za klasificiranje tipova krpalja. Odeljak »krplje jugoistočne Evrope« (s. 4—15) je najveći i u njemu je težište ove rasprave. Tu su opisani mnogi tipovi krpalja, ali samo iz južnoslovenskih zemalja, pa je utvrđeno i njihovo geografsko rasprostranjenje, koliko je to bilo moguće na osnovi dosadašnjeg poznavanja materijala. Moje napomene i dopune odnosiće se samo na ovaj odeljak. U odeljku »krplje slovenskih i ostalih naroda Evrope« (s. 15—19) konstatuje se upotreba krplji kod Poljaka i Bjelorusa (odakle pisac izvodi umestan zaključak da su krplje bile u upotrebi kod Slovena pre raspada praslovenske zajednice), zatim kod skandinavskih naroda, Finaca, Leta i Litavaca, Estonaca, zatim u Južnoj Nemačkoj i Tirolu, u istočnim stranama negdašnje Ugarske (dakle kod Rumuna), pa u severnoj Španiji, specijalno u Baska; najzad, krplje se upotrebljavaju i u susedstvu Evrope, na Kavkazu. Odeljak »azijske i američke krplje« (s. 19—25) sadrži kratak pregled i karakteristiku krpalja kod naroda u severnoj Aziji i u severnoj Americi, gde prevlađuju pletene krplje. Poslednji odeljak je posvećen pitanju o postanku i razvoju krpalja (s. 25—26) i u njemu se iznose razna mišljenja i hipoteze. Tu su izneta razna mišljenja F. Nansena, K. B. Wiklunda i G. Hatta, K. Weule-a, U. T. Sireliusa, ali gdjica ne odabire ni jedno kao svoje. Ističe samo konstataciju da su krplje bile poznate

* Povodom rasprave V e r e K o š a k: K r p l j e, h o d a l j k e z a s n i j e g (Etnološka biblioteka, sv. 21. str. 32, Zagreb 1934).

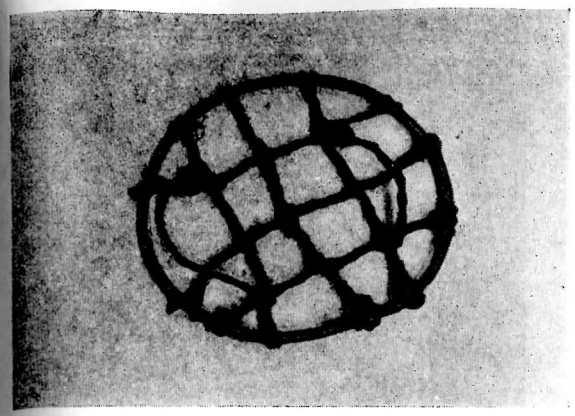

1. Krplje iz Rame

i prastara naprava evraziskih, napose arktičkih naroda.

Izlaganja su veoma lepo ilustrirana: uspele fotografije i crteži krpalja iz naših krajeva, kao i iz drugih evropskih i vanevropskih zemalja, i jedna karta na kojoj je pretstavljeno rasprostranjenje pojedinih tipova krpalja u jugoistočnoj Evropi odnosno u južnoslovenskim zemljama.

Otpočinjući svoje izlaganje o krpljama u Jugoistočnoj Evropi odnosno u južnoslovenskim zemljama, gdjica je odmah u početku učinila sasvim umesnu napomenu da će biti mogućno i potrebno da se ponešto dopuni (str. 4), ali, kao što će se videti iz mojih izlaganja, nije bilo opravdano iznositi kao verovatan zaključak da krpalja nema u centru Balkama na osnovi toga što se o tome dosada nije ništa znalo (str. 13—14).

Na prvom mestu da pomenem da je u našoj naučnoj književnosti bilo još nekoliko podataka o krpljama koji su promakli gdjici Košak. Od svih tih podataka sadržajno je najvredniji opis krpalja iz okoline Gacka od St. R. Delića.

Po St. R. Deliću u okolini Gacka su k r p l j e savijen obruč od jesenova drveta i u njemu preprečene četiri daščice (dva para) od istog drveta. Prečnik obruča je 25—35 cm, širina 4 cm, a debljina 7 mm. Širina i debljina su uvek jednake. Pravi ih svak sam sebi, i njima se služe zimi hodajući po jugovu snegu. Na prečkama su p e t l j e, u koje se uvlače prsti i peta od stope, a onda se učvrste na noge u z i c o m. Odnosno upotrebe krpalja piše Delić: »Nekoliko ljudi napred prti krpljama, ostali za njima idu meću noge u njihovu prtinu. Tako su prije i pred turskim vojskama prtili do u Dugu i na Krstac i hranu im nosili. Pa i danas upotrebljavaju krplje austrijski vojnici, jer inače ne mogu silaziti s Čemerna i ostalih tvrđava po bregovima bez njih do u Metohiju i Avtovac« (t. j. negdašnjih austriskih pograničnih utvrđenja prema Crnoj Gori). Prilog Delićev je značajan i po tom što je on prvi postavio pitanje o poreklu krpalja i izneo pretpostavku da su ih naši preci doneli sa severa. Smatra da su krplje i skije poreklom od istog praoblika.[1] Iz opisa koji je dao Delić i jednog jednostavnog crteža vidi se da su te gatačke krplje u svemu iste kao krplje iz Crne Gore kod gdjice Košak (sl. 12 i 13 u njenoj raspravi) i da pripadaju njenom tipu IV. Ljuba Nenadović piše 1878 kako u Drobnjacima padaju veliki snegovi :»katkad tako zamete da ne znaju gde su im sena, nego vežu krplje na noge da ne propadaju, uzmu gvozdene šipke ili kakav dugačak ražanj, pa po vrhu snega idu i onim šiljkom bodu po snegu, dok ne napipaju seno . . .«[2]

Taj podatak, pošto ne govori o tipu krpalja, ima samo bibliografsku vrednost (inače su krplje iz tih krajeva poznate i po tipu). I Svet. Tomić pominje (1902 g.) upotrebu krpalja u Drobnjaku u istom cilju: pomoću njih odlaze čobani do sena. On je dao i kraći opis krpalja, koji odgovara tipu IV gdjice Košak, konstatovanom i u Drobnjaku: »Krplje su drveni koturovi isprepletani takođe drvima — tankim šticama; to se priveže na noge uzicama, te tako stopalo zauzima veću površinu po snegu za čepanje. Kad je veliki sneg, a obuži, onda se ne može nikud bez krpalja, jer se grebe«.[3] Isto i u Vasojevićima čobani krpljama prave prtinu do kotara sa senom i košara sa stokom, a upotrebljavaju se i uopšte za lakše kretanje po snegu. Te su krplje drveni obruči prečnika 30—40 cm,

[1] St. R. D e l i ć: Krplje. Bosanska vila 1895 265—266.

[2] L j. P. N e n a d o v i ć: O Crnogorcima (Srpska književna zadruga, br. 212) 31.

[3] S v e t. T o m i ć: Drobnjak. Srpski etnogr. zbornik IV 466.

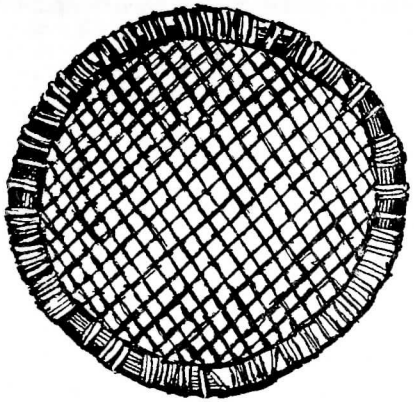

2. Okrugle krplje iz Banjalučke Vrhovine

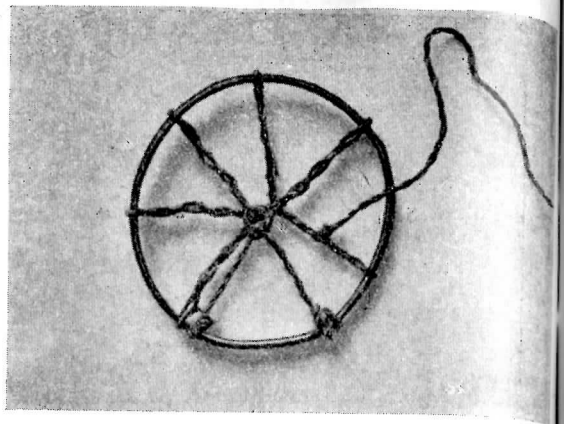

3. Krplje iz Pješivaca

čija je kružna površina isprepletena konopcima. Za noge se privezuju uzicama.[4] U Rožaju svi lovci zimi navlače drvene krplje (ne veli se kakve), pomoću kojih se lako kreću i po najvećem snegu.[5] Značajni su podaci o krpljama koje je saopštio S. Trojanović, koji opisuje krplje od leskovih obruča, isprečane likom, dretvom ili oputom. Njima se koriste ne samo čobani i lovci, nego i srpski kulučari za vremena turskog, koji su nosili hranu i ratne potrebe u mnoge visoke tvrđave na liticama brdskim, na pr. uza stranu u Klobuku, Stocu, Spužu itd., gde je stalno živela turska posada. Dodaje da se za krplje sem u tiim krajevima (Crna Gora, Istočna Hercegovina) zna i u Srbiji: po Studeničkom srezu, pređašnjem Užičkom okrugu i po svim brdskim krajevima Istočne Srbije.[6] Kako je gdjica Košak znala samo za krplje u Svrljigu, po saopštenju iz Etnografskog muzeja u Beogradu, ovim podatkom od S. Trojanovića znatno se popunjuje geografsko rasprostranjenje krpalja na toj strani. Da dodam još ovde da i Vlasi (Rumuni) u Ist. Srbiji upotrebljavaju krplje koje prave od pavitine. Upotrebu krpalja ističe Cvijić kao jednu od odlika narodnog života u oblasti Površi i Brda.[7]

Nasuprot tvrđenju gdjice Košak, bilo je i u dosadašnjoj literaturi nekih potvrda za krplje u centralnim balkanskim krajevima. S. Trojanović, u svom opisu srpske nar. nošnje, pominje kao pripomoć obući krplje, isprečane prutićima ili oputom, koje upotrebljavaju pastiri i lovci. Navodi da ih u Crnoj Gori zovu k r n e, a u Galičniku (u Južnoj Srbiji) k l a p e.[8] Po jednom saopštenju T. Smiljanića u Južnoj Srbiji zimi na planimama Bistri, Korabu, Stogovu i Krčinu, pošto padne sneg,

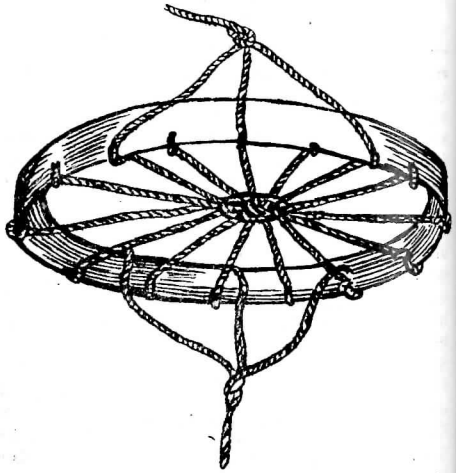

4. Okrugle krplje iz Vasojevićke Nahije, Gornjih Sela i Bihora

zamre svaki život i niko ne ide tamo. »Jedino Brsjaci iz Kopačke prelaze zimi planinu sa svojim gvozdenim »mačkama« i drvenim »lisicama«.[9] Kako na tom mestu nisu dana

[4] S. R a i č e v i ć: O stočarstvu i stočarskom životu u Vasojevićima. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu VI 69.

[5] M. L u t o v a c: Privreda, saobraćaj i naselja u Rožaju i Bihoru. (Posebna izdanja Geografskog društva u Beogradu, sv. 8) 17.

[6] S. T r o j a n o v i ć: Naše kiridžije. Srp. etn. zbornik XIII 61.

[7] J. C v i j i ć: Balkansko Poluostrvo I 96.

[8] N a r o d n a e n c i k l o p e d i j a II 146 (s. v. nošnja).

[9] T. S m i l j a n i ć: Stočarstvo na Bistri, Stogovu, Krčinu. (Posebna izdanja Geografskog društva, sv. 12) 11.

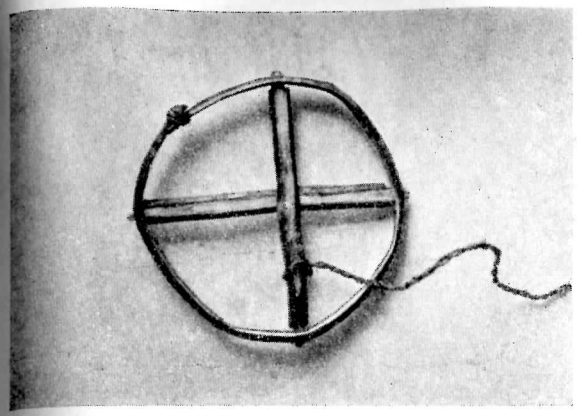

5. Krplje iz Nikšićkog Polja (selo Praga)

nikakva obaveštenja o tome šta su »lisice«, dao mi ih je usmeno sam g. Smiljanić. Pokazalo se da je i to jedna vrsta krpalja, i to tip kakav još nije konstatovan. Lisice su drveni obruči, ali samo kružni lukovi (nepotpuno zatvoreni krugovi), iznutra isprepletani kanapom, sidžimkom. Morfološki, dakle, veoma slične tipu I gdjice Košak. Ali je osobit način upotrebe: na njih ne nalegne cela noga, nego samo prednji deo stopala, a petom se staje obično na zemlju, i otvoreni deo krplje dodje pod stopu. Zatim, kod ove vrste krpalja je još karakteristično da se prečnik menja i da zavisi od debljine snežnog pokrivača i vlažnosti snega.

Povodom napomene gdjice Košak uz njenu kartu a odnosno tipova krpalja na Glasincu, imadem da napomenem da su oba tipa rasprostrta po celom Glasincu (predeo od 33 sela). U celom predelu Rami (Prozorski srez) upotrebi se krplje tipa IV po klasifikaciji gdjice Košak odnosno krplje prikazane na sl. 9 u raspravi gdjice Košak (str. 10) kao krplje iz Srednje Bosne. Samo što krplje u Rami imaju po tri para prečaka od uvitine (sl. 1). Kao materijal za uvitinu služi rakita ili loza. Upotrebljavaju ih ne samo seljaci (kad idu stoci po seno i u lov) nego i državni čuvari šuma. Sem na Kupresu (Košak, s. 8), u tom delu Bosne u upotrebi su krplje još u Zvirnjači i u Ravnom (ne znam kakve, verovatno kao i u Rami). Iste podatke kao i gdjica Košak imam i ja o krpljama u Livanjskom Polju i Kupresu; mogu samo dodati da se kao materijal za prečke upotrebljava i uže od suknenine (vune). U istočnoj Bosni ima krpalja u Luci (Srebrenički srez), gde idu s njima u lov, ali nisam saznao kakve su, pa ih ima u Podžeplju, Džimrijama (Rogatički srez) i dr. Prema podacima koje je dobila gdjica Košak, u okolini Banje Luke upotrebljavaju se različiti oblici krpalja. Slične podatke za taj kraj, odnosno za planinsku banjalučku Vrhovinu, dobio sam i ja od moje učenice gdjice Mire Ivanović. U toj Vrhovini upotrebljavaju krplje kad idu u šumu po drva, zatim čobani i lovci, a prave ih najviše od leskovine, ali i od lipovog drveta. Za noge se pričvršćuju konopcem ili likom. Ima i krpalja u kojih je unutrašnjost ispunjena slamom (pletenom poput užeta). Upotrebljavaju se krplje tipa III (oblici kao na slikama 5a i 5c gdjice Košak) i kružan oblik ispunjen rešetkasto (koji pominje i gdjica Košak po opisu, ali bez slike), dakle tip I ili II gdjice Košak, ali i krplje kružnog oblika s po dva para drvenih prečaka (kod gdjice Košak tip IV, karakterističan za Crnu Goru).

Tip krpalja sa dva para prečaka, konstatovan u okolini Gacka, u upotrebi je isto tako i u okolini Nevesinja i Bileće. U tom kraju su ranije govorili muslimani: »Lako je Srbinu da osječe glavu, jer obuje krplje, pa stigne Turčina«. Oko Nevesinja služe se krpljama i žandarmi.

U Crnoj Gori, u Katunskoj Nahiji (Bjeloši i dr.) upotrebljavaju krplje naročito za kretanje po Lovćenu. Te su krplje po saopštenju prof. g. J. Vukmanovića, ustvari male lese. U Pješivcima, po saopštenju g. M. Nikčevića, st. phil., u upotrebi su, kad se ide po seno, u lov i sl., dve vrste krpalja, a slične krplje su i u Nikšićskom Polju (selo Praga). Jedan od tih tipova je dosada nepoznat. To su okrugle krplje, čija je unutrašnjost radijalno isprečena (sl. 3 ovog priloga). Po tome su ove krplje slične krpljama iz okoline Banje Luke (sl. 5d u raspravi gdjice Košak, str. 7), koje imaju u sredini jedan manji koncentričan krug i za njega se vezuju radijalne prečke. U Pješivcima su prečke od uvitine, a u Nikšićskom Polju mogu biti prečke i od drveta, i onda im je oko sredine, oko preseka, upleteno malo uvitine, tako da na sredini imaju pun krug. Prečke mogu biti i od upredena lika ili od kanapa. Prema tome, krplje iz Pješivaca i Nikšićskog Polja pretstavljaju jedan novi tip, koji — da se produži klasifi-

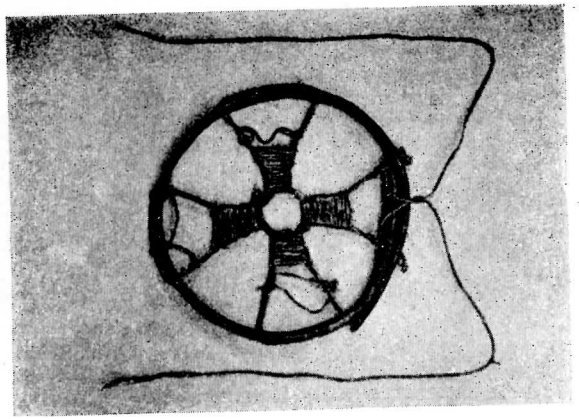

6. Krplje s kanapom (Kolašin i Vasojevići)

kacija gdjice Košak — može da dobije broj VI. Krplje ovog tipa u upotrebi su i u Vasojevićima (u Vasojevićskoj Nahiji, Gornjim Selima i Bihoru), ali im je obruč s obe strane ravan, tj. u preseku pravougaon a ne polukružan, a broj prečaka znatno veći (sl. 4 ovog priloga). U Pješivcima ima tih krpalja i s obručom od kore s drveta, koja se učvrsti na taj način što se dobro oplete likom, a i radijalne prečke i oplet oko njihova preseka su od lika. U Nikšićskom Polju su u upotrebi i kružne krplje sa dve ukrštene prečke od drveta, ali mesto drveta može da bude i jači kanap. I tu se oko preseka oplete užetom (sl. 5 ovog priloga). Ovaj tip je, dakle, sličan tipu glasinačkih krpalja s krstom od kože i tipu hercegovačkih krpalja čije se dve prečke seku pod oštrim uglom (sl. 11 gdjice Košak, str. 11). I u Banjanima se upotrebljavaju različite krplje, ali se kao materijal za ispunjavanje kruga najviše upotrebljava koža. Bližih podataka o izgledu tih krpalja nisam mogao dobiti.

Mnoge podatke o krpljama u Crnoj Gori i susednim oblastima skupio sam ja sam u leto 1933 god., baveći se tamo kao član Naučne ekspedicije Beogradskog univerziteta (o trošku Fonda Luke Čelovića). Ti podaci ne donose mnogo novog u tipološkom pogledu, ali doprinose poznavanju rasprostranjenja pojedinih tipova i krpalja uopšte kao i poznavanju njihove upotrebe. Upotreba krpalja u Kolašinu poznata je gdjici Košak iz Vlahovićeva opisa lova u Kolašinu. Ja sam u mogućnosti da kažem i nešto više o tipovima krpalja. U Kolašinu i u Kolašinskim Poljima u upotrebi su dve vrste krpalja, a kod obe je obruč isti: kod jedne vrste unutrašnjost obruča se izukršta debelim kanapom, od kog budu i žabice (to je, dakle, jedan varijetet tipa IV), a kod druge se umetnu popreko po dve paralelne daščice (poznati tip IV), a na njih učvrste žabice od kanapa. Za obruč se uzima jasenovo ili javorovo, a za prečke drenovo drvo. Krplje ovog varijeteta su okrugle u Vasojevićima, a u Rugovi ovaine (po saopštenju g. M. Barjaktarevića, st. phil.). Smatraju se kao bolje krplje s kanapom, i krplje s drvenim prečkama se upotrebljavaju samo za nevolju, kad se nema kanapa. Radi uštede konopaca sve se žabice (lukovi im iznutra) opseku i spolja ostave čvorovi (sl. 6 u ovom prilogu). Mesto kanapa može se upotrebiti i uvitina od brezovine, koja se onda manje upliće. Krplje s drvenim prečkama prave se »na klinove«. Navlače se na nogu ovako: obuvača od obuće veže se za jednu žabicu. U nju se stave prsti od noge. Onda se kroz pobočne žabice provuče po jedan krak od obuvače, pa se ukrste preko lesice na nozi, zatim se provuku kroz žabicu na peti, onda se vrate, svaki obrnutim pravcem, i svežu na lesici na običan šeput. Hodanje s krpljama nije lako: moraju se noge zanositi ustranu prilikom koračanja. Koji duže idu preko zime s krpljama, i dugo posle u leto zanose noge. I obuvača može da se napravi od brezove uvitine.[10] Krplje su u opštoj upotrebi i u Morači: u planini ni jedna kuća ne zazimi bez njih. Isto tako i u Kučima na planini se nose krplje. Obruč je od leskovine ili, najviše, od jasena. I tu su u upotrebi dva tipa: krplje s dva para unakrst položenih šipaka (žabice od kanapa) i krplje u kojih je unutrašnjost obruča isprepletena debelim kanapom ili uvitinom od lika. Krplje (od kanapa) su u upotrebi i u planinskim selima oko Plava i Gusinja. Kučki Arbanasi u Zatrijepču nose krplje (obruč od jasenova drveta) koje zovu r r a s t e b o r e s. U selu Čalopeku (Metohija) Arbanasi lovci, kad idu u planinu a veći je sneg, meću na noge krplje koje zovu r r a s (sing. i pl.). Prave ih od drveta (obruč), a iznutra isprepletu kanapom, kao u Vasojevićima. Krplje su, kao što je izneo i F. Nopcsa, poznate i kod severnih Arbanasa u Skadarskoj Malesiji, ali ih nije bliže opisao.[11] Srbi u Metohiskom Podgoru upotrebljavaju, ali retko, krplje (nisam saznao kakve). Dalje sam saznao da se u planinskim selima oko Bijelog Polja nose okrugle krplje, u Pavinom Polju (takođe u okolini Bijelog Polja) krplje od ispletenog pruća ili konopca, pa da se upotrebljavaju u Polimlju i oko Nove Varoši, a na Kopaoniku krplje od pruća u obruču.

[10] Ovde da napomenem da se u Kolašinu zna i za upotrebu skija koje zovu lepim narodnim izrazom k l i z.

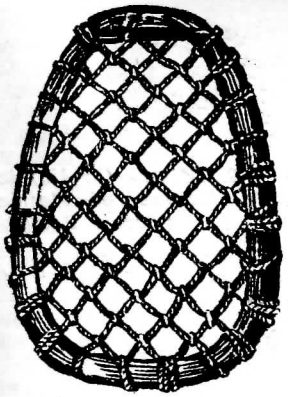

7. »Kljapi« iz Stebleva (Golo Brdo)

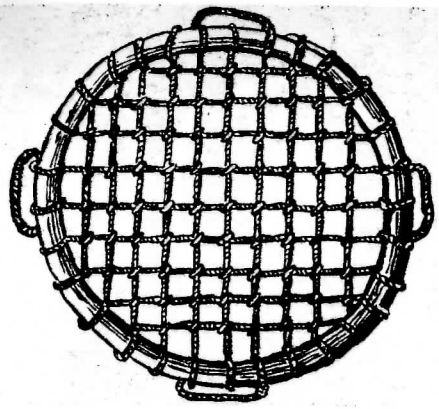

8. Okrugle krplje iz Gornjeg Pologa i Poreča

Upotreba krpalja je dosta rasprostranjena i u Južnoj Srbiji, i to u njenom zapadnom delu (za istočni deo nisam zasada mogao da dobavim nikakve podatke). Pomenuo sam već lisice kod Brsjaka. Inače su krplje u upotrebi i kod Srba i kod Cincara i kod Arbanasa, što je od osobita značaja za uporedna etnološka rasmatranja o rasprostranjenju i poreklu krpalja. U Golom Brdu (srpski predeo sada u Arbaniji i uglavnom već poarbanašen) upotrebljavane su krplje, koje tamo zovu k l j a p i - k l a p i, uglavnom samo u planinskom selu Steblevu (ostala sela nisu imala potrebe za njima). Njima su se naročito služili drvodjele kad bi zimi išli u šumu po drvo. U pomenutom selu bude sneg i za 2 m dubok, i svako ima klape, pa ih nose i ljudi i žene kad idu u šumu po drva. Klape su bademasta oblika; o b r u č je iznutra isprepleten sa s i d ž i m k i, kanapom (sl. 7 ovog priloga). Klape upotrebljavaju i Cincari u planinskom selu Gornjoj Belici u predelu Drimkolu, ali o tim klapama nisam mogao da dobijem bliža obaveštenja. U predelu Reci po saopštenju gdjice B. Vasiljević, u selu Brocu (Brodec), Arbanasi nose okrugle krplje koje zovu p a t e s h a (obruč zovu r r e s l e s, a rupice-zamke kroz koje se provlači kanap z o m k a). Kod Srba arbanaškog jezika i Arbanasa u Dupu, Kičenici, Beličici, Tanuši i Nistrovu upotrebljavaju se (po podacima gdjice B. Vasiljević) dve vrste krpalja koje zovu o p e n k a p r a s o l o s h i.[12] Prave ih od daske, okrugle i u obliku opanka, samo nešto veće. Kao i opanci, i ove krplje imaju po nekoliko rupica kroz koje provlače uzicu o p č a n i k kojom privezuju krplje za noge. Na krplju stave najpre slame, pa onda noge, da im ne bi bilo hladno. Upotrebljavaju ih samo muškarci i to kad idu na dalek put, u lov i »orman« (zimu). Ovo su, dakle, nešto uvećani drveni opanci. U tim selima se upotrebljava i vrsta skija, ali se njima služe samo naročiti veštaci: to su obične daske, dugačke do 60 cm a nešto šire nego stopa. Za noge ih privežu kanapom. Pomoću njih mogu vrlo brzo da se kreću. U Gornjopološkom srezu krplje su u upotrebi u selima: Tajmište, Sretkovo, Đonovica, Železna Reka, Mitroi Krsti, Cerovo i dr. Sva su ta sela na velikim visinama gde zimi napadaju veliki snegovi, tako da bez k l a p i c a ne mogu otići ni u varoš niti iz jednog sela u drugo. U Poreču (sela: Zagreb, Volče, Brod, Samokov, Benče) upotrebljavaju ih samo muškarci kad idu u lov. Za odlaženje u lov upotrebljavaju ih i seljaci iz drugih sela u Gornjopološkom srezu, pa i lovci iz samog Gostivara. Te su klape okrugle i velike »kolku edno dairence« (dakle nešto manje od dahiradefa normalne veličine). Ima ih od dve vrste. Ili samo drveni obruč u kom je isprepleten sidžim (kanap, sl. 8 ovog priloga) i koji muškarci učvrste za nogu kanapom, a žene s »opčenci«, upredenom predom. Drugi tip ima na sredini komad kože veličine stopala; koža

[11] F. N o p c s a: Aus Šala und Klementi 55.

[12] Nisam mogao da proverim kako bi tačno trebalo pisati ovaj izraz i šta on upravo znači.

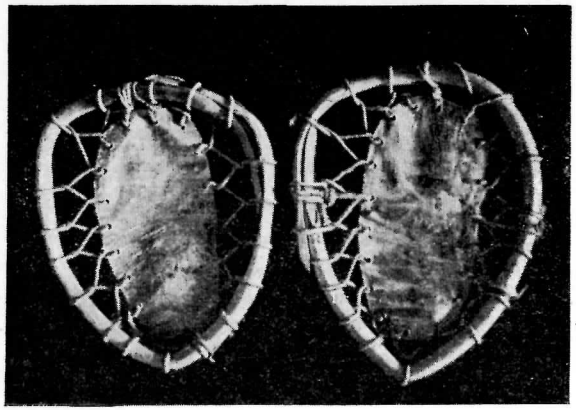

9. »Klapi« (krplje) iz sela Cerova pod Vlajnicom (Gornji Polog)

je za obruč vezana kanapom (podaci većinom od gdjice B. Vasiljević). Ove krplje s kožom mogu da budu okrugle ili bademaste (sl. 9 ovog priloga). Ko nosi klape oslanje se na dva štapa. Prvi od ova dva tipa odgovara dakle tipu II gdjice Košak, poznatom njoj iz Srednje Bosne i Južne Bugarske (a sada i iz Banjalučke okoline), dok drugi odgovara tipu koji je u raspravi gdjice Košak prikazan na sl. 10 (str. 10), kao primerak iz Bosne ili Hercegovine, te to više nije jedini pretstavnik tog tipa; u J. Srbiji je, prema izloženom, taj tip dosta rasprostranjen i treba ga izdvojiti kao zaseban tip, VII.

Zanimljivo je da se i izum krpalja kod nas i Arbanasa pripisuje kulturnim herojima i da se kao takvi, u ovom slučaju, javljaju Marko Kraljević i Nasredin-hodža. U Kolašinu sam zabeležio priču (a posle saznao da se za nju zna i u Morači) kako je Marko pronašao krplje kad se odmetnuo od Turaka. Bio on u turskom logoru, a po noći ih ubijao. Turci nisu znali ko ih bije. Pa da bi saznali ko im prilazi, posuli oko logora pepeo ili brašno. Kad je to video Marko, on izumi krplje, pa ih obuje i samo je jedne noći išao u njima preko onog brašna. Kad su to Turci ujutro videli, mislili su da dolazi neko čudovište, pa vojska pobegla. Kod Arbanasa u Skadarskoj Malesiji važi kao izumilac krplja Nasredin hodža, koji ih je izumio samo da bi napravio neku pakost jednom paši koji mu nije bio naklonjen.[13]

Prema izloženom, navode i zaključke gdjice Košak u pogledu krpalja treba upotpuniti i ispraviti u toliko što:

1) krpalja ima ne samo kod Južnih Slovena nego i kod Rumuna, Cincara i Arbanasa na Balkanskom Poluostrvu. Arbanasi imaju svoje posebne narodne nazive za krplje, što je od osobita značaja za pitanje o starini i poreklu krpalja kod balkanskih naroda. Prema ovome može se uzeti da je upotreba krpalja na Balkanskom Poluostrvu starija od dolaska Slovena na Balkan, pa da su Južni Sloveni i u pogledu krpalja ponešto primili tek na Balkanu;

2) krplje su veoma u upotrebi u centralnim delovima Poluostrva, i tu se čak susreću i naročiti tipovi;

3) tipovi krpalja grupe IV (s drvenim prečkama ili s prečkama od uvitine) veoma su karakteristični za jugoistočni deo dinarske sisteme, odakle se produžuju i u šarsko-pindske krajeve.

Na ovom mestu još bih skrenuo pažnju na dva detalja. Gdjica Košak pominje često kao pomoćno sredstvo uz krplje pomoćne štapove s kolom. Za to kolo kod nas već postoji termin, koji su usvojili sportisti: krpljice, pa ga treba uvesti i u nauku. Odnosno krpalja u oblasti pl. Rile u Bugarskoj gdjica Košak veli da su verovatno primljene od carskih lovaca u onom kraju (što zaključuje po njihovom obliku), te da taj slučaj ne bi imao značaja za etnološka pitanja (str. 14—15). S takvim izlaganjem se ne mogu složiti. Pre svega, i u Bugarskoj su krplje dosta poznate, pa ih je moglo i od ranije biti i u rilskim selima. Zatim, veoma je važno konstatovati i postojanje novih kulturnih pozajmica: mnoge i mnoge stvari su ušle na taj način u narodnu kulturu pa ih već smatramo autentičnim »narodnim«. Najzad, i krplje carskih lovaca sigurno da nisu ništa drugo nego nešto usavršene krplje narodnih lovaca iz nekog kraja.

Kao što sam pokazao citatima iz Delićeva opisa i iz Trojanovićeve rasprave o kiridžijama, i na našem tlu — u Istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori — bilo je upotrebe krpalja u vojničke svrhe. Takve upotrebe bilo je i drugde. Tako na pr. za vreme svetskog rata austriski vojnici na tirolskom frontu bili su snabdeveni krpljama (Schneereifen), mačkama i planinarskim štapom. Francuski vojnici na Atlasu takođe upotrebljavaju krplje.[14] To je ujedno i jedini dosada mi poznati podatak o upotrebi krpalja u Africi. Bilo bi veoma korisno kad bi se moglo saznati i utvrditi da li je do te primene krpalja došlo po ugledanju na tamošnje urođenike ili su i oblik i upotreba preneti iz Evrope, s Alpa ili Pirineja.

Za pitanje o poreklu i o kulturnom značenju krpalja važna je rasprava dr. George Montandon: L'ologénèse culturelle et la place de la culture ainuo (L' Ethnographie, Nouvelle serie, No 23, 1931, 129—137), u kojoj je jedan naročit odeljak (str. 134) posvejen ainskim krpljama. Isto tako veoma je značajan izveštaj o predavanju koje je Montandon održao na sednici Etnografskog društva u Parizu od 18 aprila 1931. Opširan izveštaj je objavljen u istoj svesci, str. 189—193. Iz tih radova Montandonovih saznajemo još za neke oblasti u kojima ima krpalja: Kina i Kantabriske Planine. Montandon je, inače, protiv shvatanja po kom bi krplje vodile poreklo samo iz jednog kulturnog kraja. po principu difuzionizna; misli da tu glavnu ulogu ima princip evolucije.

U raspravi gdjice Košak nije dodirnuto pitanje otkuda onolika raznovrsnost tipova krpalja uopšte, a posebno kod nas, niti se razmatra njihov etnički značaj. Velika rasprostranjenost krpalja na raznim kontinentima, pa njihova velika raznovrsnost, dokaz su, na prvom mestu, njihove velike starine. Ne može biti sumnje da njihova upotreba vodi poreklo od davnih preistoriskih vremena, kada su se ljudi mnogo više bavili lovom. Na pitanje da li su krplje pronađene na jednom mestu pa se taj izum širio dalje, zaista teško da će se ikada moći odgovoriti, ali je verovatno da su se krplje u pojedinim oblastima samostalno razvijale i tako nastale brojne oblasne varijacije, osnovni tipovi, koji su se posle u migracijama i kulturnim pozajmicama izmešali, tako da je u pojedinim, često i malim, etničkim grupama (na pr. kod Aina, kod nas u Bosni i dr.) zastupljeno u isti mah po više tipova.

Dr. Mil. S. Filipović

[13] F. Nopcsa: Aus Šala und Klementi 55.

[14] Jaeger: Afrika 99.

IZ MUZEJA ZA UMJETNOST I UMJETNIČKI OBRT U ZAGREBU.

Tokom posljednjih godina, t. j. otkako je Muzej u rukama nove uprave, zbirke su nanovo inventirane, u mnogom preuređene, otvorena su nova odjeljenja: tekstilno, za pravoslavnu crkvenu umjetnost, za moderni umjetnički obrt; priprema se uređenje odjeljenja za grafičke i fotografičke vještine, pridošle su nove nabavke i darovi, a pojedini predmeti objašnjeni su publici natpisima. U najskorije vrijeme bit će izdan »Vodič«.

Donosimo slike nekih najzanimljivijih novih tečevina muzeja, uz slijedeće podatke o njima i objašnjenja:

1) (Inv. br. 5595.) Ploča od ljevena željeza za oplatu kamina ili peći, sa prizorom okopljena viteza na konju. Vel. 85×58.5 cm. Iz dvorca grofova Wurmbrandt u Ormožu.

Takva ploča nalazi se, među ostalima, na peći, sastavljenoj od ploča ljevena željeza, u dvorcu Seisenegg u Donjoj Austriji, koja je izljevena 1602. godine, djelomice iz starijih kalupa, u ljevaonici samostana Königsbronn u Würtembergu. (A. W. von Molthein u Kunst- und Kunsthandwerk, XVII, 1914, str. 417, slika 76.)

Prema tome i prema stilu samoga prizora, ploča iz Ormoža vjerojatno je izljevena negdje u Njemačkoj, u XVII. stoljeću, ili možda kasnije iz starog kalupa.

Takve su ploče kod nas velika rijetkost. U zbirci Arheološko-historijskog muzeja u Zagrebu nalazi se srodna željezna ploča s prizorom Raspeća, izrađena oko godine 1500 u zapadnoj Njemačkoj. (Prof. Vl. Tkalčić u »Vjesniku Hrvatskoga arheološkoga društva«, n. s., XIV, 1915-19, str. 196—204.)

2) (Inv. br. 4408.) Bogorodica s arhanđelima. Tempera na drvu. Vel. 61×54 cm. Iz Hrvatskog Primorja. Darovale gđa Julijana Brunšmid, udova univ. prof. Dra. Josipa Brunšmida, iz njegove ostavštine, 1934 godine.

Desno dolje datum: 1782. Na donjem dijelu okvira natpis ćirilskim velikim slovima: RUKA GREŠNA — — — — — DASKALOVIĆA OT BOGOM SPASAEMAGO MESTA RISNA. Na desnoj nadlaktici Bogorodice, kao uvezen u odjeću, natpis: ZLATO MI ODEJA.

Kako je dosad poznato, iz Risna potječe devet zografa Dimitrijevića. (Stanojević, Narodna Enciklopedija, pod Dimitrijevići.) Daskalović je možda sin Rafajla zvanog Daskal-Rafajlo, koji je radio sredinom 18 stoljeća.

3) (Inv. br. 6071.) Gabro Taller, Poklonstvo Sv. Triju Kraljeva. Ulje na platnu. Vel. 150×102 cm. Iz crkve Sv. Triju Kraljeva na Baniji u Karlovcu.

4) (Inv. br. 6072.) Gabro Taller, Poklonstvo pastira. Ulje na platnu. Vel. 155×106 cm. Iz crkve Sv. Triju Kraljeva na Baniji u Karlovcu.

Crkva Sv. Triju Kraljeva podignuta je godine 1760 troškom karlovačkog trgovca Mihaela Tucibata, a uresio ju je slikama Pavlin Gabro Taller. Taj je slikar radio i u crkvi

1. Željezna ploča sa kamina u dvorcu grofova Wurmbrandt u Ormožu

2. Bogorodica s arhangjelima. Rad jednog zografa (Daskalovića) iz familije Dimitrijevića iz Risna, iz g. 1782.

i samostanu pavlinskoga reda u Kamenskom, a poznat je također kao dobar bakrorezac. (Kukuljević, Slovnik, pod G. Daller. Lopašić, Oko Kupe i Korane, str. 141.)

Na ovim dvjema slikama iz Karlovca opaža se upliv kompozicija slika istoga sadržaja, koje je oko godine 1733—1735 izradio austrijski slikar Paul Troger. (Romanus Jacobs, Paul Troger, Wien, 1930, str. 128—129.)

5) (Inv. br. 5395.) Anton Cebej (Zebey), Sv. Magdalena. Ulje na platnu. Vel. 182×105 cm.

Desno dolje, na knjizi potpis: 17 Antonius Zebey F. 70.

6) (Inv. br. 5396.) Anton Cebej (Zebey), Smrt Sv. Josipa. Ulje na platnu. Vel. 185×107 cm.

Lijevo dolje potpis: Ant: Zebey pinx: 1773.

Anton Cebej, jedan od najboljih slovenskih slikara baroka, rođen je 1722 godine u Ajdovščini, u vipavskoj dolini, u današnjoj talijanskoj Sloveniji, radio je naročito u Ljubljani, a umro je oko godine 1780. (France Stelè, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, str. 70, 76. Viktor Steska, Pregled naše umetnost, Mladika, V, str. 61, 103. Viktor Steska, Slovenska umetnost, I, Slikarstvo, str. 93 ss.)

U crkvi Sv. Marije na Dolcu u Zagrebu nalazi se na prvom oltaru desno od zapadnog ulaza slika Sv. Triju Kraljeva sa potpisom: Ant. Zebey pinx: 1770. U toj crkvi postavljeni su godine 1768—1772 novi oltari, a vizita iz godine 1779 u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, spominje na prvom oltaru desno

3. Gabro Taller, Poklonstvo Sv. Triju Kraljeva (iz crkve na Baniji u Karlovcu)

4. Gabro Taller, Poklonstvo pastira (iz crkve na Baniji u Karlovcu)

5. *Anton Zebey (1722.— ca. 1780.), Sv. Magdalena. (Iz ostavštine S. Bergera)*

6. *Anton Zebey (1722. — ca. 1780.), Smrt Sv. Josipa. (Iz ostavštine S. Bergera)*

od ulaza sliku Sv. Triju Kraljeva, na drugom oltaru sliku Sv. Josipa, a ovome nasuprot t. j. na drugom oltaru lijevo od ulaza sliku Sv. Marije Magdalene, pa budući da razmjeri slika u Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu odgovaraju razmjerima okvira tih oltara, to su te slike bez sumnje tako stajale do godine 1908, kada su zamijenjene novima. (Ove podatke dao je upravi Muzeja g. Franjo Buntak, upravnik Gradskog muzeja u Osieku, a rodom Zagrepčanin, koji izrađuje doktorsku disertaciju o crkvi Sv. Marije na Dolcu u Zagrebu.)

Obje slike došle su u Muzej iz ostavine g. S. Bergera u Zagrebu, darom Kr. Banske uprave Savske banovine.

Zanimljivo je, da je godine 1774 Cebej naslikao veliku sliku sa istim prizorom Smrt Sv. Josipa za svoje rodno mjesto Ajdovščinu (Zbornik U Z D, 123, 78.).

* * *

PUBLIKACIJE

Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturno-zgodovinski del. Ljubljana 1931. Izdal in založil Narodni muzej v Ljubljani.

Muzeji nisu samo čuvarnice i spremišta predmeta izloženih za gledanje nego ustanove, koje služe kako strogoj nauci tako i prosvjećivanju širih slojeva. Ovaj posljednji svoj zadatak vrše — ili bi barem morali da vrše — upućivanjem u značenje predmeta svojih zbiraka putem naročitih predavanja, napose putem stručnih vođenja stručnog muzejskog osoblja ili pojedinih stručnjaka izvan muzeja. Drugi je način tumačenja posretstvom natpisa uz predmete ili pomoću naročitih opsežnijih ili manjih priručnih kataloga, knjižica t. zv. vodiča, koji zamjenjuju živu riječ, a često su providjeni slikama izložaka.

Dok je prvi način i od drugog samo način s natpisima provediv redovno uvijek, gdje ima dovoljno raspoloživih stručnih sila, to je način sa katalozima-vodičima gotovo svagda vezan stalno smještenje, — barem za relativno dugo vrijeme, — izložaka u pojedinim dvoranama i pojedinim vitrinama. Gdje takvo smještenje nije provedivo, a to je tamo gdje muzeji nemaju dovoljno prostorija, to se tamo i njihove uprave teško odlučuju na troškove i posao za kataloge-vodiče, koji za najkraće vrijeme moraju postati antikvirani. A da se u takvom slučaju što više izbjegne brzom zastarivanju »vodiča« te da se publici ipak dade prilika, da se upozna sa muzejskim zbirkama, to se pribjegava onakvom obliku vodiča, kojim se više manje sumarno opisuju i tumače te zbirke, a ne navodi se tačno smještenje pojedinih predmeta. Dakako da takovi vodiči ne mogu zadovoljiti brzom snalaženju publike u zbirkama, ali ipak dobro služe svrsi prosvjećivanja, pretpostavivši da su pregledno i sistematski sastavljeni.

Naši muzeji, koji su poradi nedovoljnih i nezgodnih svojih prostorija većinom više magazini nego muzeološki ispravno uređene zbirke, stalnu muku muče, kako da udovolje pitanju obavještavanja posjetnika o izloženim predmetima. Stalno vođenje po muzejima uz stručno tumačenje nije provedivo, jer za to nema nijedan naš muzej dovoljno sila. (U pojedinim američkim muzejima postoji čitav niz posebnih pedagoški izobraženih stručnih sila naročito za takav muzejski posao!) Tumačenje isključivo pomoću natpisa teško je provedivo uopće naročito iz estetskih razloga, jer natpisi ponajviše slabe estetski dojam uređenja, a kad su predmeti silom prilika odviše »nagruvani« jedan do drugoga, kako je to kod većine naših muzeja, tad bi natpisi upravo »zagušili« izloške. Toga radi je moguće upotreba natpisa samo za veće skupine pojedine kategorije predmeta kao i za pojedinačne osobito važne objekte. Istovremeno uz takovu suzdržljivost kod upotrebe natpisa sumarni katalozi-vodiči danas su većinom još najpodesniji oblik, kojim mogu naši muzeji vršiti jedan dio svoje važne kulturne zadaće.

Uzoran te vrste vodič izdala je uprava Narodnega muzeja (bivšega Deželnega muzeja) u Ljubljani za njegove kulturno-historijske zbirke povodom stogodišnjice njegova osnutka (1831. god.), a pod redakcijom njegova direktora Dra Josipa Mala.

Iz uvodnog opsežnog »Zgodovinskog pregleda«, iz pera Dra J. Mala, o postanku i razvoju toga muzeja dobiva se jasan uvid u velike teškoće, uz koje se je on postepeno dovinuo do današnjega svoga značenja. I da nije bilo idealističke žilave ustrajnosti pojedinih kulturnih lica, kako iz narodnih tako i iz redova naklonih Austriji ove bi teškoće već u zametku urodile bile negativne plodom, što bi svakako prijalo bilo bivšoj bečkoj centralnoj vlasti. Ali stvaralački duh Valvasorov, taj genius loci Kranjske, kao da je stalno bodrio sve te poznate i nepoznate pregaoce, da konačno uspiju ostvariti »Deželni muzej«, za koji bi se moglo reći, da je materijalna, zorna i proširena interpretacija njegova besmrtnog djela »Die Ehre des Herzogthums Krain«.

Iza historijskog pregleda slijedi od R. Ložara opis i tumač arheološke zbirke,

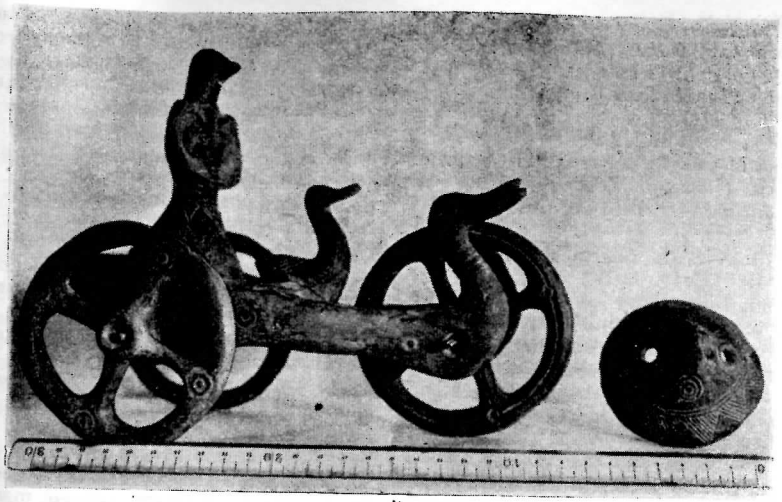

Votivna kolica iz Dupljaje

dakako sistematski svrstane po periodima, koja sadrži predmete počevši od kasnijeg neolitika (nalazi u Ljubljanskom blatu!) pa do doseljenja Slovenaca. Dr. Saria opisuje Numizmatičku zbirku, a pregled o Likovnoj umjetnosti u Sloveniji, te u posebnom poglavlju o radu Konzervatorskoga ureda u Ljubljani daje Dr. Fr. Stele, dok odjeljenje za umjetnički obrt, te muzejsku biblioteku i arhiv prikazuje Dr. J. Mal. Dakle najpozvanija lica opisaše to muzejsko-prosvjetno djelo, koje je ne samo vodič po zbirkama muzeja nego je ujedno sažeti stvarni prikaz, upravo naučni priručnik za upoznavanje jednog dijela kulturne historije Slovenije, a napose i njezinih napora oko čuvanja svojih spomenika.

Obasiže 183 stranice u maloj osmini, grafički je lijepo opremljen, snabdjeven sa mnogo ilustracija značajnih predmeta muzejske zbirke, te tlocrtima muzejske zgrade, pa služi na čast upravi muzeja. Samo šteta, što u tome vodiču za kulturno-historijski dio muzeja nije prikazana i Etnografska zbirka, koja se nalazi u istoj zgradi s ostalim zbirkama.

Vladimir Tkalčić

*

Петровић, Д-р Јозо, Вотивна колица из Дупљаје. (»Старинар«, Београд, годиште 1928/29 и 1930, стр. 21).

Vitrine prehistorijskih odjeljenja naših muzeja sadržavaju veliki broj objekata jedinstvenog interesa i važnosti za nauku i nije čudo što je naša zemlja arheolozima cijeloga svijeta mnogo bolje poznata, nego na pr. geografima. Broj takvih jedinstvenih objekata uvećan je u posljednje vrijeme votivnim kolicima koja su nađena u Duljaji u Banatu.

Dupljajska kolica su od pečene gline i po svom tipu pretstavljaju kola za upregu sa dva, a ne sa četiri točka, dakle tip koji je danas poznat samo na južnoevropskim poluotocima, od kojih se Apeninski razvio do najvećega savršenstva, što se praktične upotrebe tiče. Po dupljajskim, a i drugdje nađenim kolicama bi se moglo suditi ili da je tip upražnih dvokolica u prethistorijsko doba bio raširen mnogo dalje na sjever nego danas, ili da se kod njih radi o uplivima sa juga. Ipak, sticajem prilika od dupljajske dvokolice postalo je vozilo sa tri točka. Umjetnik (u prethistorijskom smislu, naravno!) koji ih je pravio, možda se naime nije osjećao dovoljno jak da između ruba stvori lik tegleće životinje, te je mjesto toga između ruda smjestio još jedan treći točak.

Sjedište dvokolica nije uzvišeno, nego izdubljeno do visine osovine, a u to udubljeno sjedište smješten je glineni lik nekog božanstva u stojećem stavu. Na prednjem rubu sjedišta diže se, mjesto kočijaša, ptičija glava. Isto tako obje paralelne rude svršavaju sprijeda u gore zavinute vratove i nešto u vis izdignute ptičije glave sa velikim, poluotvorenim kljunovima.

Dr. Petrović daje detaljan opis svih sastavnih dijelova toga votivnog predmeta i potanko analizuje sve ukrase na kolima, na božanstvu i na pticama. Na kraju navodi analogne primjerke iz prethistorijskih vremena drugih zemalja, ali među analognim primjercima ne nalazi nikakav identičan. Svestranom analizom dolazi do vrlo vjero-

vatnog zaključka da idol koji je smješten na kolicima pretstavlja ono prethistorijsko božanstvo koje je kasnije ušlo na rimski Olimp kao Apolon sa nadimkom Bolenus.

k. r.

*

Растислав Марић, Антички култови у нашој земљи. (Издање Задужбине Луке Ћеловића-Требињца, 4.) Београд 1933. 8⁰, 115 стр.

U svojoj doktorskoj disertaciji o antičkim kultovima u našoj zemlji sakupio je R. Marić ogroman materijal o verskom životu stanovnika teritorije cele naše države, ograničavajući se pritom na istorijsko doba antike, iz koga imamo pisanih izvora i spomenika. Sav taj materijal podelio je na četiri veće grupe, na božanstva autohtonih Peonaca, Ilira, Tračana i Kelta (u koliko ih je bilo na teritoriju današnje naše države), te na grčka, rimska i orijentalna božanstva.

Kod svake grupe najpre pregledno navodi koja se božanstva dotične narodnosti spominju kod antičkih pisaca i što klasični pisci uopće pišu o verovanju dotičnih naroda. U svima slučajevima radi se o vrlo kratkim i oskudnim vestima. Dalje kod svake grupe navodi pojedina božanstva koja su poznata sa natpisa i kod svakog božanstva daje u napomenama na kraju knjige iscrpljiv pregled nalazišta tih natpisa, k tomu i svu literaturu koja se bavila sa tim natpisima. Ime svakog božanstva kod autohtonih naroda nastoji da protumači etimološki. Najčešće mora da se ograničava na prikaz ranijih mišljenja, ponekad i nesigurnih, ali u nekim slučajevima daje i vlastite etimologije. Tako na pr. ilirsko božanstvo Medaurus koje su neki tumačili kao boga-lekara, drugi kao boga-vojnika, R. Marić tumači (s. 13) kao boga-vladara, oslanjajući se na indoevropski koren * med- (grčki) *μέδομαι*-vladati, *μέδων*-kralj), ili ime keltskog boga Silvana Magla (s. 29), koje se je ranije dovodilo u vezu sa gotskom rečju magus-dečko, koje R. Marić stavlja uz grčki *μέγας* i lat. magnus, te bi bog Magla bio »veliki bog«. Oba Maričeva tumačenja, izgledaju prirodnija i stvarnosti više odgovarajuća, nego predašnja tumačenja. O pažljivoj načitanosti autorovoj daje lep dokaz slučaj navodnog boga Frombona, koga strani autoriteti još u najnovije doba ozbiljno tumače. Kao ilirsko božanstvo, ma da je Patsch već pre 30 godina dokazao da taj navodni ilirski bog ima svoj postanak i opstanak da zahvali samo pogrešno pročitanom latinskom imenu Pomponius (s. 15).

Sem božanstava i njihovih etimologija Marić svuda navodi i sačuvane hramove, dalje sve pojedinosti iz kojih se može razvideti oblik njihovog kulta i što je vrlo važno, kod svakog navodi dedikante njihovih spomenika. Iz imena dedikanata vidi se koliko su dotična božanstva štovana, odnosno recipirana od autohtonih, a koliko od doseljenih Grka, Rimljana i orijentalaca. R. Marić iz toga ne povlači nikakvih zaključaka, ali je vrlo interesantno opaziti da među dedikantima autohtonim božanstvima ima i doseljenika, dok obratno , u koliko se sme suditi po imenima dedikanata, grčka božanstva uopće nisu prodrla među autohtone (s. 50/51), rimska božanstva vrlo slabo (s.70), a među štovaocima orijentalnih božanstava nalazimo jednog jedinog domorodca, isluženog vojnika koji je valjda vreme svoga »kadrovskog roka« proveo na istoku (s. 82).

U svemu, ova disertacija pretstavlja solidan i pouzdan priručnik antičke mitologije za teritoriju naše države. U eventualnom drugom izdanju, ako bude do takvoga vremenom došlo, mogao bi se ovaj lepi rad upotpuniti u dva pravca. Prvo, da autor svoj rad proširi i na preistoriju za koju naše muzejske zbirke pružaju mnogo materijala, a drugo, da takvome radu doda ilustracije. Bilo bi od velike naučne koristi, ako bi sem opisa likovnog pretpostavljanja božanstva, koji autor daje, imali i dobre reprodukcije samih spomenika. Onda bi se moglo videti da li između preistorije i klasičnog doba postoji kakva veza, a i eventualni negativni rezultat u tom pogledu značio bi pozitivno proširenje poznavanja problema.

Dr. Gregor Čremošnik

*

Vjekoslav Celestin, Ime »Osijek«. Historičko filološka studija. Izdao Arheološki klub »Mursa«. Osijek, 1933. 8⁰. 20 s.

U proslavu 50-godišnjice naučnog rada poznatog arheologa i numizmatičara Vj. Celestina, koji je sav svoj rad posvetio Osijeku. i čijoj neumornoj predanosti Osijek ima da zahvali svoje lepe muzejske zbirke, priredio je arheološki klub »Mursa« posebno izdanje studije »Ime Osijek«, koja je prvi puta izašla u »Nastavnom Vjesniku« 1902. g. Sama činjenica da se jedna studija štampa posle 30 godina po drugi puta dokaz je da je dobra. Uistinu je V. Celestin iz izvora pribrao sve moguće varijante imena Osijek od najstarijih vremena dalje, a ime samo je protumačio sa filološke strane u svima značenjima koja su uopće moguća. V. Celestin se odlučuje za značenje »obor«, »ovčarnica« i ime Osijek stavlja pararelno sa Kobiljak, Bikovac, Medari i t. d. Možda bi ipak bilo uputnije da se to ime veže sa značenjem »ograđenog mesta«, slično kao što reč »grad« (gard, garten i t. d.) prvobitno znači drvenim utvrđenjem, palisadama, zaštićeno naselje zbijenog tipa. U takvom slučaju trebalo bi Osijek staviati uz bok brojnim nazivima »Kotor«, »Kotorac«, »Samobor« i t. d., t. j. u vezi značenja utvrđena mesta.

Dr. Gregor Čremošnik

Др Филарет Гранић, Прилози правној историји манастира у грчким областима источноримског царства у IV.—VI. веку. (Прештампано из »Богословља«, органа Православног Богословског факултета, св. I. год. VII.) Београд, 1932. 8⁰, 24 стр.

Sa poznatom stručnom savesnošću g. F. Granić, profesor teološkog fakulteta u Beogradu, u ovoj svojoj studiji raspravlja o istorijskom razvoju nekih momenata monaštva na tlu grčkog kulturnog kruga od IV-VI stoleća, o uslovima naime stupanja u monaški čin, o novicijatu i o aktu primanja u samostansku zajednicu. Prilikom govora o uslovima stupanja u monaški čin, autor po izvorima navodi kako je u toku istorijskog razvoja došlo do formiranja izvesnih zapreka koje su bile u stanju da kandidata spreče od primanja monaškog čina, poimence stanje ropstva, pripadnost izvesnim, zakonom vezanim staležima (kolonima, kurijalima i vojnicima), izvesne granice starosti, odn. mladosti, izvjesni porodični odnosi (brak, zaruke i t. d.) i fizički nedostatci, od kojih je jedinu zapreku sačinjavala autokastracija.

U drugom odeljku F. Granić izlaže kako je postalo i razvilo se propisano uređenje novicijata kao stadija, koji je ispitivanjem i iskušavanjem kandidatovih duševnh svojstava trebao da sprečava priliv nedostojnih elemenata u samostane, a u trećem odeljku prikazuje kako se je akt primanja u samostansku zajednicu, koji u početku nije bio vezan ni uz kakve verske obrede, vremenom razvio u verski obred, sastojeći se od uzastopnih radnji obeta, renuncijacije, promene odela i postriženja.

Dr. Gregor Čremošnik

*

Lovre Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira. Posebni otisak »Bihaća«, preštampan iz »Bogoslovske Smotre« (1932). Zagreb, 1932. 8⁰. 30 s. + IV table fotokopija.

Iznenađenja su u staroj istoriji vrlo retka, ali ih srećom od vremena do vremena ipak ima. Takvo drago iznenađenje prouzročilo je nekoliko redaka monaha Gottschalka iz sredine IX stoleća, u kojima izričito spominje da je boravio na dvoru hrvatskoga kneza Trpimira u vreme, kada je ovaj bio u ratu sa bizantskim namesnikom dalmatinskih gradova, opisujući detalj kako su konji iz Trpimirove vojske svojom razigranošću pretskazivali Trpimirovu pobedu. Na drugome mestu isti monah spominje dalmatinski običaj da se mesto konkretnog »rex« kaže apstraktno »regnum« i mesto »imperator« upotrebljava »imperium«. Ta dva mesta u rukopisu jednog dobro poznatog savremenika Trpimirovog znatno proširuju znanje o jednom razdoblju hrvatske istorije, koje inače oskudeva na izdašnijim izvorima, i s punim pravom Katić kaže da su »te riječi zlata vrijedne za hrvatsku povijest«.

Katić iznosi u uvodu kako je došlo do otkrića Gottschalkovog, do sada nepoznatog rukopisa; nato daje iscrpiv prikaz života ovog monaha koga su mnogi crkveni pisci, među drugima sam Gottschalkov učitelj, slavni opat Fulde Hrabanus Maurus napadali kao krivoverca, i tumači kako je Gottschalk došao na dvor kneza Trpimira. U vezi sa boravkom Gottschalkovim na Trpimirovom dvoru, god. 846—848, i sa njegovim rečima o hrvatskom knezu, Katić daje detaljan pregled svega našeg dosadašnjeg znanja o Trpimiru, ujedno i pregled istovremenih prilika u bizantskom carstvu i u državi Karlovića, koje su Trpimiru omogućile ofenzivnu politiku prema dalmatinskim gradovima pod vizantijskom vlašću. Svi delovi knjige pisani su stručno, sa spremom, i ne izazivaju prigovor, jedino svršetak, u kome Katić kuša da čini verovatnom identičnost Gottschalka sa putujućim širiteljem vere Martinom, koji je prema pričanju Konstantina Porfirogenita došao na hrvatski dvor iz Furlanije u vreme arhonta Trpimira, oca Krešimira. Čini se da će to uza sva dobronamerna nastojanja autorova ipak ostati samo jedna eventualno moguća hipoteza. Međutim, naučna nastojanja g. Katića nose značajku idealističkih pobuda, a to je tim značajnije u današnje doba mnogog pseudo-naučnog vršljanja po partijama starije hrvatske historije, kad se »popularno« ide za efektima bez dovoljne erudicije i opće kulture u svom samozvanstvu i netrpeljivosti spremnih stručnjaka. G. Katić ne spada u tu grupu spretno povezanih i vidno otskače svojom učenošću solidnoga kova.

Dr. G. Č.

*

Vladimir R. Petković. La peinture serbe du moyen âge. Sv. I(1930), sv. II(1934). Beograd, izdanje Muzeja za istoriju umetnosti. (Srpski spomenici VI i VII). 12 i 64 str. uvoda, 160 i 208 tabla sa reprodukcijama.

Publikacija akademika Vladimira R. Petkovića prvi puta daje sliku celokupnoga srpskoga slikarstva u srednjem veku. Dve sveske nejednakog obima, formalno različite, u različitoj opremi, i suviše jasno govore kako je moralo ovo delo računati sa nepogodnim materijalnim prilikama, koje su skrivile i veliki vremenski interval između prve i druge sveske. Autor je u uvodu prve sveske dao svoju ideju i nacrt takve publikacije i ujedno žali, što nije mogao izvršiti svoju zamisao u potpunoj formi.

Srpsko srednjevekovno slikarstvo, kao što veli autor, slično je princezi u zakletom gradu. Svet za tu umetnost nije znao kao što nije znao za srednjevekovnu kulturu istoč-

noga hrišćanstva uopšte. Ali ni kasnije u XIX i XX stoleću, kada je prestalo tursko ropstvo, razumevanje za ovu krajnje spiritualističku umetnost kod Srba nije se pojavilo u većoj meri. Srpsko srednjevekovno slikarstvo cenilo se je kao nacijonalno-didaktična disciplina, ali o njegovoj pravoj umetničkoj ceni ni je se mnogo raspravljalo. Tek modernije mišljenje donelo je pravedno merilo za ocenjivanje srednjega veka, dotle jako precenjenog od romantičara i nerazumljenog od klasicista. Novija istorija umetnosti, koja gleda u likovnoj umetnosti jedan od načina izražavanja celokupnog duševnog doživljavanja dotičnoga doba, odbacila je teoriju o apsolutnom estetskom idealu umetničkoga razvitka i time stvorila osnovu za genetsku obradu onih doba, koja nisu stvarala umetnost u kompleksu antičkih i renesansnih ideja. Time je stvoren i početak savremenog istorijskog obrađivanja srpskog srednjevekovnog slikarstva kao najbogatijeg fonda za poznavanje staroga srpskoga umetničkoga stvaranja.

G. Petković veli u svom Uvodu, da je više generacija prošlo zatvorenih očiju pored te umetnosti. Tada su samo retki pojedinci skupljali materijal o manastirskim crkvama iz gologa antikvarnoga interesovanja. Zato su slučajno dolazili na red oni ne dosta značajni spomenici, koji su bili po svom geografskom položaju najbliži prvim arheolozima. Tek kasnije raširenо je polje arheološkoga i istorijskoga interesovanja dalje prema jugu, ukoliko su to dozvoljavale političke prilike i ubeđenje, da postoji i neka kulturna veza između pojedinih spomenika, a ne samo crkvena i nacijonalna. Mnogo truda je uloženo u ta putovanja i istraživanja, koja su se morala često vršiti bez opštih naučnih priprema i bez pravoga naučnoga instrumenta. Dobar deo celokupnoga napora oko otkrivanja pojedinih starih srpskih spomenika i njihovog publikovanja vršio je baš g. Petković, čija je sadašnja publikacija uveliko rezultat ličnoga rada jednog požrtvovnog naučničkog života.

Svoj ogromni materijal želeo je izdati g. Petković u dve sveske, od kojih bi trebala prva da obuhvati slike sa objašnjenjem teksta, a druga veći deo slika i sistematsku studiju o ikonografiji i stilu srpskoga srednjevekovnoga likarstva. Ovaku podeljenost diktirale su prilike i želja, da se ne odugovlači publikovanje većeg kompendijuma staroga srpskoga slikarstva, iz naučnih i nacijonalnih interesa. Publikacija treba da pokaže veliku umetničku vrednost starih fresaka. čiji majstori stoje na istoj visini, kao bizantinski i italijanski slikari istoga vremena. Ujedno treba ova knjiga da korigira mišljenje o takozvanoj Makedonskoj školi (Millet, Grabar), koju g. Petković proglašava Srpskom školom. Njene raznovrsne slikarske tendencije nisu mogle potpuno kristalizirati, jer je brzo došao kraj srpskoj političkoj samostalnosti kao uslovu za razvitak stare umetnosti. Njen uticaj ipak se je osetio i van srpskih granica.

Ma da je g. Petković imao nameru da o ikonografskim i stilskim problemima govori u drugoj svesci svoga velikog dela ni tu nije mogao da ide preko okvira same sumarne klasifikacije staroga srpskoga slikarstva, sa deobom na razne lokalne i vremenske škole podvlačeći mnogobrojnost formi. U XII i XIII stoleću freske u glavnim crkvenim spomenicima sačinjavaju monumentalnu Rašku školu, a prelaz u XIV stoleće čini grupa fresaka u Gradcu i u Arilju. Na čelu nove škole stoji manastirska škola u atonskom Hilendaru, pa se prema tome zove Hilendarska škola. Pećska škola je u vezi sa Zapadom. Mnogo veći značaj od nje ima Dečanska škola sa svojim enciklopedičnim programom. U drugoj polovini XIV. stoleća formira se Andreaška škola, a krajem stoleća se prenosi težište srpskoga slikarstva u Moravsku školu, koja živi sve do kraja srpske samostalnosti.

Ovoj generalnoj razdeobi dodate su karakteristike pojedinih škola, naročito na osnovi ikonografskih posebnosti, sa naročitim podvlačenjem latinske (južnoitalijanske) provenijencije, i na osnovi nekih formalnih opažanja. Raška škola ima plastičnu koncepciju antičke umetnosti, a deli se u dve grupe: jedna (Studenica, Đurdevi Stupovi u Raškoj) slika svetitelje u vidu ikona, a druga (Mileševo, Sopoćani — po g. Petkoviću i prvobitni živopis u Morači) imitira mozaike. Bliže ovoj grupi su freske u Gradcu i u Arilju. Italijanske teme u tom živopisu jesu: Raspeće (u Studenici), Jesejevo drvo, Pietà i dr. U toj vezi g. Petković je publikovao i novootkrivene freske u crkvi sv. Apostola u Pećskoj Patrijaršiji, iz XIII stoleća, i reprodukovao ih u tekstu. Hilendarska škola oličava nove tendencije srpskoga slikarstva u početku XIV stoleća, nastale pod uticajem minijatura. Slikaju se veliki cikli, koji se redaju u 5 do 9 pojaseva. U grupu, kojoj na čelu stoji Hilendarska crkva, po eleganciji, graciji i elastičnosti figura spadaju još freske u Starom Nagoričinu, u Milutinovoj crkvi u Studenici, u Gračanici, u Nikiti i u Žiči. Autoru izgleda, da postoji izvesna predmetna paralelnost između Srbije i Italije, pošto je i ovde i onde menolog izvor novih ciklusa. U Nagoričinu i sv. Nikiti već su se slikari i potpisali, što upućuje na zapadnjačko mišljenje. Još evidentniji su uticaji latinskog zapada u freskama Pećske škole, gde su grčki monasi iz Južne Italije igrali veliku kulturnu ulogu. Ovde ima izrazitih zapadnjačkih ikonografskih motiva i opet slikarske signature. Enciklopedična umetnost Zapada direktno utiče na ikonografski sastav fresaka Dečanske škole. Tu ima čak i italijanskih reči u srpskim signaturama (Sopoćani). U drugoj grupi fresaka javlja se narodni uticaj, sa puno motiva iz života, koji treba da odgovaraju ukusu širih masa. Ove freske nalaze se u velikom broju većih i manjih crkava, na velikom teritorijalnom kompleksu.

Krajem XIV stoleća ikonografski raspored pokazuje tipične osobine naročito u Andreaškoj školi, gde se nalaze u natpisima opširni podaci o autorima slika. Tu je zapažena i stilska promena, sa prostornim tendencama. Još pri kraju XIV stoleća pojavljuje se opširnija Moravska škola, čije su freske nastajale još i u XV stoleću. Po g. Petkoviću u njenim radovima prevlada slikarski element, a kompozicija je dekorativna. Pojedine figure su elegantne, ali feminine. U ikonografiji javlja se jače naslanjanje na starohrišćanske modele. Ima i izrazito zapadnjačkih tema. U grupi, kojoj pripadaju Manasija, Kalenić i Pavlica, mnogo se upotrebljava ornament i zlatna boja, što daje dekorativni efekt, pored majstorskih formi figura. U drugoj grupi (Ravnica, Veluće, Ljubostinja i t. d.) formalno znanje znatno propada, a naročito crtež figure postaje nespretan.

Ove karakteristike pojedinih škola srpskog srednjevekovnog slikarstva štampane su kao uvodi u dotične grupe spomenika, koji sačinjavaju pojedine škole a opisani su sa topografskom tačnošću. Kod sv. Nikite na pr. navedene su freske u oltaru, koje su danas pokrivene prašinom i čađi i ne mogu se videti. U Morači utvrđeni su ostaci prvobitnoga slikarstva, isto tako u nekim drugim spomenicima. Izostale su na pr. freske u oltaru sv. Klimenta Ohridskog i nekoliko figura iz XIV stoleća na spratu unutrašnjeg narteksa sv. Sofije u Ohridu. Inače je ceo veliki kompleks srednjevekovnih srpskih fresaka opisan sa tačnim stvarnim poznavanjem svih spomenika.

Pri kraju Uvoda g. Petković konstatuje, da je njegovo raspravljanje vodilo u pravac umetničkih tendencija u Italiji, naročito u Južnoj Italiji i u Siciliji, sa kojom je bila srednjevekovna Srbija u direktnoj duhovnoj i materijalnoj vezi. Utvrđene škole su u vezi sa stilskim promenama u Italiji i odgovaraju eklektičnim tendencijama u srpskoj arhitekturi. O tome će raspravljati posebna, produbljena, studija.

Glavni deo publikacije zauzimaju table sa vrlo mnogobrojnim reprodukcijama srpskih srednjevekovnih fresaka. Skoro sve su reprodukovane po fotografijama, samo mali broj je rađen na osnovu akvarelnih ili drugih kopija. Te kopije nisu rađene dokumentarno (na pr. Đurđevi Stupovi, sv. Kliment), a neke fotografije su snimljene koso, sa preteranom perspektivom, što se u tesnim manastirskim crkvama teško može izbjeći. Pored maloga broja slika, za koje važe prigovori, donosi velika publikacija na svojim 368 tablica vanredno veliki broj uspelih i za studij staroga slikarstva neophodno potrebnih reprodukcija. Kome je taj materijal poznat iz samih spomenika taj će moći pravilno da oceni veliki napor, koji je učinjen za stvaranje toga zbilja monumentalnoga izbora, koji pretstavlja daleko najopširniji kompendij slika za istoriju staroga srpskoga slikarstva. Obuhvata ne samo ikonografske teme najrazličitijih redakcija, nego i mnogo portretnoga materijala, a u nekim pogledima daje osnovu za novu sliku stilskoga razvitka. Zato sa naročitim interesovanjem očekujemo posebnu studiju, odvojenu od samih spomenika i njihovog opisa, u kojoj nam g. Petković obećava dati sintetsku sliku stilskoga razvitka srpskog srednjevekovnog slikarstva.

Publikacija g. Petkovića ima pored spiska tabli i reprodukcija i odlične registre za spomenike i za pojedine ikonografske teme. Izdanje su omogućila sretstva iz fonda M. Pupina, čija slika se nalazi na čelu dela.

France Mesesnel.

*

Никола Радојчић, Теодосијеви погледи на друштвено и државно уређење Србије. (Rasprava Znastvenega društva v Ljubljani 9, Historični odsek 2.) Ljubljana 1931. 8⁰, 44 strana.

Rasprava g. dr. Radojčića pruža više, nego što bi se iz naslova moglo očekivati. Teodosijevim pogledima na društveno i državno uređenje Srbije posvećeno je samo nešto više od druge polovine rada. U prvoj polovini rada g. Radojčić raspravlja najpre o važnosti hagiografskih izvora za istorijsku nauku i s pravom ukazuje na to kako nauka u zapadnoj Evropi hagiografije, koje za političku istoriju ne pružaju velikih usluga, tim intenzivnije iskorištava u svrhe kulturne, socijalne i ekonomske istorije. Pri tom ističe da se kod nas do sada u tom pogledu uradilo vrlo malo.

Drugi odeljak posvećen je Teodosiju kao izvoru i govori o vremenu u kome je živeo Teodosije i, prema tome, o pouzdanosti koju Teodosije kao izvor pruža. G. Radojčić iznosi dosadašnja oprečna mišljenja. Neki istoričari stavljali su Teodosija u XVIII. stoljeće, drugi u XIII. stoljeće. Autor pozdravlja novi pojedinačni momenat, koji je doprineo tome pitanju St. Stanojević u »Južnoslovenskom filologu« (knj. VII.). I g. Radojčić stoji na stanovištu modernih istoričara da je Teodosije živeo u XIII. stoljeću i da njegovo delo nije pisano suviše mnogo posle smrti Sv. Save, ali se ustеže od definitivnog suda i kakvog striktnog tvrđenja u tom pogledu, i to s razloga što se do danas ne može pozi-

tivno utvrditi, da li je Teodosije, pisao žitije Sv. Save, identičan sa piscem službe Sv. Savi, koja mora da je bila napisana pre 1238 ili 1239 godine.

U drugom delu rasprave pisac iznosi Teodosijeve poglede na društveno i na državno uređenje Srbije srednjega veka. Sa rečima samoga Teodosija ilustruje shvaćanja njegova obzira na istorijski razvitak uopće, njegove poglede obzirom na položaj, prava i dužnosti vladara i članova vladalačke kuće i podcrtava oskudicu vesti, iz kojih bi se moglo potanje ocrtati uređenje srpske države Nemanjića, njezino činovništvo, a i staleži i sabori. Zanimljiva je Radojčićeva konstatacija da je pojam »narod« Teodosiju tuđ. On pod ovom rečju, koju uostalom upotrebljava vrlo retko, razumeva samo pojam »mnoštva«. Isto tako su zanimljiva Teodosijeva visoka shvaćanja o dužnostima koje svakome nalaže osećaj patriotizma, o potrebi požrtvovnosti, a i samopouzdanja. Na taj način, g. Radojčić u jednom potezu svršava dve radnje. Na jednoj strani prikazuje Teodosijevu sliku srpske države, u koliko je ta slika moguća, na drugoj strani bez posebnog naglašavanja Radojčić prikazuje sliku Teodosija kao Srbina i podanika države.

Dr. Gregor Čremošnik

*

Старо Нагоричино, Псача, Каленић. Београд 1933. Издање Српске Краљ. Академије Наука. Фол., 103 стр., XXXIII + XV + XXIV таблица, већином у бојама.

Srpska kraljevska akademija nauka u Beogradu počela je izdavati novu publikaciju pod naslovom »Stari jugoslovenskih umetnički spomenici« kao početak umetničko-topografskih monografija. Prva serija je posvećena starim srpskim umetničkim spomenicima, a njena prva sveska obuhvata tri stara srpska manastira bez obzira na mesto ili na vreme postanka. Izdanje ima jedan predgovor, u kome se obraća pažnja na važne ostatke srpske srednjevekovne umetnosti u manastirima sa freskama, štono su pretrpeli mnogo kvara tokom više stoleća turske vladavine, kada nisu bili zaštićeni. Tu se vide važni dokumenti ukrštavanja zapadnog i istočnog umetničkog uticaja, a da nije došla propast srpske države zbog turske najezde, verovatno bi Srbi stvorili svoju vlastitu slikarsku školu. Iz podataka na kraju sadržaja saznaje se, da su bile tablice ove knjige štampane već pre rata i da je fotografije za reprodukciju izabrao pok. Ljuba Stojanović. Svaki od opisanih manastira ima svoj tekst. Poglavlja »Mesto i istorija« kao i odnosno objašnjenje tablicama napisao je arh. Pera Popović, a poglavlja »Živopis« i »Ikonografija« sa opisom ostalih tablica napisao je univ. prof. dr. Vlad. R. Petković. Svako od pomenutih poglavlja u celini je prevedeno na francuski.

U veoma kratkom prvom poglavlju opisuje g. P. Popović istoriju i arhitekturu crkve sv. Gjorgja u Starom Nagoričinu: zadužbini kralja Milutina, građenu u dva maha. Stariji (prizemni) deo je po legendi gradio bizantinski car Roman V Diogen, po autorovom mišljenju u vidu bazilike, koju je dao kralj Milutin god. 1313 pretvoriti u centralnu zgradu sa kupolama. Istorijat kao i dalji opis zgrade je suviše sumaran a da bi mogao odgovoriti današnjim zahtevima jednog topografskog opisa. Za ovaku publikaciju traži se izvesna definitivnost, u koju manje spadaju konstatacije o lepim harmonijama, ali su zato potrebni svi dokumenti o zgradi: pre svega svi kritički pročitani natpisi a i dovoljan broj nacrta. I jedno i drugo je u ovoj publikaciji sasvim nedovoljno. Natpisi uopšte nisu štampani, niti je navedena literatura o zgradi. A za svaki manastir otštampana je njegova osnova, čak bez kasnijih arhitektonskih dodataka. Da je to suviše malo, oseća se naročito pri opisu crkve Staronagoričke: na preseku bi se moglo jasno uočiti neorganičnost nasađenih pobočnih kupola, što iz samog opisa nije jasno. G. P. Popović kaže, da je dozidani narteks noviji i da nije u konstruktivnoj vezi sa zgradom. Međutim, odmah u drugom poglavlju govori o freskama u priprati, koje su iz istog vremena, kao i crkvene freske. G. Popović, naime, zaboravio je reći, da crkva ima svoj unutrašnji narteks (koji je jednovremen i dandanas postoji), a spoljni narteks, danas u razvalinama, dozidan je kasnije. To je trebalo reći utoliko pre, što sam spoljni narteks u osnovi uopšte nije zabeležen. Tek je pri opisu tablica rečeno, da je narteks porušen.

Opšte napomene, koje se tiču prevelike sumarnosti arhitekturnog opisa i nedostatka istorijskog aparata, važe za sve tri zadužbine. Naročito pri opisivanju Psače trebalo bi citirati Tatićevu studiju. Na pogrešno otštampanu i krivo tumačenu tablicu V/2 Starog Nagoričina upozorio je već Gj. Bošković. Nije jasno, zašto se u opisu arhitekture ktitor Psače zove Pasko, kada ga prof. Petković ispravno naziva Paskač. G. P. Popović je mišljenja, da Psača spada u isti red sa Lesnovim i Markovim Manastirom, zbog svojih prvobitnih dveju kupola. Na istočnom zidu i na apsidi jasno se vide dve faze u arhitektonskoj dekoraciji, što u knjizi nije zabeleženo. Opis Kalenića je dat po stanju pre generalne restauracije, koju je veoma puristički izveo arh. Gj. Bošković g. 1920. Ovde naročito nedostaje podrobniji opis vanredno interesantnih skulptura.

Opis živopisa je pravi kontrast arhitekturnom delu monografije. Prof.. Vlad. R. Petković je sa velikom preciznošću opisao sav živopis u sve tri zadužbine, sliku po sliku i svetitelja po svetitelja, što daje ovoj publikaciji njenu naučnu vrednost. Veliki deo toga topografskog opisa mogao je ilustrovati već ranije štampanim tablicama, od kojih su one u bojama veoma dobro došle. Ali i tu postoji kvalitetna razlika: boje fresaka u Starom Nagoričinu i u Kaleniću mnogo su pravilnije reproduktovane, nego boje fresaka u Psači, koje su suviše mračne i metalno-zasićene. Pored slike u boji najčešće je štampana i reprodukcija u crnom, što nije potrebno. Ali u celini je reproduktivni deo knjige veoma dobar i poslužiće naučnom istraživanju. Opis tablica je pun opširnih informacija. Opšt karakteristika živopisa je u sva tri slučaja veoma kratka: ona odgovara uobičajenoj stilskoj napomeni, ali se bavi najviše ikonografskim posebnostima. Publikaciji je dodat odličan registar i za srpski kao i za francuski tekst.

Ova publikacija Srpske kraljevske akademije nastala je sticajem prilika tako, da je morala biti njena forma drukčija, nego što je bila prvobitno zamišljena. U njoj se ogleda više monografska težnja, koja odgovara ličnom ukusu i estetskom raspoloženju prema pojedinim spomenicima. Autori prve monografije su preuzeli nezahvalni zadatak da izrade tekst jednom reprodukcijskom materijalu, koji oni nisu odabrali i koji bi se mogao, bar u arhitekturnom pogledu, popuniti. I pored disparatne obrade materijala ova knjiga, naročito u pogledu živopisa, znači veliki napredak: ona važi kao prvo ozbiljno delo srpske umetničke topografije, u kojoj se ogleda objektivna vrednost spomenika srpske srednjevekovne umetnosti.

F. Mesesnel

*

Светозар Радојчић, Портрети српских владара у средњем веку. Скопље 1934. — Посебна издања Музеја Јужне Србије у Скопљу, књ. I. — Стр. 105, 25 таблица.

U bizantinskoj umetnosti portret ima veoma važnu ulogu. On je u ovoj po stilu duboko idealističkoj umetnosti bolje merilo za odnos prema realnom predmetu i za prisutnost sećanja na antičke formalne izvore istočno-hrišćanskoga slikarstva, nego li pak čisto religijozne slike. Ova grana slikarstva bila je do sada češće predme naučnog izučavanja, bilo u celini, bilo u detaljima. Pred nama je knjiga, koja se bavi isključivo srpskim vladarskim portretima napisana na osnovu materijala koji je po svom vremenskom obimu i po svojoj mnogobrojnosti na Balkanu jedinstven. Pošto se srpski vladarski portret pojavljuje baš u jednom dobu bez značajnih vremenskih intervala, to je on kao predmet stilskog izučavanja naročito dobro došao u našim vremenima, kojima su ta pitanja bliža nego ikada prije.

G. Svetozar Radojčić je u svojoj neobično lepo štampanoj doktorskoj disertaciji podelio materiju na dva glavna dela. U prvome daje opsežan opis i komentar slika sa ikonografskim arheološkim primedbama, a pridržava se čisto hronološkog reda pri obradi portreta pojedinih vladara. Ovaj deo, koji je za svaki dalji rad od vrednosti, ispao je na taj način najobimniji i sa pretežno historijskim obeležjem, što je karakteristično za čitavu publikaciju.

Posle uvodnog nabrajanja dosadašnjih srpskih historijskih obrada portretne teme autor izražava žaljenje što ni sada ne može još dati definitivni sud o srpskom vladarskom portretu, pošto još mnoga pitanja kulturne historije nisu rešena niti pak postoji historija srpske umetnosti. Glavno iz toga razloga morao je ispasti stvarni komentar ovako opširan, što je veoma dobro došlo. U smislu programa obrađeni su prvo portreti, savremeni vladarskim modelima, dok su kasniji portreti samo nabrojani.

Četiri grupe portreta konstruisao je autor na osnovu stilske periodizacije srpskog slikarstva i u kome po autorovom mišljenju političke promene igraju veliku ulogu ali je celokupan razvoj ipak više vezan za stilske promene u istočno-hrišćanskoj umetnosti nego za lokalne promene. Pojedine pak grupe obuhvataju portret zetskoga kralja u Stonu, dalje su portreti od Nemanje do Milutina, treća skupina obrađuje portrete do smrti cara Uroša a poslednja, portrete nasljednika Nemanjića. Ove grupe kriju se sa topografskim grupama. Autor stoji isključivo na tlu samih spomenika. Portret je jedina lajička tema u crkvenom živopisu i autor smatra, da je od savremenih portreta kasnije postao tipizovan lik, što se uostalom može vrlo lako pratiti pri ikonografiji pojedinih vladarskih likova. Portret je merilo za odnošaj slikarev prema prirodi, koju je u ovom slučaju slikao. To merilo je sa malenim izmenama jednako pri portretu u Bizantu i u ostalim provincijalnim portretnim grupama, kao na pr. u Bugarskoj.

Istorijsko-topografski deo knjige g. Radojčića prvi puta je u celini obuhvatio opsežni materijal srpskoga srednjevekovnoga vladarskoga portreta. Sa mnogo akribije skupljena je pre svega historijska osnova, u čijoj bibliografiji bi se teško mogao naći koji nedostatak. Tek posle ovake pripreme autor je obradio same spomenike, a taj rad iziskuje vrlo mnogo napornoga rada već zbog toga, što još uvek nedostaje umetnička topografija srpskih zemalja, ma da je njen početak učinjen. Zato ovaj deo pored sve opširnosti ne može biti potpun. Po koji nedostatak moći će se da dopuni na terenu.

Pošto su neka neispravna tumačenja već prodiskutovana u kritici neću se ponovo baviti tim pitanjima. G. Radojčić se na nekim mestima služi i opisima vladara, kako su zabeleženi u tadašnjoj literaturi i pri tom iznosi podatke, koji su od velike važnosti, i za stilsko, i za umetničko shvaćanje vremena. Takav je na pr. opis Stevana Nemanje i njegovog ponašanja na carigradskom dvoru (ok. 1175, arhiepiskop Jevstatije Solunski), a ništa manje značajan je pasus kod Lukarića, a u kome je opisan Dušanov triumf u Dubrovniku i njegov portret »po prirodi«. G. Radojčić smatra da je i u Sv.: Arhangjelima iskopana, srazmerno realistička, glava od kamena portret Dušanov, koju je hipotezu u svoje vreme izrazio g. Rad. M. Grujić. Citirani opisi srpskih vladara, a naročito Orbinijev opis cara Dušana jesu preterani i često kontradiktorni panegirici, demantovani samim spomenicima. Zato je bila opreznost umesna. Opisujući Lesnovski portret Dušanove porodice g. Radojčić veli, da je ovde promenjen red figura pošto je Uroš toliko porastao, da je u kompoziciji mogao postati pandan svojoj materi. No, na sličnim portretima iz skoro iste godine (Ljuboten, Sv. Nikola Bolnički) red figura je drukčiji, ma da je i tu Uroš naslikan u jednakoj veličini kao njegova majka. Trebalo bi dakle tražiti spiritualnih razloga za uvođenje ove nove kompozicionalne sheme. Umesna je korektura moje datacije ktitorskih portreta u Psači, jer meni nije bio poznat Jirečkov postupak pri određivanju starosti Uglješine. Autorovo mišljenje, da se nalaze portretne freske Marka i Vukašina ispod kreča na spoljnom zidu pored ulaza u crkvu Sv. Dimitrija Markovog Manastira, analogno Markovoj zadužbini Sv. Arangjel kod Prilepa, jedino je prihvatljivo. G. Radojčić opširno govori o interesantnoj temi genealoške loze Nemanjića, baveći se prvenstveno pitanjem njezinoga izvora*. To će se pitanje morati još svestrano obraditi pomoću komparativnog materijala, da bi se moglo završiti pozitivnim zaključkom.

Opširnom opisu spomenika dodat je drugi, kraći, deo knjige, pod naslovom: Sistematski pregled. Podeljen je na ove kapitole: Kompozicija i sadržina, Nošnja i insignije, Natpisi i Stilski razvoj srpskog vladarskog portreta.

U detaljnom pitanju arhitektonskih modela, koje nose ktitori u svojim rukama, ne slažem se sa mišljenjem, da su to materijalni modeli, jer njihova opšta monohromnost de facto ne postoji: u kapeli Sv. Nikole Moračkog Manastira model je u bojama, lesnovski model u Oliverovim rukama također ima nad ulazom fresku u bojama, a taj materijal može se još integrirati scenama sa ikona u Dečanima i u Morači. Vezu između postojećih metalnih relikvija u vidu crkava i između modela u ktitorskim rukama također je teško zamisliti.

U posljednjem poglavlju, koje bi trebalo biti srazmerno opširnije, obrađuje se stilski razvoj staroga srpskoga portreta. Ne ulazeći u nejednako značajne detalje ovog poglavlja konstatujemo, da su glavne faze stilskog razvitka uočene, ali bi trebalo obratiti više pažnje njihovoj motivaciji s obzirom na raznolike uticaje Istoka i Zapada u doba živahnog razvitka srpske umetnosti. A pre svega trebalo bi utvrditi tačnu sadržinu termina stil, jer se on upotrebljava u veoma različitom smislu. I sa terminima »impresijonizam« i »ekspresijonizam«, uobičajenim u poslednje vreme trebalo bi postupati oprezno, da ne bi ovi moderni termini kvarili razumevanje srednjevekovnog razvitka.

Što se tiče samoga pitanja istinskoga portreta tvrdio sam, da bizantinski portret odgovara istinskim figurama uprkos nekada hijeratskoj monumentalizaciji nasuprot onima, koji i danas tvrde, da su ti portreti idealne slike (na pr. Izidor Cankar). Ovo moje mišljenje naravno nije korigovano ni danas, a što se tiče realizma u portretnom stilu prve polovine XIV stoleća Manuel Files je citiran kao literarni komentar jednoj stilskoj pojavi konstatovanoj u velikom delu spomenika. Mercatijeva veoma neodređena primedba o neoriginalnosti Filesove poezije ne može smanjiti ovakav njen smisao: jer i ponavljanje izvesnih fenomena upućuje na mentalne potrebe dotičnoga doba.

G. Radojčić pri kraju svoje rasprave dolazi do zaključka, da se je realizam srpskih portreta dizao kroz XIII stoleće pa sve do prvih godina XIV stoleća, ali da se kasnije razvija idealizovani portret a pored kojega živi i stari realistični, do kraja stoleća. Ma da je ovaka terminologija u jednoj čisto idealističkoj umetničkoj fazi suviše kotrastna g. Radojčić je pravilno naglasio, da ovakav razvoj nije uvek posledica sazrevanja domaćih umetničkih shvaćanja. Ovo treba da se uvaži i kao razlog za tvrdnju »da u galeriji srpskih vladarskih portreta ne postoji prava genetska povezanost razvoja«. Srpski vladarski portret je, naime, kao i sva srpska umetnost, jako povezan sa opštim stilskim promenama likovne umetnosti. Kao granica dva kulturna sveta, što i autor podvlači, srpska umetnost i dobiva svoju značajnu umetničku ulogu.

U ovom svom naučnom prvencu g. Radojčić dotakao se je mnogih ikonografskih i stilskih problema, koji zahtevaju dugotrajan rad i mnogo zrelosti, da bi se mogli definitivno rešiti. Dopunjujući srpski portretni materijal i nevladarskim slikama g. Radojčić će moći da proširi stilsko poglavlje i da pruži jasnije formulacije, što će dobro doći istoriji srpske umetnosti uopšte.

F. Mesesnel

*) Isp. i u »Narodnoj Starini« (II, 97 — g. 1923.) članak g. dr. Vlad. R. Petkovića, »Loza Nemanjića« u starom živopisu srpskom.

*

Monumenta Franciscana Jugoslavica, T. II: Acta Franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis othomanae. Coll., dig. notisque illustr. P. Dr. Dominicus Mandić, O. F. M. Mostar, 1933, 8°, VII + 310 pp.

Bilo bi izlišno govoriti o vekovnom kulturnom radu franjevaca kroz celo vreme turskog gospodstva u Bosni i Hercegovini, jer je taj rad i suviše dobro poznat u naučnim krugovima. Sa austro-ugarskom okupacijom Herceg-Bosne franjevci udvostručiše svoje napore da održe slavnu tradiciju i njihovi samostani u Visokom i Sarajevu decenijima su bili intimna središta kulturnog, i nacionalnog rada. Iz toga kruga nikao je Dr. fra Julian Jelenić, čije je ime postalo poznato daleko van granica njegove uže domovine. Ta se franjevačka tradicija održala i u našoj današnjoj državi. I danas Visoko pretstavlja vredan centar književnog i naučnog rada. U zadnje vreme pojavljuje se i hercegovačka provincija kao priložnik zajedničkoj kulturi. Posle I knjige franjevačkih spomenika, izdatih još g. 1927 od pokojnog Dra fra Jul. Jelenića u Mostaru, sada, kao drugu knjigu te kolekcije izdaje Dr fra Dominik Mandić izvore za istoriju franjevačkog reda u Hercegovini.

U toj zamašnoj zbirci izvora Dr Mandić nije se ograničio strogo ni na samu hercegovačku provinciju, nego često daje i po koji prilog iz susednih oblasti, ni na samu istoriju franjevačkog reda, nego objavljuje i dokumente koji nemaju baš neposredne veze sa franjevcima. Izvori ove prve knjige obuhvataju period od 1463—1699, druga knjiga trebala bi, prema planu, da obuhvati vreme od 1700—1843, a treća zadnje 3 decenije turskog gospodstva, od 1843—1878.

Među prvim brojevima u ovoj prvoj knjizi većina objavljenih dokumenata objavljivana je i ranije. Dok bi preštampavanje iz općenito lako pristupačnih zbirki, kao što su na pr. Fojnička regesta Dr J. Matasovića, zbirke Dr K. Horvata u »Glasniku zemaljskog muzeja« (u Sarajevu) ili Dr J. Šimraka u »Novoj Reviji« moglo biti sporno, te bi se u tom pogledu našlo isto toliko protivnika, kao i pristaša, dotle je nesumnjivo korisno i potrebno ponovno objavljivanje izvora iz retkih dela, kao što su na pr. Farlatijev Illyricum sacrum, dela Filipa ab Occhievja i s. d. No, što dalje autor odmiče u godinama, to on više donosi novi, do sada neobljavljeni materijal, koji je prikupio u domaćim i stranim arhivima. Naveći je broj dokumenata (oko 150) iz arhiva S. Kongregacije de propaganda fide u Rimu, manji broj, oko 25 komada, iz tajnog Vatikanskog arhiva. Od domaćih arhiva autor je iskoristio arhiv makarske biskupije, koji se sada nalazi u Splitu, prevode turskih akata iz arhiva franjevačkog samostana u Makarskoj i franjevačke provincije u Mostaru, arhiv porodice Soić-Mirilović i dr.

Objavljeni dokumenti popraćeni su ispod teksta iscrpljivim komentarom o licima i mestima, koja se u tekstu spominju, i često se može opaziti da je autor uložio u taj rad mnogo truda, a indeks pri kraju olakšava snalaženje. Ma da se većina dokumenata tiče čisto crkvenih pitanja, imenovanja biskupa, međusobnih kompetentnih sporova i t. d., nalazi se u mnogima od njih (na pr. br. 164, 175, 179—182, 226 i t. d.) važna građa za kulturnu i socijalnu istoriju samoga naroda u ovim najtamnijim vekovima Hercegovine. Radi toga treba samo želeti da i ostale dve knjige koje su u pripremi što pre ugledaju svetlo.

Dr. Gregor Čremošnik

*

Emil pl. Laszowski, Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. (Monumenta Historica Lib. Reg. Civitatis Zagrabiae). Vol. XIII (Računi god. 1535.—1560.) Zagreb 1931. Vol. XIV (Sudski pozivi i presude god. 1512. —1608.) Zagreb, 1932.

Hrvatski historičari i književnici starije generacije iza preporoda ispravno su shvatili i duboko osjetili od kolike je važnosti prošlost grada Zagreba za hrvatsku historiju. No kako u njihovo doba nije još bilo sistematski i kritički objelodanjeno golemo blago zagrebačkoga gradskog arkiva, morali su oni za svaki svoj rad kojemu je predmetom bila prošlost grada Zagreba vršiti dugotrajne i mučne arkivalne studije. Tim više valja cijeniti njihove napore oko otkrivanja zanimljive i burne prošlosti zagrebačke u koju su uronili i srcem i dušom i tako je približili svojim suvremenicima, da je ona postala duhovnom svojinom najširih narodnih slojeva.

Sav rad koji je posvećen ispitivanju i osvjetljivanju lokalne historije Zagreba znatno je olakšan, otkako je zaslužni i nezaboravni historik grada Zagreba Ivan Krstitelj Tkalčić štampom objelodanio veliki dio historijske građe iz gradskog arkiva u 11 omašnih svezaka koji su izlazili od god. 1889. do 1905. Grad Zagreb učinio je samo svoju dužnost, kad je odlučio da trajno osigura izlaženje ove edicije. U jedanaest svezaka Tkalčićevih sakupljen je u glavnom sav historijski

materijal za povijest Zagreba sve do 1527. godine. Tkalčićev rad nastavio je drugi zaslužni hrvatski historik Emilij Laszowski, jedan od najplodnijih sakupljača i editora izvora za hrvatsku povijest, koji i danas mladenačkom neumornošću radi no tome da Tkalčićevo i svoje djelo privede kraju. Laszowski je godine 1929. izdao dvanaesti svezak »Povjesnih spomenika grada Zagreba« (prikazan u »Narodnoj Starini« X., 1931., svezak 25. str. 141). Iza toga slijedio je godine 1931. XIII. svezak koji sadržava gradske račune iz godine 1535. do 1560., a zatim godine 1932. XIV. svezak u kom su objelodanjeni sudski pozivi i presude za razdoblje od 1512. pa sve do 1608. godine.

Ovom zbirkom historijskih dokumenata utrt je put svakome tko hoće da se bavi izučavanjem bilo pravne, bilo kulturne bilo ekonomske povijesti grada Zagreba. Tim više začuđuje fakt da od vremena, kad su izašli prvi Tkalčićevi svesci ove edicije, pa sve do naših dana nije zabilježen nijedan veći naučni rad iz spomenutih područja. Jedino je velikan naše pravne historije Vladimir Mažuranić i ovu ediciju znalački iskoristio za svoje grandiozne »Prinose za hrvatski pravno-povjesni rječnik«. Tek posljednje doba dalo je neke manje radove o prošlosti grada Zagreba, ali uza sve to ostaje i dalje istina da dosada ova golema zbirka historijskih izvora nije našla znatnijih obrađivača dragocjenoga povjesnog materijala što je u njoj iznesen na svjetlo. Ne bi se doduše moglo reći da je interes za lokalnu historiju Zagreba oslabio ili posve nestao, šta više on je izgleda u posljednje vrijeme u širim krugovima inteligencije i porastao, ali se u posljednje doba ponajčešće manifestira u iznošenju sitnih priloga za najnovije doba lokalne historije, dok golemo područje srednjevjekovne povijesti Zagreba kraj svega obilja u našoj zbirci iznesenih izvora kao da ne privlači ni uži krug stručnjaka, a ni šire krugove intelektualaca.

Triaesti svezak naših »Spomenika« što ga je izdao Laszowski iznio je na vidjelo pravu riznicu podataka za kulturnu i privrednu, pravnu i političku historiju Zagreba u XVI. stoljeću. Njihovu važnost opravdano ističe Laszowski u svom predgovoru što ga je dodao kao uvod ovom svesku. »Na oko neznatan materijal historički — veli izdavač — ipak su svi računi neprocjenljive vrijednosti za povijest Zagreba. Iz ovih doznajemo mnogo i mnogo što nam listine ne pružaju. Tu nam se očituju gospodarske, trgovačke, privredne, socijalne i kulturne prilike Zagreba u XVI. stoljeću. Ima tu i bilježaka važnih za opću našu hrvatsku historiju, naročito ratnu. Vidimo iz njih brigovanje zagrebačkih gradjana i vlasti oko utvrdjivanja grada s pogledom na obranu od Turaka. Tu nam se zrcali onaj unutrašnji i intimni život zagrepčana u XVI. stoljeću«.

Vrijednost starih gradskih računa, objelodanjenih u ovom svesku, još je veća po tome, što ih je u svemu vrlo malo sačuvano, tako da ovo što je preostalo i do nas došlo, pretstavlja pravu dragocjenost. U posljednjem, jedanaestom svesku Tkalčićeve serije »Povjesnih spomenika« publicirani su preostali gradski računi iz vremena od 1368. do 1521. godine. Na prvi pogled se čini kao da su bar za ovo razdoblje sačuvani svi ili bar veći dio računa. Ali daleko od toga! Za sve ovo vrijeme od 1535. godine sačuvan je samo jedan jedini račun o prihodu i rashodu gradske općine na brdu Gracu i to iz godine 1462., dok su za 1368. godinu sačuvana samo dva popisa o uplati gradskoga poreza u spomenutoj općini. Ostalih 10 komada računa koji su publicirani u XI. svesku Tkalčićeve serije odnosi se na upravu imanja zagrebačke biskupije, na troškove uzdržavanja zagrebačke katedrale, na gradnju utvrda oko nje, na izdatke zaklada za čitanje misa i konačno na troškove parnice prebendarskog zbora što ju je vodio radi svoga kupališta. To su svi računi što ih je Tkalčić mogao objelodaniti. Račun o prihodu i rashodu gradske općine na brdu Gracu iz godine 1462. uopće je najstariji dosad poznati račun te vrste. Prvi ga je objelodanio Rački u »Starinama« VI., pa ga je pogrješno datirao sa 1368. godinom. Tkalčić je opazio pogrješku i naknadno je ispravio.

U XIII. svesku što ga je izdao Laszowski nastavlja se publiciranje sačuvanih računa gradske općine na brdu Gracu. Sačuvano je toga mnogo više nego u starijem perijodu što smo ga gore opisali, ali i opet često nepotpuno i fragmentarno. Računi ovog sveska obuhvataju razdoblje od godine 1535. do 1560., a razdijeljeni su po svom sadržaju u tri skupine. Prvu sačinjavaju računi o prihodu i rashodu gradske općine na brdu Gracu, drugu računi o prihodu i rashodu gradske ciglane, a treću računi o prihodu i rashodu tridesetine (tricesima). U prvoj skupini imamo za godinu 1535. samo bilješke o ukupnoj svoti prihoda i rashoda, za godinu 1538. postoji detaljni račun prihoda i rashoda, a za godinu 1539. sačuvana je samo jedna bilješka o nekim izdacima. Za godinu 1541. imamo račun prihoda i rashoda, ali to je zapravo samo izvadak iz detaljnih računa u kom su navedene samo ukupne svote za pojedinu vrstu izdataka i primitaka. Za godinu 1545.—1551. postoji samo bilješka koja sadržava tek sumarni obračun prihoda i rashoda za ove godine, te je u njemu za svaku godinu označena samo ukupna svota prihoda i rashoda. U tom obračunu nije uzet u račun ni prihod ni rashod za godine 1548. i 1550., ali za godinu 1548. ipak imamo detaljni račun rashoda. Za godinu 1553. imamo samo račun o ubranom gradskom porezu. Za godinu 1557. do 1560. postoje detaljni računi prihoda i rashoda za svaku godinu zasebno. Prema tome nisu nam sačuvani uopće nikakovi računi za godine 1536.—1537., 1540., 1542.—1544., 1550. i 1554.—1556.

Ovdje publicirani računi su prvorazredno vrelo za našu ekonomsku historiju. Već površni pregled ovih računa otkriva nam golemo mnoštvo dosad nepoznatih, upravo jedinstvenih podataka. Iz računa za godinu 1538. koji je najstariji od sačuvanih detaljnih računa ove skupine razabiremo na što je sve grad u ono doba trošio, kakove je imao obaveze i kako im je nastojao zadovoljiti. Ovaj popis izdataka (registrum expensarum) u kome se priprostim načinom izbrajaju pojedine sume isplaćene iz gradskog novca otkriva nam vjernu sliku života srednjevjekovnoga grada kakove ne nalazimo u bilo kojem dokumentu onoga vremena. Taj je grad u prvom tvrđava velike strateške važnosti poradi sve veće opasnosti od Turaka. Kao kraljevski slobodni grad on je centar jurisdikcije na čitavom svome prostranom teritoriju. Taj grad je i čvorište najvažnijih prometnih puteva onoga doba i tkogod prolazi tim putevima mora da svrati u grad na odmor i okrepu. I državni dostojanstvenici i druga službena lica prolaze ovuda na svojim putovanjima, a grad ih prima na konak kao svoje goste bilo po dužnosti (descensus), bilo iz dobro proračunate uslužnosti.

Među izdacima za godinu 1538. na prvom mjestu susrećemo troškove za uzdržavanje gradskih utvrda. Čuvena »Kamenita vrata«, jedna od najvažnijih vrata gradske tvrđave koja i danas stoje u glavnom onakova kakva su bila u ono davno doba pred četiri stoljeća, tada se popravljaju. Radove izvode majstori kolari, pa njih dvojica za dva dana rada dobivaju 20 denara u novcu onoga vremena. Za slaganje kamena kod popravka kamenog zida oko ovih vrata dobiva majstor Amandus 25 denara, a klesar Matija za tri dana rada kod toga posla dobiva 30 denara. Plemić Juraj Zimić što ga poznajemo iz drugih izvora nalazi se na putu kao kraljev izaslanik i kad se vraća od kralja dolazi u Zagreb, a grad mu daje za konje pol mjerova zobi, što stoji 24 dinara, i sijena za 10 dinara, dok za njega nabavlja mirodija za 25 dinara, ali sve to »ex consensu communitatis« — dozvolom općinskog vijeća. Grad je trošio i na crkve i davao za njihove potrebe. Od uzdara Emerika kupio je grad za crkvu (jamačno župnu sv. Marka) vedricu ulja za 3 forinta i 60 dinara, a Dominikancima kod sv. Katarine dao je grad 40 funta ulja, svaku po 8 dinara, dakle svega za 3 forinta i 20 dinara a odmah za tim još dvije funte za 16 dinara, dok su Franjevci dobili 10 funta ulja za 80 dinara. Značajno je da grad podupire i Franjevce koji se ne nalaze na njegovom teritoriju nego na području kaptolske oblasti. Kad građani putuju u poslovima gradske općine, grad im plaća putne troškove. Tako prema ovom računu cipelar Fabijan za put u Novo Mesto (Kranjska) dobiva za putni trošak ½ forinte. Građani Stjepan Kelčević i zlatar Juraj primili su za put u Čiče (preko Save gdje su se nalazili znatni zemljišni posjedi gradske općine) 30 dinara. Malo za tim putuje građanin Kelčević s plemićkim sucem Šarovićem opet preko Save u sela Petrovinu i Šiljakovinu zbog kojih grad vodi parnicu, pa im se za putni trošak izdaje 30 dinara. Isti taj plemićki sudac (Judex nobilium) Ivan Šaronić bio je u to doba kroz punih pet dana na konaku kod gradskog suca Matije krznara, pa sudac u računu u ime troška za gosta i njegova konja zaračunava 1 forintu. Jamačno gradski sudac nije propustio da tom zgodom plemićkog suca točno informira o stanovištu gradske općine u parnici koja se vodila. I dalje se redaju izdaci što ih grad troši za svoje parnice zbog velikih gradskih posjeda koje mu plemstvo hoće oteti.

Ali ima tu i drugih izdataka koji privlače naš interes. U računu za istu godinu je zabilježeno da je gradski sudac prema odluci gradskoga vijeća treći dan iza Markova pozvao na ručak kanonika lektora Ivančića, zatim podkantora (succentorem) i ostale kanonike. Za ručak je potrošeno: 1 tele za 60 dinara, 1 kozlić za 30 dinara, onda bibera, šafrana i ostalih mirodija za pola forinte, riškaše, grožđica i mandula za 33 dinara, zatim srnetine za 30 dinara, pet pilića za 20 dinara, govedine za 16 dinara, riba za 15 dinara, kruha za 30 dinara, vina za ½ forinte i malvazije za 10 dinara. Eto, poslije vjekovnih krvavih borba zavladala je ljubav i sloga između Graca i Kaptola. Što nitko drugi nije mogao, to je uspjelo Turčinu: zajednička opasnost izmirila je zavađenu braću.

Grad ima i inače dosta troškova za »reprezentaciju« kako bi se danas reklo, dajući visokim ličnostima počasne darove različite vrste, naročito u svečanim zgodama. Kad je na saboru što je održan u Zagrebu 1557. instaliran ban Petar Erdedi poslao je grad, kako razabiremo iz računa za tu godinu, na poklon banu i sakupljenim velikašima 180 naranča (poma narancia) što je stajalo 1 forint i 80 dinara. Osim toga dao je grad i zobi za konje velikaša pa raznog živeža i vina za banov stol. I inače šalje grad dostojanstvenicima naranča i raznih mirodija kad borave u Zagrebu. Zanimljiva je bilješka prema kojoj je gradski sudac u oči prvoga maja kupio »maykas« (Maibaum), što dokazuje da je tada (1557.) ovaj običaj u Zagrebu postojao.

U svim računima onoga doba nalazimo tragova teških nevolja od rata s Turcima, poradi kojega grad snaša teške terete. Grad Čazma pao je u turske ruke godine 1552., a kad je 1557. opsjela naša vojska da ga opet preotme Turčinu, grad Zagreb šalje u tabor pod Čazmom kruha i vina za 13 forinti i 16 dinara

dijelom na dar grofu Zrinskomu i ostaloj gospodi u taboru, a dijelom da se proda uz gotov novac za potrebe vojske, kako se veli u računu. U računu te godine zabilježen je i putni trošak od 26 dinara, kad je grad zamolio plemićkog suca Nikolu Belya da pogleda selo Hrašće (gradski posjed preko Save), pa da se sam uvjeri kako su ga Turci popalili. U isto doba grad šalje banu Erdedu u Jastrebarsko svoga izaslanika s pismom u kome moli bana da makne svoje čete što su pritisnule bijedne gradske kmetove koji i inače teško stradavaju, a ujedno ga moli da naknadi štete što ih je vojska nanijela na gradskim posjedima.

Zanimljivi su i personalni izdaci grada u to doba (1557.). Župnik Petar dobiva u ime plaće za tu godinu 29 forinti i 40 dinara, učitelj 12 forinti i još u ime starog duga 2 forinta i 90 dinara, Grga gradski zvonar dobiva 8 forinti, gradski notar 16 forinti, a dva sluge svaki po 8 forinti, redovnik Benedikt dobiva za propovjedi 4 forinta. Za papir i crveni vosak izdana je te godine 1 forinta.

Kao druga skupina računa priopćeni su popisi primitaka i izdataka gradske ciglane za godinu 1557.— 1559. Ovi računi u vezi s ostalim dokumentima o gradskoj ciglani, koji su već priopćeni u XII. svesku »Povjesnih spomenika«, daju nam vanredno zanimljiv pregled rada ovoga najstarijeg komunalnog poduzeća grada Zagreba.

Treću, najopsežniju skupinu sačinjavaju računi zagrebačke tridesetnice za godinu 1544. —1559. Pod zagrebačku tridesetnicu spadaju i filijale u Brdovcu, Klanjcu, Krapini, Samoboru, Krašiću, pa se ovdje nalaze zabilježeni i prihodi ovih filijala. Tridesetnica se plaćala i od uvoza i od izvoza robe i ona je u ona vremena bez sumnje pretstavljala težak teret za trgovinu i promet. Poznato je da su zagrebački građani isprva bili zlatnom bullom oprošteni od plaćanja tridesetine, ali kad je turska najezda tražila sve veća novčana sretstva za obranu zemlje, morali su i oni plaćati, počevši od godine 1539. Isprva se dozvolom kraljevom moglo od prihoda zagrebačke tridesetnice utrošiti godišnje 200 forinti za popravke gradske zidina i uopće za obranu grada, a kasnije je odobreno da se čitav prihod može upotrijebiti za tu svrhu.

Ovi opsežni računi koji zauzimaju najveći dio XIII. sveska (str. 93—409) daju nam neobično izdašan i upravo neprocjenjiv materijal za studij trgovine i prometa i uopće čitave ekonomske historije onoga vremena. Gotovo bismo mogli zavidjeti novoj generaciji ekonomskih historika koji će s nasladom crpsti iz ovog jedinstvenog malo ne nepreglednog niza najraznovrsnijih podataka za svoje studije.

Četrnaesti svezak »Povjesnih spomenika grada Zagreba« u izdanju Laszowskoga sadržava spomenike gradskog sudovanja za razdoblje od 1512. do 1608. godine. Kako izdavač napominje u predgovoru na prvom je mjestu priopćena knjiga sudbenih poziva i presuda od godine 1512.—1520. koju je našao u arkivu Jugoslavenske Akademije, a začudo je nije Tkalčić priopćio, ma da ona pripada u prijašnje sveske Povjesnih spomenika koji obuhvataju povjesnu građu do godine 1526. Isto tako spominje editor u predgovoru, da je najopsežnija knjiga sudskih poziva i presuda iz godine 1529.—1608., koju je u cijelosti priopćio, a naročito je važna radi toga, jer su u njoj za svaku godinu upisana imena članova gradskog magistrata, koji su birani na dan sv. Blaža (3. februara) t. j. sudac, dekan ili meštar građana (magister civium), fiškal, notar te jurati (prisežnici) i konsilijariji (vijećnici) pa onda konačno kapetan i potkapetan. Ova knjiga presuda, kako se vidi iz priopćenog teksta, u kojem mnogo toga nedostaje što je bilo nečitljivo, teško je oštećena. I to je jedan dokaz više kako su ove knjige i dragocjeni dokumenti bili slabo ili nikako čuvani do vremena kad ih je zajedno s čitavim arkivom preuzela Družba Braće Hrvatskoga Zmaja u Kamenitoj kuli, dok nije kasnije čitav arkiv prenesen u Zemaljski arkiv kao depozit gdje se i danas nalazi i stručno čuva i upotrebljava. Kako se vidi iz priopćenog teksta, ova je knjiga od godine 1587. dalje služila samo za upisivanje novoizabranoga gradskog vijeća. Ovi upisi sežu sve do godine 1608. to jest do onog značajnog preokreta u životu grada Zagreba, kad su započele krvave borbe i smutnje između demokratske i patricijske stranke u varoši na brdu Gracu. Ove borbe plastično je opisao Klaić u svojoj vrsnoj radnji »Statut grada Zagreba od god. 1608.«.

Kao što u ranijim svescima što ih je izdao Tkalčić tako se i u presudama ovoga sveska nalazi množina vrijednog materijala za pravnu povijest kao i za kulturne i ostale prilike onoga doba. Mnoge su presude zanimljive i s toga, jer otkrivaju način mišljenja i uopće psihu građanstva onoga vremena. Među ostalima nalazimo i ovu presudu iz godine 1519. U kući građanina Modića slavila se svatovska gozba. Najednom usred veselja građanin Ivan Heršunek proburazi i ubije građanina Grgura Zabočkoga. Ubojica je odmah bačen u tamnicu i po pravdi imao je da izgubi glavu. No mnogi velikaši i odličnici kao podban Baltazar Alapi i mnogi drugi zamoliše gradskog suca da krivcu oprosti kaznu. I doista, kazna mu je oproštena, ali pod ovim uvjetima. Krivac se ima s roditeljima ubijenoga nagoditi radi otštete, a ako u buduće počini sličan ili manji zločin smjesta će izgubiti glavu. Isto tako ne smije spomenuti polaziti krčme ili se bilo s kime svađati, a ne smije nositi ni oružje bilo koje vrste.

Među ovim spomenicima nalazimo i zanimljiv slučaj maksimiranja nadnica. Godine 1579 zaključuje gradsko vijeće da nijedan građanin ne smije radniku na ime nadnice plaćati više od 5 dinara dnevno ako mu daje uz to i hranu. Ako mu ne će dati hranu ima mu u ime svega platiti 10 dinara. Građanin koji prekrši ovaj propis plaća globu od jedne forinte.

I u ovim sudskim aktima nalazimo zabilježena različna pikantna odgovaranja koja su dala povoda sudskim procesima. Tako na primjer godine 1534 Toma literat tuži trgovca Stjepana da je s tuđim ženama »jeo šećer« (quod ego cum quibusdam mulieribus cwkarum comedissem). O tome su preslušani mnogi svjedoci, među njima i žene, no kad su iskazi počeli bivati sve pikantniji najednom je u pola rečenice prekinuto upisivanje u knjigu presuda pa ne možemo saznati kako je svršila ta »šećerna« afera.

Ima u knjigama presuda zabilježenih i različnih kurioza. Tako u godini 1563 nalazimo ubilježeno da se te godine u savskoj nizini pa sve do pod zidine grada pojavilo ogromno mnoštvo žaba (maxima multitudo ranarum).

U jednu riječ, ova dva sveska »Povjesnih spomenika grada Zagreba« znatno su obogatila naš materijal izvora za hrvatsku povijest i za to ide velika hvala neumornog kulturnog radnika Laszowskoga. Željeti je da se omogući izdavanje ove edicije bržim tempom, jer kako čujemo autor ima spremljen materijal za više svezaka. A nema nikakove sumnje da će biti od opće koristi da se ovaj materijal učini čim prije pristupačnim i našoj i svjetskoj nauci.

M. Stanisavljević.

*

Д-р В. Мошин, Трећи Рим и Јужни Словени (посебан отисак из »Руско-Југословенскога Алманаха« Одбора за подизање Спомен-капеле Цару-Мученику Николи II у Панчеву), Панчево, 1934, стр. 14.

Raspravica g. dra Vladimira Mošina, privatnog docenta Beogradskog univerziteta, posvećena je u glavnom jednom sumarnom pregledu ruskosrpskih odnosa, počevši od doba kada je Moskva uzela na se ulogu »Trećeg Rima« pa do Petra Velikoga. U uvodnim stavovima autor prikazuje pad i stradanje južnoslavenskih država srednjeg veka i Bizanta i postanak ideologije Moskve—»Trećeg Rima« i vođe hrišćanstva, jer, prema službenoj ideologiji Moskve na početku XVI stoleća, samo je istočna Crkva prava hrišćanska crkva pa, šta više, samo rusko pravoslavlje — istinska ortodoksija. Ne samo da je prvi Rim pao u jeres, nego je isto učinio Rim Drugi, grad Svetog Konstantina, i zato ga je kaznio Bog, predavši ga (sa crkvom Svete Sofije) u ruke Turaka — »nevernih Agarjana«. Međutim Treći Rim, t. j. Moskva, stoji, dok četvrtog neće biti.

Ova grandiozna i ohola ideja postala je vremenom s jedne strane t. zv. »idejomsnagom« koja je, uz vrlo realne interese, pokretala moskovsku, odnosno rusku akciju u pravcu bliskog Istoka, s druge strane i kočnicom ruskog napretka, jer je stvarala kod Rusa, i to kod vodećih krugova isto tako kao i kod masa, jedno šovinističko raspoloženje i grandomansko ubeđenje da je Rusko Carstvo — vrhunac čovečanstva i da nema šta da uči od drugih. Petar Veliki je učinio kraj ovakvom shvatanju, pokolebanom već u XVII stoleću, ali je kasnije u više maha dolazilo do recidiva ovih oholih ideja, tako da pojedini moderni pisci — ruski i strani — a ponekad i u sadašnjici otkrivaju, u radikalno istina promenjenom obliku, tragove tih starih ideologija. G. dr. Mošin ne zaustavlja se na južnoslovenskim uticajima prilikom formiranja same moskovske službene ideologije, i, pošto je izneo u kratko je njen postanak u vezi sa velikim događajima doba, prelazi na karakteristiku odnosa Moskve i pravoslavnog Istoka, poglavito rusko-srpskih odnosa. Tu se on najviše poslužio starim radnjama ruskih autora Muravjeva (»Veze Rusije sa Istokom«, 1858) i znamenitog crkvenog istoričara Kapterevа (»Karakter odnosa Rusije prema pravoslavnom Istoku u XVI i XVII stoleću«), kao i publikacijama pok. Ljub. Stojanovića i Hon. C. dra prote St. Dimitrijevića. Napominje srpsko poreklo prvoga moskovskog cara Ivana Groznog, iznosi stalni dolazak u Rusiju pravoslavnih jerarha i kaluđera oduševljeno i sjajno tamo dočekivanih, koji u kasnije doba postaju pravi agenti ruske vlade. Neki su od njih životom platili svoje veze sa Rusijom (na pr. pećski patrijarha Gavrilo obešen je u Brusi god. 1659 nakon povratka u Peć iz Rusije). Pravoslavni hrišćani, poimence Srbi, polagali su najveće nade u Rusiju kao buduću oslobiteljku pravoslavlja od »nevernih Agarjana«, a od vremena cara Aleksija Mihajlovića (1645—1676) počinje i u Rusiji aktivno isticanje Istočnog Pitanja i razvija se akcija za oslobođenje pravoslavnih hrišćana ispod turske vlasti. Kao uvek u svakom velikom istoriskom pokretu mi tu imamo jednu složenu kombinaciju motiva i činilaca, ideološkog zanosa i čisto realnih — političkih i privrednih — interesa. G. dr. Mošin zaustavlja se na onoj prvoj grupi motiva. U tom spletu motiva surevnjivost Rusije prema »papežnicima«, t. j. katolicima, poimence Habsburzima i njihovoj monarhiji — od doba mladosti Petra Velikog (za vreme namesništva njegove sestre carevne Sofije) — odigrala je takođe svoju ulogu Rusija.

Kad je već nazvao svoju raspravu »Treći

Rim i Južni Sloveni« naš autor trebao je da se barem ukratko osvrne i na druge Južne Slovene sem Srba, poimence da spomene Križanića sa njegovom panslavističkom ideologijom i zanimljivom akcijom u Rusiji, kao i Rittera-Vitezovića i njegov poznati stav prema Rusiji i Petru Velikom, kao i na odnose Dubrovnika i Rusije. Ali je autor smatrao da to izlazi iz okvira njegove, poglavito pravoslavne, teme... Kao informttivni članak rad g. dra Mošina svakako je interesantan.

Dr. Aleksije Jelačić

*

Др. Радослав М. Грујић, Пакрачка Епархија. Историјско статистички преглед. Нови Сад 1931. 222 стр.

Prilikom četrdesetgodišnjice episkopske i šezdesetgodišnjice sveštеničke službe pakračkog vladike Mirona u izdatoj Spomenici priopćio je vredni istorik Dr. Radoslav Grujić, profesor univerziteta u Skoplju, vrlo opsežnu istorijsku raspravu o pakračkoj eparhiji (koja je i posebno otisnuta)a pisana kao i sve ostale radnje zanosnim patriotskim stilom i na snažnoj osnovi velikog rodoljublja.

Na prve dvije stranice dat je uvod o svrsi objavljene rasprave. Dalje slede ovi natpisi: 1. Teritorij (str. 5—8), u kojem je geografski opisan kraj, koji obuhvata pakračka eparhija. 2. Srpska naselja po Slavoniji (str. 8—21), u kojem je dat etnografski pregled srpskog naseljavanja pojedinih mesta na teritoriji pakračke eparhije. 3. Požeška eparhija (str. 21—43), u kojem je data istorija najstarijeg dela sadanje pakračke eparhije sa sedištem u manastiru Orahovici. 4. Marčanska eparhija (str. 43—71), koja se još nazivala i vretanijska, uskočka, svidnička, pa platejska. Tu je opisana borba pravoslavnih Srba protiv unije s Rimom. 5. Sjeverinska eparhija (str. 71—114), koja se još zvala lepavinsko-sjeverinska a i hrvatska. Tu je data istorija žilave borbe Srba protiv malenoga dela unijata u Marči. 6. Pakračka eparhija (str. 114—197) od osnutka do vremena vladike Mirona, kojega je plodni život i rad posebno opisan u spomenici (str. 225—321). Pred tim pak dat je statistički pregled eparhije pakračke od 1702—1929 godine.

Mi ovde samo ističemo vrednost istorijskog dela rasprave. Kao vredna pčela pisac je prikupio sve što je mogao naći za razjašnjenje duhovnog života pravoslavnih Srba u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su živeli na teritoriju, na kojem je postala sadanja eparhija pakračka, no od koje je g. 1932 izdvojen jedan deo za novu tada osnovanu eparhiju zagrebačku s naslovom mitropolije.

Rasprava u tekstu ima 77 različnih slika. Osobito su zanimljive dve priopćene slike: jedna iz 1770. sa ikonostasa crkve u selu Plavšincima (kod Koprivnice) koja pretstavlja Srbina i Hrvata s njihovim grbovima kako primaju »dozvolu« od vizantijskog cara Makedonca da se nasele u njegovim oblastima i druga slika iz 1750. a iz iste crkve, prikazuje Srbe iz Varaždinskog generalata, kako primaju povlastice od kralja Rudolfa II. te mu se zaklinju na vernost. I na ovoj se slici vidno i simbolički ističu spojeni srpski i hrvatski grbovi. Interesantna je i ilustracija koja pretstavlja karakterističnu m. o. drvenu crkvu u Rastovcu (srez Grubišnopolje) iz 1732. O plaštanici u manastiru Pakri pisao je u ovom časopisu 1929. g. dr. N. Radojčić, profesor ljubljanskog univerziteta (isp. »Narodna »Starina« VII, 193). I mnoge ostale dragocenosti priopćio je učeni pisac.

Kad se dobro promotri cela kompozicija ovog dela, zaista se mora diviti neobičnoj vrednoći, a i veštini piščevoj, da je sve mogao naći, i dobro razjasniti i srediti u jedan krasan i jasan istorijski prikaz života pravoslavnih Srba u novoj njihovoj otadžbini u vremenu od preko četiri stoleća.

Pisac je sve pribrane spomenike dao koncentrisati u Pakracu, gdje se sada nalazi jedna zanimljiva zbirka kulturnih vrednota pravoslavnih te eparhije.

Na kraju hteo bih samo napomenuti, da je naziv marčanske eparhije — vretanijska, kasnije dobio svoje punije tumačenje no što pisac iznosi (upor.) »Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu« knj. VII sv. 1—3 (1934.): Šta je negda bila Vretanija?).

D. V.

*

Д-р Д. Кириловић, Српске основне школе у Војводини у 18 веку. Издало Историско друштво у Новом Саду. Књига I. Стр. 101. (Докторска дисертација.)

Ova radnja obuhvaća razvitak osnovnog školstva Srba u jednom dijelu bivše Habsburške monarhije zapravo Banata. I ovdje se vidi kako je Srbima pomogla vjera i održavanje tradicije kojom su se žilavo borili za svoj opstanak, protiv tuđeg uticaja. Pisac je prikazao srpsko osnovno školstvo Banata do 1740, uređenje njemačkih škola u doba prosvjećenosti za vremena Marije Terezije, uređenje srpskih prema tim školama do 1780, školske knjige, a u dodatku donosi školski ustav od 1776 koji je vrijedio za te škole u Banatu.

Prikazujući srpske osnovne škole do 1740. kada su još grčkog tipa dr. Kirilović ističe zaslužne ljude, najviše iz svećeničkih redova, koji su novcem i djelom pomogli da se škole osnuju, kao: Čarnojevića, Antonovića i Nenadovića, koji su stvorili fond za podizanje srpskih škola. Tome se ima zahvaliti te su Srbi u to vrijeme imali razmjerno isto toliko škola kao i drugi narodi Monarhije. Učitelji onoga vremena bili su većinom iz svećeničkih redova, a oni drugi imali su naobrazbu kao većina učitelja drugih naroda. Morali su pored svoje službe vršiti crkvene poslove: zvoniti, pojati, opjevati mrtvaca. Zvali su se daskal, meštar, magistar. Uz god. plaću od 40 for. dozvoljavano im je ići »s putinjom« u berbu i moliti vino, ići u goste, a dobivali su par čizama i hvat drva. Brigu oko škole imali su općine, crkveni škol. fondovi. Djeca su plaćala školarinu, samo su siromašni bili oprošteni, ali djeca su slabo polazila školu. Prema tadašnjoj metodi sricanje i pisanja bio je napredak slab, a to nije ni čudo, kada se zna, da su knjige bile pisane starim nerazumljivim slavenskim jezikom kojim narod nije govorio.

Kada se školstvo u Monarhiji počelo uređivati, (Felbiger!) onda je Marija Terezija htjela da se urede škole sviju naroda u njenoj državi u tom duhu. To je bilo ne samo prosvjetno nego i političko shvaćanje. Poznata je njena rečenica: »Das Schulwesen ist ein Politikum«. U to su vrijeme i druge države preuzele uređenje školstva u svoje ruke. Bezuvjetno je na to, iako istom poslije 150 godina, utjecao Ratkeov apel državama kojim ih je pozvao da otvaraju škole i da se služe njegovom metodom u kojoj daje upute kako se u carstvu može uvesti jedan jezik, jedna vlada i jedna vjera. Državne vlasti shvatile su utjecaj koji mogu vršiti školom na uzgoju mladeži, određujući cilj, plan, sredstva, knjige, namještajući učitelje i uzimajući ih pod svoj nadzor.

Uređujući Marija Terezija školstvo svoje države ona je i od Srba u Banatu zahtijevala da prihvate njene reforme. Pa kao sve novo tako su i ove reforme kod Srba izazvale opoziciju. Oni su u austrijskoj monarhiji bili u manjini, druge vjere, i bojali se za svoj opstanak, jer su u tom vidjeli pokušaj unijatiziranja, a zazirali su i od njemačkog jezika. Konačno je 1776 ipak izdan prvi »Srpski školski Ustav« za Tamiški Banat i za rumunjske škole i to na njemačkom i slovjenskom (ili u češkom) jeziku (Janković).

Iz tog »Ustava« vadimo najvažnije: Gdje je crkva, tamo mora biti i škola, a za učitelja mora biti stan. Siromašna djeca dobivaju besplatno knjige. Ženska djeca su odijeljena od muške. S djecom se ima blago postupati. Za naobrazbu učitelja otvaraju se tromjesečni tečajevi (norme) u Temišvaru. Polazak škole je obvezatan od 6—13 godina. Ako u mjestu nema srpske škole djeca moraju polaziti onu koja postoji, to vrijedi i za katoličku djecu. Školske knjige onoga vremena bile su od Felbigera koje su bile prevedene na sve jezike naroda u Monarhiji. Njegovu metodiku preveo je Janković pod naslovom: **Ручнаја књига потребнаја магистром илирических неунитских малих школа в цесаро-краљевских государствах у два дела.**

Ta je metodika vladala do 1857. U I dijelu govori se i učitelju i njegovim svojstvima. On mora da je svjež, strpljiv, vrijedan, skroman, disciplinovan, pristojno odjeven, nikada ne smije vikati na djecu, mora biti zadovoljan svojim položajem i svojom nagradom i uvijek se mora dobro pripraviti. U II dijelu govori se o metodi koja se sastoji iz zajedničke nastave, zajedničkog čitanja, napametnog učenja, upotrebe tabele, ispisanih cijelim riječima i ispitivanja.

Po Felbigerovoj metodi učila su djeca slova po sličnosti, ali to se nije moglo primijeniti kod učenja slovjenske azbuke. Za nju je Janković napisao **Буквар** koji je štampan u Beču, a po kojem su djeca učila slova sricanjem: **аз, буки, вједи, глагол** ... Ovaj rad iziiskivao je i od učitelja i od učenika mnogo strpljivosti i volje dok se šta naučilo. Isto je tako Janković preveo Felbigerovu čitanku: Руководство к чесности и правности малих училишчах учашчејсја славеносрској неунитској јуности на чтение опредјеленаја књига, koja je bila razdijeljena u 10.000 primjeraka. Po njoj je omladina morala naučiti da se privikne na svoj socijalni položaj i na svoju sudbinu, koju je Bog tako odredio. Dosljedno tome djeca nisu učila prirodne nauke, povijest i zemljopis.

Katihizis od Felbigera nije bio prihvaćen za srpske škole, nego izmijenjeni Rajićev, koji se također u 10.000 primjeraka besplatno podijelio djeci.

Aritmetika učila se također po prevodu Felbigerove knjige, a pisanje po knjizi Zaharije Orfelina. Za pisanje morao je učitelj djecu učiti zarezivati pero i kako se pravi mastilo.

Sve knjige, osim katihizisa, bile su pisane slaveno-srpskim jezikom koji je Srbima bio zagarantovan kao njihov narodni jezik, koji se tek u školi morao učiti. Svećenik toga vremena P. Runjanin* dobro ga karakterizira ovim riječima: »Kad izađem iz škole skorban uzmem moju lekciju čitati a ni reči ne razumevam te pomislim u sebi, kakav je to jezik? To se nikad ne nauči«.

Zbog pristajanja na spomenute reforme bunili su se Srbi protiv svojih episkopa bojeći se da će vladike izdati vjeru, da će ih pounijatiti, bunili su se što su reducirani praznici, što su mrtvace morali zakapati u lijesovima, što nisu mogli nabavljati knjige iz Rusije, nego upotrebljavati njemačke u kojima su vidjeli više »čifutskih« nego srpskih slova sa »faličnim zakonom«.

---

* Isp. njegovu Avtobiografiju koju je 1914. izdao dr. N. Radojčić.

Pisac nam na koncu iznosi i korisne strane školskog ustava: Zagarantovan je bio narodni jezik u kome su Srbi, ma da je bio uzet iz ruskih knjiga i narodu nerazumljiv, vidjeli otpor protiv unijatstva, uvedena je školska obvezatnost, podizale su se školske zgrade, širila se naobrazba, štampale se knjige, uređen je bio plan i metod. Škole su bile otrgnute od ruskog uticaja i osjećao se liberalniji duh.

Iako je taj školski ustav spočetka bio s nepovjerenjem primljen on je ipak doživio 16 izdanja i vrijedio je do 1863., jer boljeg nije bilo.

Knjizi su dodani dobro odabrani faksimili iz glavnih djela.

O srpskim školama u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji napisao je 1911. i dr. I. Bokur disertaciju u kojoj je obradio vrijeme od 1848.—1906. U uvodu je dao dobar politički kulturno povjesni pregled historije Srba u pomenutim krajevima od IX. stoljeća do 1906., navodeći obilnu literaturu. Šteta što dr. Kirilović ne navodi Bokurovu radnju u svojoj literaturi, jer obje radnje se dopunjuju i daju ispravan kulturno historijski pregled razvitka srpskih škola u ovim krajevima. Obje knjige su potrebne pedagogu i historičaru. Iste godine kada je štampana Kirilovićeva knjiga pisao je o razvitku srpskih škola od 1690. pa dalje i Jerotije Novitović u Glasniku profesorskog društva u dva broja pa je vrijedno i to ovdje spomenuti.

O Kirilovićevoj disertaciji napisao je g. dr. N. Radojčić prikaz u »Glasniku Istoriskog Društva u Novom Sadu« (1929.), dok jedan od najupućenijih poznavalaca srpske povijesti XVIII. stoljeća g. dr. Mita Kostić tangira prikazanu kulturno-historijsku partiju u mnogim svojim studijama. Svakako je nade da ni dr. Kirilović ne će ostati samo pri nastupnoj radnji nego da će načete temate razrađivati.

Dr. Fr. Higy-Mandić.

*

Зборник Илариона Руварца. Одабрани историски радови. Свеска I. Спремио за штампу Никола Радојчић. (Српска Кр. Академија. Посебна издања, књига CIII. Друштвени и историски списи, књига 44.) Београд 1934. 8⁰, XXX + 579 стр.

Konačno se 1934 ispunila želja koju je V. Jagić izrazio već g. 1879, a koja je iz godine u godinu postajala sve prešnijom i osetljivijom potrebom. U izdanju Srpske kr. akademije dobili smo sakupljene odabrane naučne radove Ilariona Ruvarca utemeljitelja »istorijske kritičke škole« kod Srba. Njegov je nastup u svoje vreme u svim srpskim krugovima uzvitlao veliku prašinu. Ilarion Ruvarac, neobično plodan pisac, rasipao je svoje brojne studije u svima mogućim stručnim i nestručnim časopisima i godišnjacima i u prilikama kakve vladaju na našem književnom tržištu, mnoge od njegovih čak i najvažnijih studija odavno se više nisu mogle nabaviti ni uz najbolju volju. Radi neusporedive važnosti Ilariona Ruvarca osobito u metodološkom pogledu prava je blagodat što se je Srpska kr. akademija, na zauzimanje akademika g. Dra Jovana Radonića, odlučila da priredi izdanje sakupljenih o d a b r a n i h rasprava, članaka i kritika Ruvarčevih. Izdanje je poverila najpozvanijem stručnjaku g. Dru Nikoli Radojčiću, koji je bolje od svakog drugog istoričara upućen u predmet. G. Radojčiću ustupili su Dimitrije Ruvarac, brat Ilarionov, i g. dr. Mita Kostić, prof. univ. u Skoplju, unuk po sestri Ilarionov, svu književnu zaostavštinu njegovu. Sem toga, g. Radojčić, kao uži zemljak Ruvarca, bolje je no iko upoznat sa produktima književnog rada »prečanskih« Srba u vreme Ruvarčevo, a od uvek je proučavanje naše domaće istoriografije jedna od najomiljenijih grana naučne delatnosti njegove (nadajmo se da nas neće prevariti očekivanje da ispod njegovog pera dobijemo toliko potreban sintetički prikaz naše istoriografije). Po svima ovim momentima g. dr. N. Radojčić bio je predestiniran za izdavanje Ruvarčevih dela.

U svome predgovoru g. dr. N. Radojčić potanko pripoveda i o načinu rada Ruvarčevog, i o načinu sastavljanja ovih odabranih istorijskih radova, tako da pred našim očima ustaje živi lik Ilarionove osebujne individualnosti. Bez hvalisanja, ali sa objektivnim priznavanjem fundamentalne važnosti Ruvarčevih radova iznosi Radojčić pozitivne strane njegovih rasprava, bez kuđenja, ali sa poštenom otvorenošću iznosi ujedno i one strane Ruvarčevih radova koje nemilo padaju u oči i neugodno se dojimaju čitaoca. Radojčić naglašuje da se u ovom Zborniku radi o d a b r a n i m spisima Ruvarca, o jednoj antologiji, i unapred priznaje da će i ova, kao što i inače svaka antologija pobuditi posebnih želja, da će neko hteti više toga, drugi da će što šta smatrati suvišnim. Isto tako se Radojčić kolebao da li bi uz Ruvarčeve studije dodao opširni naučni aparat koji bi kod pojedinih radova pokazivao današnje stanje nauke o dotičnom pitanju, ali se konačno odlučio na najnužniji komentar i na ispravljanje očitih grešaka, koje su često potekle iz neznanja ili nemara prvih izdavača Ruvarčevih radova.

Ruvarčevim zbornikom postao je nauci ponovo pristupačan jedan deo Ruvarčevih radova, deo koji se odnosi na kritične studije iz oblasti političke istorije Srba, na članke iz istorijske geografije i narodne tradicije. Druga knjiga zbornika imala bi da bude posvećena Ruvarčevim radovima na polju srpske crkvene istorije.

Čitanje ovih odabranih rasprava Ruvarčevih danas ne izaziva više tako elementarno snažan utisak — tà, deo današnje generacije vaspitan je u onom duhu, čiji je on strastveni propagator bio —, kao što u vreme njihovih izlaženja, kada su ličile na oštru i zdravu buru koja je bezobzirno zaduvala u mlitavu, punu nezdravih i zaraznih klica atmosferu patriotskih predrasuda, i to zaduvala sa tolikom unutarnjom snagom, da je brzo i temeljito pročistila istorijski horizont. Ali, i danas čitanje mora u svakom mladom istoričaru da pobudi najosnovniji osećaj i preduvet istorijske nauke: Bezuvetnu istinoljubivost i tamo, gde je ona neugodna i gorka. Čitanje i studij tih tekstova je dužnost, jer mnogi Ruvarčev članak i danas, kao što to Radojčić ističe, u dotičnom pitanju pretstavlja bazu, od koje treba početi daljnja ispitivanja.

Dr. Gregor Čremošnik

*

D u b r o v a č k i l i j e č n i k. Publikacija Dubrovačkog liječničkog udruženja u Dubrovniku u spomen svoje X obljetnice (1923-33). Uredili Dr. M. Bibica, Dr. M. Krmpotić i Dr. Đ. Orlić. Dubrovnik, 1933, 8⁰, 88 str.

Ova prigodna spomenica obiluje prilozima za istoriju zdravstva u Dubrovniku i na susednom balkanskom zaleđu. Dr. Smolčić piše o lekaru Đorđu Bagliviju, rođenom Dubrovčaninu, koji se je kao lekar proslavio u Italiji, a Dr. Poljanić o Dru Luki Stuliću (1772—1828), poznatom dubrovačkom lekaru i piscu medicinskih rasprava. U. Talia dao je kratak latinski historijat franjevačke apoteke, osnovane već g. 1317, koja postoji i danas u samostanu Male braće. Članak Dra Riste Jeremića o dubrovačkim lekarima i susednim vladarima pretstavlja samo najkraći izvadak i glavne momente obzirom na to pitanje, iz koga je Dr. R. Jeremić u »Glasniku Ministarstva narodnog zdravlja« objavio opširnu izvornu građu. Od istog je pisca u Spomenici preštampan i jedan članak iz »Srgja« (Knj. III i IV) o lekarskom veštačenju na sudu u Dubrovniku. Dr M. Bibica preveo je iz G. Gelcicha »Istituzioni sanitarie della repubblica di Ragusa« odeljak o gubi i kugi. Posle najkraćih podataka obzirom na gubavce članak se opširnije zadržava na kugi koja je za Dubrovnik, kao što uostalom i za svu Zapadnu Evropu srednjega veka, pretstavljala glavnu pošast. Sve nevolje, sve godine u kojima je besnela ova strašna epidemija, članak spominje samo ukratko. Opširnije se zadržava samo na epidemiji od 1526 koja je trajala najdulje (20 meseci), i nju slika veoma živim bojama. Članak se čita vrlo zanimljivo, ali ne daje plastične slike o borbi Dubrovčana protiv toga zla. Baš najvažniju epidemiju, onu od 1391 godine, članak spominje samo sa nekoliko beznačajnih reči, a uistinu ova epidemija znači vrhunac zla, ali i preokret obzirom na metode borbe protiv pošasti. Nijedna kuga nije prouzročila takvu paniku u gradu, kao što je kuga 1391 godine, nijedna nije imala tako znatnih posledica obzirom na zdravstvene mere, a i obzirom na sami politički život grada.

Kuga te godine počela je sredinom juna[1]. U velikom veću učestvovalo je tih godina obično oko 60 članova, samo u osobito važnim prilikama sakupio bi se veći broj. Od tih 60 većnika dne 22 juna 1391 sedi u veću samo još 51, od 5 jula dalje samo 7—9. Isto tako Veće umoljenih je spalo od 30 na 4—5 člana. Sve ostalo razbežalo se u Astareju, seosku okolinu Dubrovnika i posakrivalo se u tihim letnikovcima Župe, Šume i Pelješca. U gradu je ostao samo onaj koji nije imao kuda da beži, i činovništvo koje je po službenom ugovoru bilo vezano na grad. Takve strašne panike Dubrovnik do tada nije doživeo u svojoj istoriji.

Pre definitivnog rasula dubrovačkih veća, Veliko veće zaključi da preda upravu grada četvorici plemića, a čuvanje gradskih zidina da poveri osmorici vlastele, od kojih bi se svake noći izmenjivalo po 4, a toj osmorici da se kao pomoć doda 6 građana (populares). Same stražare, 50 na broju, mora da dade grad i okolina proporcionalno. Pošto se znalo što znači ostati u gradu pod vladajućim prilikama, Vel. veće zaključi da one koji se sami dobrovoljno jave u tu svrhu bogato nagradi. Plemićima-upravnicima grada i komandantima straže obećaje za 3 meseca, t. j. do Sv. Mihajla u septembru, po 500 perpera nagrade, građanima po 100 perpera za ta tri meseca, a stražarima po 2 perpera na nedelju. Značenje tih svota najbolje će protumačiti nekoliko paralela. Najsjajnije plaćani dubrovački činovnik, gradski fizik, prima u istom razdoblju 800—1000 perpera godišnje, tromesečna nagrada plemiću, prema tome, znači polovicu najviše godišnje plate. Građanin u najbolje plaćanoj, njemu pristupačnoj službi, na pr. potkneževstvu okoline, može da ima do 80 perpera godišnje, sada mu se nudi 100 perpera za sama 3 meseca! Stražari normalno imaju mesečno po 2½ perpera, sada po 2 perpera nedeljno! I uprkos tim iznimno visokim nagradama, koje su za sama

[1] Da ne bismo morali svaki podatak potkrepljivati posebnim napomenama o dotičnim stranama rukopisa, to unapred navodimo da se izvori za sledeća izlaganja nalaze u rukopisu Reformationes knj. XXIX (1390—92) u Dubrovačkom arhivu, gde se mogu naći pod odnosnim datumima, i to odluka Velikog veća od l. 190 dalje, a odluke Malog veća od l. 4 dalje.

3 meseca službe u svakoj struci značile po jedan mali imetak, mesto 12 plemića javi se samo 8, od građana nijedan, a stražari su bili prinuđeni na službu kao na dužnost.

Na taj način, u gradu ostade samo 8 plemića sa 50 stražara, čiji se je broj često morao popunjavati, jer je kuga kosila i u njihovim redovima. Divljenje zaslužuje onih 8 plemića koji su se dobrovoljno javili da ostanu u gradu (to su bili 2 Sorgočevića i po jedan Menčetić, Krusić, Bobaljević, Budačić, Zamanja i Mateša). Ma da su možda bili po sredi finansijski razlozi koji su ih naveli na to da ostanu u gradu, mora im se priznati da su svoju preuzetu dužnost vršili predano i savesno kao svesni sinovi svoje otadžbine. Od njih Martinusije Sorgočević nastrada i umre od kuge, ostala sedmorica iznesoše živu glavu. Za celo vreme kuge, ova osmorica čuvaju grad i ujedno vode svu upravu grada. Oni sačinjavaju i Veliko i Malo veće, sastaju se na većanja, biraju svakog meseca iz svoje sredine gradskog kneza, izdaju naredbe, produžuju činovničke ugovore, postavljaju potrebno činovništvo, jednom rečju, oni vode sudbinu grada, kao da u Većima sedi normalan broj većnika, a ne njih 8. Državna mašinerija funkcioniše besprekorno dalje, zahvaljujući požrtvovnosti ovih ljudi koji su smeli da prkose pogibelji.

Inače, život mora da je tekao u gradu burno. Poznato je da u takvim vremenima izbijaju najsuprotniji ekstremi na površinu, naime preterana pobožnost i isto tako preterana razvratnost. Na potonju bi ukazivala okolnost, da je u gradu već 12 jula nestalo vina i krnje Malo veće ga mora u velikim količinama nabavljati izvana. Svet mora da se je nemilice opijao u tim strašnim danima.

Pred Miholjdan kuga još nije popustila, gradski oci još se ne usuđuju da se vrate u grad. Vekovima je Dubrovniku postojao običaj da se na Miholjdan, dne 29 septembra, izmeni gradsko činovništvo, da se za svaku struku gradske uprave izaberu novi činovnici. I te godine je došao Miholjdan, ali ko će te godine provesti izbore, kada se je sve razbežalo? Tu se pokaza sva konsekventnost elementa koji je umeo da vlada. Zakon se mora držati pod svakom okolnošću i tako ove godine na Miholjdan izbore provodi ovo krnje Veliko veće od 8 lica! Naravno, oni sami moraju obnositi sve potrebne funkcije na sudu, carinarnici, kao tržni nadzornici i t. d., ali zakonu je udovoljeno, izbori su obavljeni potpuno zakonitim redom. Spomenuta osmorica ostaju za daljnja 3 meseca na upravi, ali za ta tri meseca povise sebi honorar na 750 perpera za svakog, što bi u današnjoj vrednosti i relaciji iznosilo više od 100.000 Dinara po osobi!

Tek krajem novembra kuga poče popuštati. Dne 29 XI. sedi u Velikom veću već 14 većnika, 11 XII. čak 26, a dne 22 XII. opet ih ima normalan broj, naime 58. Ovako upotpunjeno Veliko veće ne poništava nijedan zaključak bivšeg krnjeg veća, sve odluke ostadoše netaknute i na snazi. Jedino što je od rada bivšeg krnjeg Velikog veća poništeno, to su bili miholjdanski izbori činovništva, na jednoj strani radi premalog broja birača, na drugoj strani radi toga što se u ono vreme nisu mogla popuniti redovito sva mesta uprave. Radi toga se 22 XII. 1391 još jedan puta pristupa izborima i još jedamput se bira sve gradsko činovništvo. To novoizabrano činovništvo vršiće funkcije do kraja 1392 godine, a u buduće će se to godišnje činovništvo stalno birati koncem decembra svake godine. Na taj način, kuga od 1391 imaðaše za politički život Dubrovnika krupnih posledica. Ranije, kroz vekove, bejaše Miholjdan dan političkih intriga i strasti, dan na koji su se zaposedala i najvažnija i najneznatnija mesta gradske uprave. Taj je dan za Dubrovnik (kao i za druge dalmatinske gradove, na pr. Split) imao svoj duboki smisao u tome, što je u to vreme počinjala nova radna godina: Berba vinograda, glavni prihod gradske vlastele, bila je do Miholjdana svršena, od toga dana dalje počinje novi godišnji rad, pa se menja i stara uprava grada. Od kužne 1391 godine dalje Miholjdan gubi svoje vekovno značenje i pada u zaborav. Politički se život pomera za tri meseca, od 1391 dalje daje mu se oduška oko kalendarske nove godine. Nije ni čudo, dubrovačka vlastela g. 1391 davno više u svojim računima kao prvu poziciju ne gleda vinograd i prošlu berbu, nego svoje trgovačke ili poduzetničke teftere, a ti se svakako zaključivahu na Novu godinu.

Sem za politički život grada, ova kuga od 1391 je važna i po tome što kao njezinu posledicu nalazimo narednih godina po prvi puta moderne metode suzbijanja njezina širenja. Sve do 1391. profilaksa je više nego manjkava. Doduše, čim se je u jesen 1390 čulo da na jadranskim obalama ima kuge, dubrovačko veće dne 4 sept. 1390 bira dvojicu plemića kao činovnike, da paze na to da se zabrani i onemogući svaki saobraćaj se okuženim predelima. Ali, što je mogla ovakva mera koristiti, kada na pr. isto ono Malo veće dne 3 XI. 1390 jednoj barci sa vlasnikom i 4 mornara, te 1 plemićem, 2 svećenika i 1 koludricom kao putnicima zabranjuje pristajanje u Ankoni, gde navodno ima kuge, ali izričito dozvoljava iskrcavanje u Rimu, pa bilo tamo kuge, ili ne. Takvi »naročiti obziri« morali su onemogućiti svaku predobranu od epidemije. Tek posle kuge opažaju se sasvim drugi metodi suzbijanja. Kada se među hercegovačkim izbeglicama, koji su od turske opasnosti prebegli na dubrovački teritorij, pojavi jedan slučaj kuge,

vlada dade bezobzirno sve prebaciti preko granice, ma da je inače za izbeglice uvek pokazivala najširokogrudniju liberalnost i gostoprimstvo. I kada se naredne godine kod jednog dubrovačkog zanatlije pojavi sumnja da se je razboleo od kuge, vlada konfinira kroz više meseci celu porodicu na pustom ostrvu Mrkanju i mesecima je na državni trošak izdržava izolovanu od ostalog sveta. To su prvi znaci i počeci zaista efikasnog suzbijanja zaraze. Zadatak istorije zdravstva je da ispita u koliko su ti počeci u vezi sa općim stanjem medicinske nauke onih vremena. U Dubrovniku ovi se počeci javljaju kao posledica kuge od 1391, koja u tom pogledu znači jedan važan datum. Da je bila dubrovačka vlada u tom pogledu na pravom putu, vidi se po tome što je narednih godina kuga još harala po ostaloj Dalmaciji i ostrvima, ali je Dubrovnik ostao od nje pošteđen. Tek, kada su ta iskustva zabravljena, početkom XV stoleća, Dubrovnik doživljava nove epidemije.

Dr. Gregor Čremošnik

*

Mathias Murko, Nouvelles Observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie. Revus des Etudes Slaves, XIII, 1—2, Paris 1933, str. 16—50.

Ime g. Matije Murka je nerazdvojno vezano za obnovu interesa za našu narodnu poeziju. On je prvi, još pre Rata, počeo sa sistematskim proučavanjem sadašnjeg stanja narodne epike i uslova njenog stvaranja i života u našim danima. Njegove Nove primedbe o sadašnjem stanju epske poezije u Jugoslaviji nastavak su i dopuna njegovog ranijeg rada, koji je izišao također na francuskom, 1929 g., kao posebna knjiga Instituta slovenskih nauka u Parizu, pod naslovom La poésie populaire épique en Yougoslavie, a u kojemu je on izložio u sažetom obliku sva svoja proučavanja s putovanja po Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i zapadnom delu Sandžaka. U ovoj studiji on je proširio svoju anketu na preostali deo Bosne, Crnu Goru, Staru Srbiju, istočni deo Sandžaka i velik deo Srbije.

G. Murko je konstatovao da je u nekim od ovih krajeva epska poezija življa nego što se to moglo pretpostaviti na osnovu izveštaja ranijih istraživača, Hiljferdinga ili Jastrebova, koji nisu mogli zalaziti daleko u sela i udaljavati se od većih mesta. Iako se epska poezija održava u patrijarhalnoj sredini (ovde za to ima novih potvrda), g. Murko je konstatovao da su u nekim mestima njenom održavanju i širenju doprinele i razne pesmarice, iz kojih su pevači obnavljali svoj repertoar. Da ne govorimo o Vukovim zbirkama, interesantno je da ima pesama iz Kačića koje su se raširile do Kruševca u Srbiji. Balkanski i svetski rat su također doprineli oživljavanju junačke poezije. Interes učenih ljudi za narodnu poeziju, razne utakmice guslara, koje su priređivane posle rata, glas koji su stekli pojedini pevači uticali su na kraju da se razvije i mnogi pevački poziv.

G. Murko i ovoga puta daje dosta podataka o guslama i drugim instrumentima kojima se prati pevanje. Međutim, on uvidja da je u epskoj poeziji glavno pevanje, jer se ono često čuje i bez gusala ili kojeg drugog instrumenta, pa zato sada posvećuje specijalnu pažnju i drugim načinima izvođenju i prenošenju pesama. I na ovim putovanjima g. Murko je potvrdio svoje ranije mišljenje da su pevači slepci, koji ne prosjače, vrlo retki. U ovoj studiji je dato i dosta podataka o načinu na koji se pesme menjaju a tako isto i o postanku novih pesama. Navode se mnogi izrazi koji se upotrebljavaju za te prilike, a prvi se put objašnjava izraz o k n a d i t i, koji je u R j e č n i k u Jugoslavenske akademije označen kao nejasan a koji g. Murko dovodi u vezu sa n a d o k n a d i t i, koju je reč čuo da se upotrebljava kad »jedan od pevača sastavi jedan deo pesme a drugi doda«.

Na kraju studije precizno su navedeni svi činioci koji utiču na gubljenje narodne poezije. Ti činioci su politički (udaljenost Turaka), socijalni (raspadanje zadruga, preorijentacija ekonomije, manja dokolica na selu i t. d.) i kulturni (moda druge vrste muzike, širenje pismenosti i knjiga a s njima i jačanje kritičnog smisla). G. Murko je ipak ubeđen da će epska poezija živeti još dosta dugo u brdovitim predelima, udaljena od modernog života gradova.

G. Murku služi na čast ne samo što je počeo i izveo na velikoj teritoriji sistematsko proučavanje života narodne epske poezije, nego i to što je u ovom poslu sačuvao stav iskusnog naučnika koji savesno beleži i kontroliše činjenice i iz njih izvodi samo one zaključke koji se mogu izvesti. Kod njega nema nigde uopštenih zaključaka o pitanjima prošlosti, koja se ne mogu rešavati samo na osnovu ankete o sadašnjem stanju narodne poezije, i on nigde ne potcenjuje napore koji su, drugim kojim metodama, ranije učinjeni ili se sada čine na osvetljavanju raznostrukih problema narodne epske poezije. To se ne bi moglo reći za mnoge od njegovih sledbenika, priznatih i nepriznatih.

N. B.

*

Д-р Фехим Бајрактаревић, Насредин-хоџин проблем. (Прештампано из »Прилога за књижевност, језик, историју и

фолклор«, књига XIV — Београд, 1934; стр. 74, 8°.)

Interesantni a vrlo složeni problem Nasredin-hodže pisac u ovoj studiji razmatra uglavnom u četiri pravca. Na prvom mestu izloženo je pitanje istoričnosti same Nasredin hodžine ličnosti i postanka zbirke šala koje se njemu pripisuju, zatim razvoj toga pitanja u zapadnoevropskoj orijentalistici i napokon pregledane su štampane zbirke tih šala na našem jeziku, a pokrenuto je i pitanje njihove rasprostranjenosti u našoj usmenoj književnosti.

Zamršenost problema dolazi pre svega kao posledica mnogih predanja i hipoteza o istoričnosti Nasredin-hodže, koja se međusobno ne slažu čak ni u tome kad je hodža mogao živeti i koje je narodnosti bio. Po jednoj, takozvanoj arapskoj verziji, koju je izneo magjarski turkolog I. Kúmos, Nasredin je živeo u doba Haruna al-Rašida (786—809); po drugoj, on je savremenik Alaedina Takoša (oko 1172—1200) i označen je kao Persijanac. Ovim dvema verzijama pisac pridaje samo utoliko važnosti, ukoliko mogu poslužiti kao putokaz za iznalaženje izvora nekim šalama koje se hodži pripisuju ili puteva kako su one došle u tursku književnost. Druge, t. zv. turske verzije, pisac deli na dve grupe. Prva grupa ,koja potiče po svoj prilici od poznatog putopisca E. Čelebije »stavlja Nasredin-hodžu u doba Bajezida Ilderima, Timura i Alaedina, osmog vladara karamanidskog« (st. 5). Drugi misle da je N. živeo u XIII stoleću; takvu pretpostavku pokušao je da naučno obrazloži turski učenjak Keprilizade. I jedno i drugo tvrđenje g. Bajraktarević podvrgava kritici i ne veruje u njihovu apsolutnu istinitost. Čelebijina verzija značajna je naročito zbog toga što se ona odomaćila u Evropi«,* dok je druga ovde ostala skoro nezapažena. — Već ta raznolikost predanja i pretpostavki dovoljna je da se posumnja uopšte u istoričnost N.-h. No iz opravdane opreznosti pisac pretpostavlja i mogućnost, da se jednog dana dokaže istoričnost N.-h., ali ni u tom slučaju »ne bi bio pronađen autor svih tih šala, nego samo njihov turski nosilac i junak« (str. 24-5), jer »tokom vremena njemu su mogli pripisati mnoge tuđe, u prvomu redu arapske i persiske šale i dosetke« (str. 24).

Taj deo problema, naime gde treba tražiti izvor šalama koje se pripisuju N.-h., i da na tu stazu treba skrenuti ispitivanja, postavio je francuski naučnik René Basset i svojim zaključcima još više doveo u sumnju istoričnost N.-h. On je našao da se mnoge od ovih šala nalaze kod arapskih pisaca X i XI stoleća i da se najčešće pripisuju nekom Džuhi, koji kao da je živeo u VIII stoleću. Jedna zbirka Džuhinih anegdota zabeležena je u jednoj bibliografiji arapske književnosti iz X stoleća, pa je Basset pretpostavio »da je ova zbirka prešla usmenim putem na zapad i da je u XV i XVI stoleću bila prevedena na turski, a glavna ličnost da je identifikovana sa nekim Nasredin-hodžom« (str. 18) [Pri tome metateza: Djoha = hodja]. Ova Basset-ova teorija nije ostala bez prigovora, ali g. Bajraktarević misli, da je Basset na pravom putu, iako se teorija u pojedinostima ne bi mogla održati.

Pisac je rasvetljujući problem uopšte istodobno pratio i prikazao razvoj problema u evropskoj nauci; ukazao je na rasprostranjenost šala na Zapadu i Balkanu i prikazao pojedina izdanja kod Nemaca, Francuza, Engleza, Rusa, Magjara i balkanskih naroda. Sasvim razumljivo zadržao se naročito na širenju tih priča kod nas, i to u dva pravca: na štampanim zbirkama i na usmenom prenošenju. Prvi pomen N.-h. u našoj pisanoj književnosti on je našao u knjizi Himbenost pritankogh veleznanstva Nasredinova, koju je Nikola Palikuća izdao u Ankoni 1771 god. Tu je samo ime Nasredinovo, a zapravo radi se o šalama italijanskog šaljivca Bertolda. Toj zbirci je »srodno« i zadarsko izdanje iz 1857 g.: Nasradin iliti Bertoldo i t. d. ,koje »u stvari predstavlja našu obradu talijanske narodne knjige o Bertoldu«. (Preštampano i 1903, takođe u Zadru.) Navode se zatim pričice štampane u Забавнику Dimitrija Davidovića (Beograd 1833), pa onda zbirke: St. Sremca (1894), novosadska (1903), zagrebačka (bez označene godine) i tako dalje. Za sva ova izdanja pisac je utvrdio izvore, zatim međusobnu vezu i zavisnost. U našu pisanu književnost ove su šale, izuzimajući Palikućinu i zadarsku zbirku, najvećim delom došle preko nemačkih izdanja (preko zbirke Mehmeda Tefika u nemačkom prevodu Dra E. Mülendorfa).

U raspravljanju svakako vrlo zanimljivog pitanja na koji način su se, kojim putem i u kolikoj meri Nasredinove šale širile i usmeno u našem narodu, g. Bajraktarević nikako ne pretenduje da bude iscrpan; on to više puta naglašava. No ipak on je ukazao na zbirke narodnih anegdota i priča u kojima je zapazio i Nasredinovih šala ili aluzija na njih. U ovom pravcu se zaista nikada ne može biti dovoljno iscrpan, no g. Bajraktarević je već dao solidnu osnovicu za jednu specijalnu studiju koju s pravom od njega očekujemo.

Vido Latković.

* Ovu verziju popularisao je kod nas Lj. Nenadović svojim Pismima iz Nemačke, pisanim 1870 g. (S. k. zadruga, br. 165, str. 22 i 23). On tu kaže da je to pročitao »odavno u jednoj francuskoj knjizi«. — Tu je i jedna Nasredinova dosetka. — V. L.

Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области. Књига I. Уредник Д-р Војислав С. Радовановић, Скопље, 1931. VI и 231. Издаје Скопско Научно друштво.

U veoma dobro uređenoj i znalački opremljenoj seriji svojih izdanja Skopsko Naučno društvo je izdalo i prvu knjigu etnografskog Zbornika sa sledećom odabranom sadržinom. Gliša Elezović: O imenima i poreklu starijih muslimanskih porodica u Skoplju. U uvodu (1—3 str.) pisac ukratko govori o postanku prezimena. Nakon toga (3—22 str.) daje 100 porodičnih naziva prikupljenih u narodu, na osnovu dobro i temeljno proučenih istraživanja. Oko 50 porodičnih naziva etimološki stoje, kako to pisac kaže, u vezi sa kakvom bilo našom reči ili sa rečima koje nisu ni turskog, ni arapskog, ni persiskog porekla, a ostali su turskog, arapskog i persiskog porekla ili slični sa njima. Tako pisac prvo govori o prezimenima po osobnim imenima muslimanskimi ili hrišćanskim; zatim o prezimenima po imenima narodnosti ili zemalja; o prezimenima po imenima sela i varoši ili delova njihovih; o prezimenima po zanimanju; te o prezimenima iz potsmeha ili po telesnom izgledu i moralnom svojstvu, i napokon o raznim drugim prezimenima; govoreći u koliko je imao podataka i o poreklu rodova. Žaliti je što se pisac nije osvrnuo i na uzroke doseljavanja raznih muslimanskih porodica u Skoplje. Dr. Stanko Karaman: Ribarstvo na Katlanovskom Jezeru (23—26 str. sa 3 sl.). Iako kratak članak sadrži dragocene podatke o poreklu i načinu ribarenja na K. Jezeru, gde se ribarilo sigurno od davnina, a naročito u vreme Rimljana, što pisac tačno konstatuje. Danas ribare na K. Jezeru samo po nekoliko kuća dva sela: Tavora i Blaca, i to samo sezonski. Vredno je pomena da tu profesionalnoga ribarenja nestaje i da ga zamenjuju druge privredne grane. Ribarenje je tu vezano za sezonsku poplavu jezera i Vardara u jesen i proleće, kada naraste Vardar, te se preliva kod Tavora u livade i prelazi preko livada i u samo jezero, kojom prilikom nagrne mnoštvo ribe iz Vardara u jezero. Kad voda u Vardaru padne, uskoro opadne i u poplavljenim livadama i ispod Tavora i oko jezera i polako se povraća u Vardar jednim jazom, zvanim Mrtvica. Na tome jazu mrtvici nastaje glavno ribarenje, jer se lovi riba koja se vraća s mresta; love je većinom sami Tavorci, dok ribu koja zaostaje u jezeru, love Blaćani. Ribarenje na Mrtvici znatno se razlikuje od ribarenja na jezeru — na Bistri, a različite su i vrste riba. Posmatran u celini katlanovski ribolov ima izrazito sezonski karakter, kao što ga ima i ohridsko i prespansko ribarenje, sa raznovrsnim oruđem za ribolov. Naročito pada u oči ribolov sa čamca »Lađe« ili »Korita« (oranica, monoksilon, Einbaum), čije poreklo datira iz veoma velike starine, a koji je još i danas u upotrebi na mnogim vodama na Balkanu i drugde na svetu. (Uporedi Siniša Stanković: Tipovi ribarskih čamaca na južno-balkanskim jezerima. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu IV, 1929, 82—99). Mitar S. Vlahović: Sredačka Župa (27—51, sa 4 sl.). U ovome radu su izneti opšti podaci o Sretskoj, zabačenom planinskom predelu pod Šar-Planinom, sa najpotrebnijim obaveštenjima: o naseljima i poreklu stanovništva, o njegovu privrednom životu, o kući i o drugim zgradama, o zadruzi, hrani i nošnji, o svadbenim, božićnim i seoskim slavama i najzad kratki podaci o duhovnim osobinama Sretčana. Činjenica da u Sretskoj Župi svaka kuća ima dve slave: jednu u proleće, a drugu u jesen ili u zimu, potvrđuje teoriju da je slava praznik iz oblasti kulta predaka. Poznato je da su kod svih indoevropskih naroda proleće i zima glavni termini za praznike predaka. Takođe je veoma interesantna činjenica da se slavljenje porodične službe obavlja uoči dana krsne slave, što je dobar dokaz za prvobitni htonični karakter praznika, a još u svome početku ovo proslavljanje je bilo vezano za veče (pisac misli da je slovenski obred prenet na veče). (Uporedi IX pr. M. Murko: Das Grab als Tisch; O. Schrader: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, s. v. Ahnenkultus: Bogoslovlje VIII, 3, 1933, 285-286, — članak V. Čajkanovića). Stojna K. Ristić: Običaji prilikom rođenja kod pravoslavnih Srba u Skoplju (53-64). Detaljno i brižljivo opisani običaji za vreme bremenitosti oko novorođenčeta i porodilje, o trećoj večeri, krštenju, četrdesetom danu, te o zaštiti od uroka i nekih dečjih bolesti, nicanje zuba, prohodanje, banjanje i uzimanje kose. Dr. Vojislav S. Radovanović: Marijovci u pesmi, priči i šali — nekoliko pregršti iz riznice duhovnog blaga Južnosrbijanaca (65-231, sa 8 sl.). Veliki rad u kome su ukupno 122 priloga. Posle kratkog predgovora pisac daje u I delu Kraljske i starske pesme (svega 25 pesama). U II delu su ženske i bećarske pesme (svega 38 pesama). Molitve i zdravice su u III delu (svega dve pesme). Za ovim sledi zbirka priča i šala. U ovome delu: I su skazne i prikazne (svega 25). II su lage i smeške (svega 32). Na kraju su podaci o zbirci gde su iznesena i imena lica od kojih su zabeležene pesme i priče, o načinu beleženja, negovanju i stvaranju umotvorina, te i o podeli umotvorina, kao i prigode pevanja i pripovedanja. Potom azbučni pregled sadržine i rečnikređih reči.

Po raznovrsnosti građe i po njenoj naučnoj vrednosti, te i načinu beleženja i prikupljanja građe, ova je zbirka jedna od najboljih etnoloških zbirki svoje vrste, koju naša etnološka nauka ima.

Kao što i prof. Radovanović u svom predgovoru napominje, ove narodne umotvorine veoma jasno svedoče o duševnoj vedrini i otvorenosti Marijovaca, o velikom daru njihovom za šalu, jakoj nacijonalnoj svesti, te o snazi i svežini narodnih predanja, što čini da su oni »za Južnosrbijance ono isto što za Šumadince Ere«. (Uporedi Jovan Erdeljanović: Etnološko proučavanje našega Juga, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu VII, 1932, 5).

Želeti je da Skopsko Naučno društvo i dalje produži sa izdavanjem knjiga Zbornika i proučavanjem Južne Srbije, onako kako je to već započelo. *Tatomir Vukanović.*

BILJEŠKE

* Jugoslavenska akademija u Zagrebu prenijela je poradi trošnosti u sporazumu s krčkim biskupom i opatom sv. Lucije dr. Josipom Srebrničem iz crkvice sv. Lucije u Jurandvoru na Krku tzv. baščansku ploču u kojoj se spominje i kralj Zvonimir, jedan dakle od najdragocjenijih spomenika hrvatske povijesti ranih stoljeća. Tekst natpisa priopćen je u VII. knjizi Akademijinih »Starina« (1875.) prvi puta i zato je zavod bio mišljenja (usprkos ususa da to spada u posao arheoloških muzeja i konservatorskih ureda) da je »i najopravdanije, da Akademija i čuva taj spomenik«. Poslan je novinama u tom smislu dopis »Iz pisarnice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu broj 872 od 14. kolovoza 1934.« u kojem se još zaključno kaže »Potrebu prenosa shvatila je i odobrila i naša državna vlast«.

Ali uvaženi visoki kulturni zavod nije računao sa stanovištem stanovnika Baške i ostalih otočana otoka Krka. Dogodila su se mnoga i neugodna, zbilja čudnovata zbitija, razumljiva iz opće razdraženosti naših provincijskih mjesta i tzv. »malih ljudi« koji upravo traže »događaje«.

G. V. Štefanić pisao je u »Obzoru« 17. VIII. 1934. m. o. i ovo: »...Što je sve to vrijeme bilo s pločom, koju su bili postavili benediktinski redovnici oko g. 1100., ne zna se točno, ali ona se eto ipak sačuvala čitava i gotovo posve čitljiva, te se na njoj može čitati za Zvonimira »kraj hrvatski«, što je najstariji sačuvani narodni naziv na našem jeziku. Čudo je da se sačuvala, jer za nju nije bilo interesa sve do pred nekih 80 godina. Ona je opet iskrsnula iz mraka zajedno s narodnom sviješću prošloga stoljeća. U potrazi za spomenicima narodne prošlosti došao je bio u Bašku naš učenjak Ivan Kukuljević, koga je bašćanski župnik i poznati narodnjak Petar Dorčić upozorio na ploču u sv. Luciji. Kukuljević je pokušao ploču pročitati, ali je nije mogao posve odgonetati. Zatim su odmah dolazili da čitaju ploču i drugi, a u prvom redu naš učenjak iz Dobrinja pop Ivan Črnčić i kanonik i učenjak Franjo Rački i drugi. Učenjaci su tokom druge polovice prošloga stoljeća nekoliko puta tekst ploče objelodanili i protumačili. Kipar I. Rendić napravio je za Jugoslavensku akademiju faksimil u gipsu. Na taj i sličan način ploča je stekla široku popularnost u učenom svijetu, postala je ponos čitavoga našeg naroda, a osobito Bašćana, jer se po ploči Baška i pročula po svijetu. Krčki biskup Ivan Vitezić u brizi za očuvanje ploče, dao ju je g. 1861. dignuti sa crkvenoga tla i postaviti na povišeno mjesto u pobočnoj kapeli. Da se bolje sačuva od dodira ljudskih ruku i od laganog raspadanja, biskup Antun Mahnič dao ju je zatvoriti u staklo. Međutim čini se da su te mjere pospješile raspadanje ploče, osobito od vlage, pa su se od ploče počeli lomiti sitni komadići... Pred par godina iskrsla je misao, da bi ploču trebalo staviti na drugo mjesto, gdje će biti bolje konservirana, i to u Zagrebu kao našem kulturnom središtu. Za to su se navodili razni razlozi, osobito nesigurnost ploče na državnoj periferiji, na granici »drugoga carstva«. Jugoslavenska akademija u Zagrebu kao naučna ustanova je već onda predložila krčkom biskupu kao opatu sv. Lucije u Baški, da se nađe načina za prenos ploče u Akademijinu palaču u Zagreb. Na taj glas napisao sam u »Obzoru« g. 1932. članak u kojem sam iznio svoje mišljenje kao otočanin znajući, da je to mišljenje čitavoga naroda na otoku. Posljednji događaji oko ploče uvjerili su me, da sam osjećao s narodom. U tom sam naime članku izrazio bojazan, da će doskora otok Krk ostati bez svojih karakterističnih kulturno-nacionalnih spomenika, ako se bude sve iz njega odnosilo. Glede bašćanske ploče zastupao sam mišljenje, da je ne valja odnositi s njezina mjesta... Tada sam kao i u drugoj prilici predlagao, da se uopće crkva sv. Lucije pretvori u narodni muzej otoka Krka koji bi primio sve, osobito kamene spomenike naše prošlosti, koji su kojekuda rasijani... Bašćanski puk nije slutio, da bi bašćanska ploča mogla biti odnesena iz sv. Lucije... Iznenada puče glas, da je između Jugoslavenske

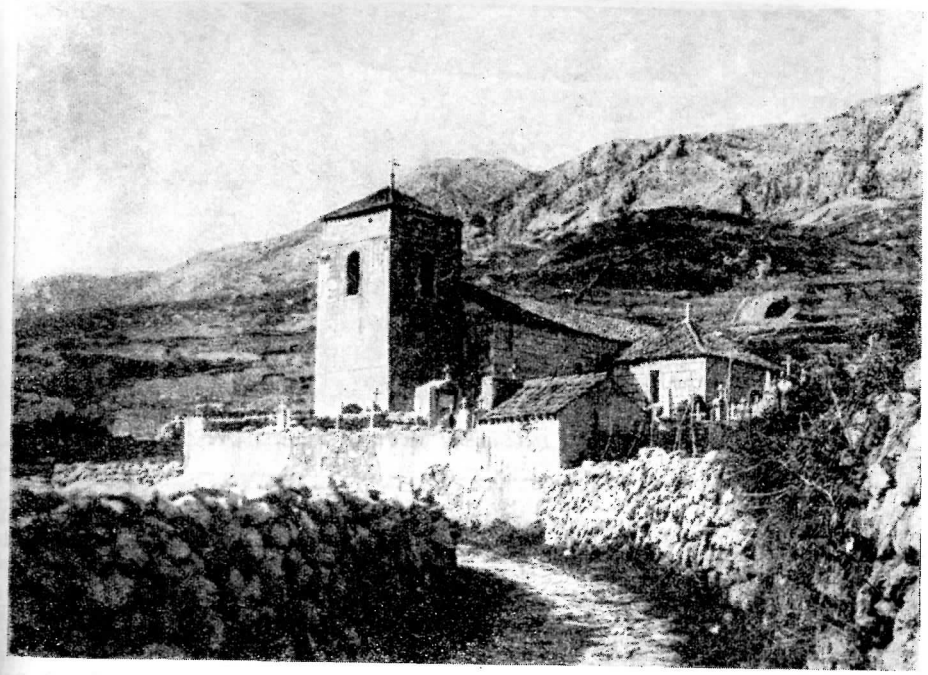

Crkva Sv. Lucije u Jurandvoru na Krku

akademije u Zagrebu i krčkog biskupa prezv. g. Srebrniča u sporazumu s kaptolom sklopljen ugovor o prenosu ploče u Zagreb. Narod je stvar saznao istom onda kad je vidio, da je stigla kopija ploče iz Zagreba s dopisom Jugoslavenske akademije župnom uredu, da će Akademija poslati ljude koji će staru ploču preuzeti, a kopiju staviti na mjesto ploče. To je djelovalo kao bombe... Narod je bio toliko razdražen, da je bio spreman da se silom opre tome odnošenju, pa ma što se dogodilo. Koliko je s jedne strane razumljiva i pohvalna ovakova svijest i odlučnost priprostoga naroda, valja opet osuditi one besavjesne ljude koji su među narod širili lažne glasove i naivne priče, da narod još više razdraže. Tajnovitost je ovdje napravila obratan efekt od onoga što su ugovarači namjeravali... Na koncu je sreski načelnik g. Vitezić savjetovao pretstavnicima Akademije da odgode preuzimanje ploče, dok se duhovi ne smire. Oni su na to pristali...«

Istoga dana javio se u »Novostima« g. dr. Živko Petričić, bivši narodni zastupnik. On je m. o. kazao: »...Pred mjesec dana stiglo je na župni ured u Baški iz Zagreba ogroman sanduk, težak oko 1000 kg i odmah se razglasilo među narodom, da je to kopija glasovite Zvonimirove ploče... Nitko nije znao, tko to šalje i po čijem ovlaštenju, a o cijelom tom poslovanju nije bilo obaviješteno ni sresko načelstvo u Krku, a ni uprava općine Baška. Već je ova nepromišljenost uzbudila pučanstvo, a još je više pobudio nemir novinsko pisanje o nekim vlasnicima bašćanske ploče... jedno je stalno izvan sumnje: ploča ne može da dulje ostane u onakovoj crkvici, kakova je danas... Crkvica stoji na padini brijega. Njezini su zidovi prema sjeveru zasipani na metar zemljom, koju kiša donosi sa brijega. Možda to, a možda i još što drugo jest razlog, da je crkvica neprestano vlažna, a pogled na ploču u polumračnoj crkvici doista je žalostan. Sama je ploča vlažna i mekana, i kada se dodirne, čini se da bi se mogla prstima drobiti... Sa malim troškom dala bi se na otoku Krku sagraditi ili otkupiti prikladna zgrada za muzej starina, sa malim troškom moglo bi se početi iskapanjem, koje bi nas sve bez sumnje iznenadilo. Krk, Rab, Pag su pasivni krajevi. Ovim radnjama postiglo bi se dvoje: razjasnila bi se mnoga stranica naše drevne historije i pomoglo bi se tamošnjem narodu zaradom...«

Povodom ovoga članka odgovorio je u istom listu 19. VIII. u ime Akademije njezin tajnik

Baščanska ploča

sveuč. prof. g. dr. V. Vouk, da se radi o jednom propustu crkvenih vlasti koje nijesu na vrijeme uputile pučanstvo Baške u cijelu stvar. Dalje je u Akademijinom odgovoru iznešeno i nekoliko načelnih gledišta koja su vrijedna da se i ovdje reproduciraju. Tu se m. o. veli: »... Kod pomisli na osnivanje jednog novog muzeja za čuvanje starina treba uzeti u obzir ne samo materijal nego i strogo naučne razloge. Muzeji nisu samo spremišta za čuvanje starina, nego treba da budu naučni zavodi koji žive i rade. Prema tome nisu za osnivanje muzeja samo potrebne prostorije, u kojima bi se starine pohranile već treba i stručnjaka, čitavi naučni, tehnički i pomoćni personal za provađanje radova, konserviranja i proučavanja, a uz to još velika biblioteka, pa sva ostala pomagala. Za sve to potrebna su dostatna sredstva, državne pomoći, ako bismo željeli da takovu instituciju uopće zovemo muzejem. Mi imamo i onako suviše mnogo malih pokrajinskih muzeja, koji nemaju sredstava, da čuvaju i najznatnije spomenike, a kamo li da se bave izučavanjem starina. Lijep nam je primjer kninski muzej. Znamo zato svi vrlo dobro, kako pod pritiskom teških ekonomskih prilika prolaze i naši muzeji u državnim kulturnim centrima. Oni imaju sredstva jedva za najnužnije potrebe, a o provađanju većih radova ne može biti govora. Otkuda će se dakle stvoriti potrebna sredstva za novi muzej, kad su za osnutak takove naučne institucije potrebna tako velika novčana sredstva. U drugu ruku treba uočiti i momenat, da bi nakon osnutka »muzeja za gornjojadranske otoke« jednakim pravom sutra mogao netko tražiti da se osnuje »muzej za srednjojadranske otoke« itd., i zbilja ne bismo znali, gdje bismo se ustavili na osnivanju malih pokrajinskih muzeja, kad znamo da naša zemlja obiluje tolikim historijskim blagom, koje je dijelom otkriveno, a dijelom još pod zemljom. Konačno na taj način centralni muzeji ne bi mogli ni postojati, jer bi se pretvorili u manje muzeje svoje najbliže okoline. O pitanjima ove vrste vode računa i muzejski zakoni kulturnih država, pa koliko mi je poznato, postoji i u našem projektu muzejskih zakona ustanova, da svi važni i znatni spomenici imaju doći u državne centralne muzeje. Dakle, ako bi se ikada osnovao muzej za gornjojadranske otoke u Krku, po ovoj bi odredbi Baščanska ploča kao takav znatni spomenik mogla doći samo u najbliži državni muzej...«

Iza toga je započela žestoka kampanja, raspirivana površnim i »senzacionim« reportažama u kojima je smatrano da će biti od najvećeg efekta, ako se pored lokalpatriotske, zapravo kampanilističke sentimentalnosti povrh svega istaknu — oh, kako moderno! — ugroženi »turistički interesi«. Započelo je raditi i izvjesno podzemlje širenjem fantastične glasine, kao da je spomenik prodan u — Rim! I dok su u Zagrebu štampani napred citirani članci, u noći između 16. i 17. kolovoza na samom terrainu »nestala« je baščanska ploča. Jednostavno je odnešena! Međutim je službenom istragom otkriveno, da su je počinitelji zakopali u novogradnji školske zgrade, koja se gradi u Jurandvoru ispod crkve sv. Lucije na glavnoj cesti iz Krka u Bašku. Skrovište je trebalo biti pokriveno betonom i zazidano. Ovaj postupak je bio barbarski kao i način otpreme. (Isp. »Hrvatska Straža« VI, Zagreb 22. VIII. 1934.). Slijedili su mnogi ekscesi nahuškane mase, fantastični komentari, pa više ili manje točni prikazi i glose u zagrebačkoj i beogradskoj dnevnoj štampi. Ali se je i splitski list »Novo Doba« založio da ploča ostane na Krku,

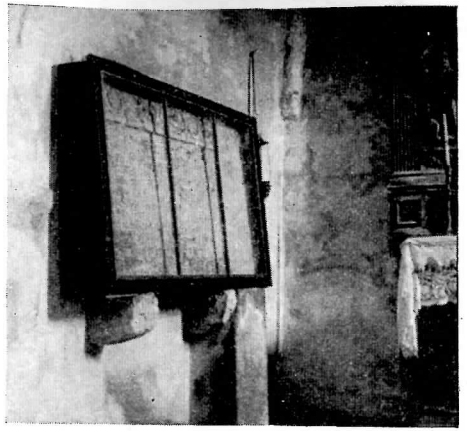

Baščanska ploča u crkvi prije prenosa u Zagreb.

no prevagnulo je u simpatijama hrvatske javnosti u prilog prenosa mnogo kompetentnije mišljenje splitskog biskupa preuzv. g. dr. K. Bonefačića koji je, uostalom, i rodom iz Baške. Konačno je pobijedila teza, da ovako dragocjena narodna starina predstavlja vlasništvo cjelokupnog naroda, a ne samo jedne općine. Naposljetku se javio i najkompetentniji stručnjak za očuvanje narodnih starina, to jest zagrebački konservator g. Gj. Szabo. On se je u »Jutarnjem Listu« od 26. VIII. 1934. također založio za prenos te napisao m. o. i ovo: »... Od godine 1919. bio sam jedno osam puta pred pločom u Jurandvoru i na žalost sam morao konstatirati, da ovaj od stoljeća provlaženi kamen sve manje odolijeva tamo zimskoj studeni, a pogotovo mi se čini, da je ubrzan tempo oštećenja, otkako je ploča prekrivena staklom. Teško je bilo očekivati, da bi se konzervativnost crkvena htjela odlučiti na jedno ispravno rješenje: na prenos ploče na koje sigurno i prikladno mjesto... svakome mora biti jasno, da je krčki biskup i Kaptol ispravno, veoma ispravno radio kad je prepustio Strossmayerovoj Jugoslavenskoj Akademiji, da ploču kod sebe pohrani...« Valja još napose istaknuti, da se je u poslu oko prenosa svojim nastojanjem posebno istaknuo i sveuč. prof. g. dr. D. Kniewald. Ploča je dakle napokon prenesena krajem kolovoza u Zagreb gdje će je konservirati i pohraniti u pomenutoj akademiji na Zrinjskom trgu.

(Isp. »Obzor« br. 193. i 194. i »Hrvatska Straža« br. 190., 193. i 195.; »Novosti« br. 231. i dr., sve g. 1934.)

Tekst ploče prenesen uglavnom u versiju današnjega književnoga jezika glasi ovako: † 1100. U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Az (ja) opat Držiha pisah se (ovo) o ledini koju dade Zvonimir kralj hrvatski u svoje vrijeme Svetoj Luciji. I svjedoci su mi župan Desila krbavski i župan u Luki Prbnega (?). Ovaj posla Vitoslava na otok, da: tko to poreče, da ga prekune Bog i božja sila i četiri evangjelista i sv. Lucija, amin, i da tko ovdje živi moli Boga za njih. — Az (ja) opat Dobrovit sazidah ovu crkvu sa svojom braćom s devetnicom u vrijeme kneza Kuzme (obladajuštago) koji je oviadao cijelom krajinom i bješe u to vrijeme Mikula (manastir sv. Nikole) u Otočcu sa Sv. Lucijom t. j. crkvom sv. Lucije) jedno (t. j. pod jednim opatom).

* S vremena na vrijeme, ali neoficijelno, raspravlja se mogućnost sistematske kolaboracije historičara u Jugoslaviji. Neki pomišljaju, što više, i na eventualnost jednog kongresa, po uzoru Poljske i Čehoslovačke, no to nam se čini vrlo malo vjerojatno.

* G. ing. Iveta pronašao je ispod podruma negdašnjeg isusovačkog samostana u Zagrebu (sadašnja armijska komanda, vojnička zgrada od vremena cara Josefa II.) dvije prostorije jednu pod drugom. Novinski reporteri domišljaju se da je tu moglo biti mučilište inkvizicije, a eventualno i spremište za dragocjenosti. Svakako bi sistematsko istraživanje gornjeg grada Zagreba dalo lijepih rezultata, kada bi se stručnjaci i gradske vlasti htjele dati na taj posao.

* Arheološko-historijski odio Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu odlučio je zbog svog tako reći magazinskog smještaja u parteru glavne zgrade Jugoslavenske Akademije priređivati s vremena na vrijeme neke specijalne izložbe. Za vrijeme sleta sokolske zagrebačke župe priređena izložba izvjesnih nalaza na skupu antičkog novca, staklenih i drugih predmeta

Muško kolo u okolini Skoplja

itd. Zbirke su se unazad 50 godina i podesetorostručile te je skrajnje vrijeme da se pitanje novih muzejskih zgrada u Zagrebu uzme u pretres dakako na osnovi paviljonskoga i ne-intendantskoga sistema.

* G. dr. Nikola Vulić (* 1872.), profesor universiteta u Beogradu, izabran je za člana Francuske Akademije Nauka u Parisu. Promoviran je 1896. u Münchenu na čast doktora filosofije, 1897. postao je na beogradskoj Velikoj školi vanredni profesor, a 1901. pravi. Za vrijeme prošlog svjetskog rata, prešavši Albaniju, bio je aktivni universitetski profesor i u Francuskoj. U svom radu sretno je i uspješno sjedinio arheologa i antičkog historika, te je u istočnim dijelovima Jugoslavije danas prvak tih struka. Naročito se poslije rata istaknuo otkrićima grobova u Trebeništu. Zaslužan je što je sa svojim kolegama univ. prof. dr-ima Anastasijevićem i Radonićem proveo 1927. sproveo organizaciju međunarodnog bizantološkog kongresa u Beogradu, itd., itd.

* Društvo prijatelja starinâ grada Križevaca započelo je akciju, da se prikupljaju predmeti muzealne vrijednosti u svrhu osnivanja gradskoga muzeja.

* Stara tvrđava Zrinjskih na desnoj obali Une u Kostajnici biće opravljena. Jedna stručna komisija nedavno je pregledala ovu staru tvrđavu i podnijela izvještaj Banskoj upravi u Zagrebu, koja je odobrila 30.000 Din. za opravak, dok bi radovi trebali početi u najskorije vrijeme.

* Počasni predsjednik Muzejskog odbora Matice Srpske u Novom Sadu, g. Joca Vujić (iz Sente), poklonio je 40 velikih slika Matičinom muzeju. Slike su od Dimitrija Avramovića, Ljubomira Aleksandrovića, Nikole Aleksića, Konstantina Danijela, Gjure Jakšića, Gjorgja Krstića, Pavla Simića, Davida Cara, Katarine Ivanović, Arse Teodorovića, Aksentija Marodića, Pavla Gjurkovića, Novaka Radonića i dr.

* Državni arhiv u Novom Sadu preseljen je u Petrovaradin, u zgradu bivšeg petrovaradinskog magistrata (ugao Štrosmayerova ul. 3. i Jelačićeva ul. 8). Uredovnica uprave nalazi se na prvom spratu.

* Priznanje inozemstva jednomu našemu numizmatičaru. — Najuglednija italijanska numizmatička revija »Rassegna Numismatica«, donosi u svome XXX godištu (str. 24. sl.) izvještaj o numizmatičkim radovima g. Dra Joze Petrovića, kustosa muzeja u Beogradu, publikovanim u »Starinaru« (knj. VII) i u nedjeljnoj rubrici »Vremena«. Ti se radovi odnose dijelom na antičku numizmatiku — nalaz drahmi iz Apolonije i Dyrrachiuma u selu Zaklopači kod Beograda, rad rimske kovnice u Viminacijumu, današnjem Kostolcu i t. d.

Iz jedne ulice u Bitolju

—, dijelom na srpsku numizmatiku — unikat jednog Dušanovog dinarića. Na polju jednog i drugog predmeta autor je do sada iznio veliki broj novih rezultata i »Rassegna Numismatica« nalazi laskavih riječi priznanja za stručnost i neumornost ovoga našeg istaknutog naučnog radnika.

* U Warszawi je održan slavistički kongres. Dosta je bilo učesnika i iz Jugoslavije, koji su referirali, m. o. i g. dr. Dimitrije Gjurović (Beograd): »Mitski elementi u svetlosti hrišćanstva u srpskoj narodnoj pesmi Car Lazar se privoljeva nebeskom carstvu«; P. J. Ham (Zagreb): »Iz studija o srpskohrvatskom akcentu«; dr. Fran Ilešić (Zagreb) »Adam Mickijević kod Južnih Slovena (današnjih Jugoslovena u okviru njegova života (do g. 1855.)«; dr. Aleksije Jelačić (Skoplje) »Ivan Turgenjev i Ksaver Šandor Gjalski«; Radovan Lalić (Skoplje) »Najnoviji prevodi sa jednih slovenskih jezika na druge slovenske jezike«; dr. Aleksandar Pogodin (Beograd) »Nekoliko napomena o postanku ruske države«; Pavle Popović, profesor Univerziteta, (Beograd) »Izvori dela Dositeja Obradovića«; dr. Vojislav Radovanović (Skoplje) »Problem proučavanja narodne nošnje« i »Opšti pogled na narodnu nošnju Južne Srbije«; dr. B. Škerlj (Beograd) »Rasni tip Slovenaca«, dr. Petar Skok (Zagreb) »O nekoliko problema balkanske lingvistike«; dr. Aleksandar Solovjov (Beograd) »Nacionalna ideja kod srednjovjekovnih Slovena«; i dr. F. Stele (Ljubljana) »O crkveno-slovenskim ilustrovanim rukopisima u državnoj biblioteci u Ljubljani«.

* Hrvatsko kulturno i potporno društvo »Napredak« u Sarajevu odredilo je veći stipendij g. Krunoslavu Draganoviću, studentu orijentalne akademije u Rimu, da ode u Carigrad na proučavanje arhiva u koliko se tiču povijesti Bosne. Društvo »Napredak« ovim je ukazalo put, kojim su već davno trebale poći obje naučne akademije u Jugoslaviji.

* Javljaju iz Smedereva da je tamošnji stari grad, rijetko monumentalni srednjevjekovni grad opet u opasnosti sa svoje ruševnosti. Među ostalim nebrojenim slučajevima i ovo je jedan od tolikih aktualnih povoda da se i u Jugoslaviji donese moderan zakon za muzeje i za čuvanje starina na terrainu.

* U Perastu, u Boki Kotorskoj, biće otvoren gradski muzej, jer ima velik broj vrijednih starina. Općina je sklona, da ostvari taj hvalevrijedni naum, a »Narodnoj Starini« biće milo da te starine postepeno i objelodani.

* Narodni Muzej u Ljubljani u sadašnjici je prenatrpan. Zato će se selekcija obaviti osnivanjem tzv. gradskog muzeja,

Ženska nošnja iz sela Bukova kraj Bitolja

koji će biti smješten u Auerspergovom dvoru. Ima 40 soba. Muzejski ravnatelj g. dr. Josip Mal napisao je o tome referat.

* U Zemunu je g. dr. Vladimir Ćorović, prof. Univ. u Beogradu, svršio veći dio posla oko sređivanja Gradskog Arhiva. Spisi započimaju s g. 1754. Najviše su sačuvani sudski dokumenti. Zanimljiv je i materijal o kriumčarenju robe u Srbiju. Zemun je bio pogranični grad Hrvatske dotično Habsburške Monarhije. I za problem naselja zemunski je arhiv vrlo dragocjen, naročito što se tiče useljevanja grčkog i cincarskog* elementa (Solari, Hadžibatuti, Pulje, Georgijevići, itd.). Ima i bogate građe: za povijest školstva, saniteta, bogoštovlja i k tome. A i istraživači genealogijâ naći će u arhivu obilnih podataka. kao i nacionalni historici za davne veze sa Srbijom.

* Družba Braće Hrvatskoga Zmaja u Zagrebu zamolila je grad Bakar, da joj ustupi frankapanski »grad« i kuću Katarine Zrinjske rođ. Frankapan-Tržačke, jer bi rečena družba htjela da i u Bakru uredi muzej.

* U Kotoru je Narodni universitet priredio zanimljivu kulturnohistorijsku izložbu. Bile su izložene ikone, povelje i pisma, predmeti umjetničkog obrta, knjige, slike i dr. Inicijatori i priređivači time su u publici uvelike podigli smisao za starinarstvo i za čuvanje starina.

* Gradina Zelina u istoimenoj šumi nedaleko izvora potoka Zeline (u XV. stoljeću vlasništvo Petra Ludbreškoga a danas gospođe Hildegarde pl. Domin došla je sada u pitanje opravka i konserviranja. Kulturna akcija jednog dijela građanstva u Sv. Ivanu Zelini uznastojala je da općinsko poglavarstvo gradinu otkupi i sačuva.

* Iskopavanje starokršćanske bazilike u Suvodolu kod Bitolja. Obaviješteni tradicijonalnim nazivom mjesta a također i jednim nesvakidašnjim slučajem seljaci u Suvodolu, istočno od Bitolja, naišli su u zemlji na zidove jedne crkvene građevine. Izaslanici Muzeja Južne Srbije u Skoplju utvrdili su da se radi o jednoj starokršćanskoj bazilici, a njeno iskopavanje povjereno je g. dr. Francu Mesesnelu, universitetskom docentu. Iskopavanja su vršena u tri maha, ali s malenim sretstvima i zato su bile pojedine kampanje kratkotrajne. Počelo je iskopavanje u novembru g. 1931., a radovi su prestali g. 1933. Tada je bilo stanje iskopina takovo, da se je mogao utvrditi tip građevine i njena neposredna okolina, ma da situacija na pr. na jugu nije bila još definitivno raščišćena. Bazilika u Suvodolu ima tri broda, jednu apsidu, narteks sa predvorjem i više sporednih prostorija sjeverno i južno od narteksa. Apsida je iznutra i s polja polukružna. Svaki brod ima svoj posebni izlaz u narteks, a dva izlaza vode u predvorje, koje se prema zapadu otvara jednim nesimetričkim portikom. Sjeverni izlaz iz narteksa vodi u skoro kvadratnu prostoriju, a iz nje dolazi se u nešto manju zapadnu prostoriju. Na jugu je samo jedna soba u vezi sa narteksom. U njoj se nalazi zidana klupa pored zapadnog i do polovine južnog zida. Dok južni brod nema ni jedan izlaz osim zapadnog, u sjevernom brodu postoje dva izlaza, od kojih je istočni kasnije zazidan. Ispred izlaza nalazi se hodnik od prirodnih kamenih ploča, a pored njega su lijevo i desno zgrade. Istočna je otvorena a prema nađenim predmetima (ognjište, pythos, pepeo) služila je kao kuhinja. Na jugo-zapadnom uglu, između predvorja i južne sobe, kasnije je dozidana jedna prilično trošna, četvrtasta, prostorija. Zemljište, kojim je bila crkva zatrpana, bilo je puno grobova iz različnih vremena, a najstariji su bili srednjevjekovni. U njima su nađeni skromni ukrasni predmeti. U narteksu ostali su tragovi poda iz mozaika, a jednako u sjevernom brodu i ispred izlaza u sjeverni brod. U zemlji je nađeno više ostataka antičkih (paganskih) skulptura, a neka spolia bila su uzidana u zidove basilike. Grčki natpisi na različnim odlomcima, a naročito na jednoj votivnoj ari u podu centralnoga broda, ne mogu objasniti postanak građevina niti sadrže ime varoši, kojoj je nesumnjivo pripadala basilika kao periferna crkva. Posebnost suvodolske basilike jesu njeni masivni pilastri od opeke i kamena u četvrtastom formatu (0.90×0.70 m). Glavni brod je dugačak 15.60 m, a širok 6.20 m, dok su bočni brodovi široki samo po 2 m. Dubina apside iznosi 3.30 m, a dubina unutrašnjeg narteksa, kao i predvorja 3 m. Najvažniji dio uređaja suvodolske basilike jeste prezbiterij sa septumom. Jednim stepeničastim temeljem bema je uzdignut iznad nivoa centralnog broda, a na zapadu se preko stepenice ulazi u prezbiterij. Na kamenom temelju stajali su stubovi sa četvrtastim bazamentima i oblim gornjim dijelom, sa kapitelom od jako stiliziranog akantova lišća. Osam ovakih stubova nosilo je veoma jednostavan arhitrav sa krstićima. Između bazamenata bile su mramorne ploče, uvijek u dva jednaka tipa što se tiče formata i dekoracije. Glavni motivi su: Isusov kriptogram, krst, riblja krljušt, akantus, delfin itd. Od svih dijelova septuma sačuvano je toliko fragmenata, da nije moguća samo rekonstrukcija nego i anastiloza. Na istočnom kraju septuma sa svake strane bio je tijesan ulaz u bema. Dalje su vjerovatno stajala subsellia za svećenike u stepeničastom obliku, a u apsidi bila je jednostavna klupa sa katedrom u dnu. Usred prezbiterija stajala je menza, na čijem fragmentu se nalazi skulpirana ruka nekoga sveca, što je velika rijetkost. Cio prostor unutar septuma bio je pokriven podom od mozaika. G. dr. F. Mesesnel, odličan stručnjak, a i naš suradnik, pripremio je niz iscrpljivih studija o ovim svojim arheologijskim otkrićima.

* Francuski arheolog i historičar umjetnosti Gabriel Millet (* 1867. u St. Louisu u Senegalu), profesor na Ecole des Hautes-Etudes u Parisu od 1902., pisac djela »Le monastere de Daphni« (1900.), »Monuments byzantins de Mistra« (1910.), »L'école grecque dans l'architecture byzantine« (1916.) itd. itd. ujedno je i marljivi proučavalac stare srpske srednjevjekovne umjetnosti o kojoj je i znatno pisao. Ove godine studirao je pet mjeseci tu umjetnost po crkvama u Jugoslaviji. Prvi put ih je obišao još godine 1906. I sada je studirao evoluciju stila u starom srpskom slikarstvu, već je dosad publikovao djelo o staroj srpskoj arhitekturi (L'ancien art serbe, les Eglises, 1918). Veliki naučenjak zatekao je mnoge crkve u sasvim hrđavom stanju, neke su veoma vlažne, neke opet sasvim ruševne. I ova posjeta bila je zgodan povod, da se iz mrtvila krene davno projektovani muzejski zakon, ali ni ovaj puta nije bilo uspjeha. Možda će jednom i na to doći red...

* Svake godine Arheološko-istorijski Narodni Muzej u Beogradu vrši niz radova na terrainu pa je tako bilo i ove godine. Iskopavanjima u Stobima rukovodio je muzejski upravnik g. dr. Vladimir R. Petković, prof. Univ., dok je iskapanja predhistorijskog naselja na Humskoj Čuki kod Niša preuzeo g. dr. Miodrag Grbić, kustos muzeja. Vrijeme predhistorijskog naselja na Humskoj Čuki datirano je kao srednje brončano doba. Medjutim, izuzetno, vršena su i izvjesna arheološka traganja za predhistorijskim naseljima i u Pomoravlju. Cilj ovih radova bio je taj, da se utvrdi veza izmedju Podunavlja sa predklahičnom Grčkom preko Pomoravlja. Pronadjeni kulturni slojevi tu su datirani sa ca. 1600. godinom prije Hrista. Nego veličina ekonomskih i kulturnih strujanja pomenutog doba ne

* Isp. recenziju g. dr. N. Radojčića o knjizi dr. D. J. Popovića »O Cincarima« u »Narodnoj Starini« (VIII, 1929.)

može se odrediti bez naknadnih istraživanja na samoj Humskoj Čuki i njenoj okolini. A i nekoliko nedirnutih predhistorijskih nalazišta u Pomoravlju čeka na arheološki rad, koji bi potvrdio pretpostavku o tiješnjim vezama Pomoravlja sa predklasičnom Grčkom. Humska Čuka sama za sebe pretstavlja značajan prilog arheologiji.

DAROVI MUZEJU ZA UMJETNOST I UMJETNIČKI OBRT U ZAGREBU.

Od posljednje objave darovala su zbirci ovoga muzeja slijedeća p. n. gg.:

Filip Vlahović, lončar, Zagreb, 1 glinenu vazu iz bivše tvornice Kalina u Zagrebu i 1 glineni cvjetnjak.

Dr. Stella Ubel-Cavalieri, Zagreb, 1 velum humerale iz XVIII. stoljeća i 1 pokrivalo.

Viktor Pinter, stud. techn. i Marcel Davilla, stud. econom. Zagreb, 1 pladanj od kamenine iz negdašnje tvornice Sonnenberg u Krapinj iz sredine XIX. stoljeća, 2 tintarnice od kamenine iste tvornice, 1 vazu iste tvornice, 3 posudice iste tvornice, 1 čašu, 1 šalicu, 1 tanjurić, 1 tanjur iste tvornice, 1 tanjur i 1 vrč iz tvornice Schütz u Petrovču kod Celja, 1 pepeonik od gline, 1 tanjur od porculana Karlsbad, 1 lončić od porculana, 1 zdjelicu od kamenine, 1 sjenilo za svjetiljku, 1 šparavac od drva, 1 cvjetnjak od gline, 1 lončić od kamenine, 1 okvir od gline, 1 tanjur iz negdašnje tvornice Barbot u Zagrebu, 1 ključić od džepnog sata iz 18. stoljeća, 4 tanjura i 1 vazu iz negdašnje tvornice Sonnenberg u Krapini.

Slava Sollar, Zagreb, 1 divit od pakfonga iz Bosne, 1 burence od kamenine, 1 kišobran iz prve polovine XIX. stoljeća, 1 bocu od stakla iz prve pol. 19. stoljeća, 1 goniometar od mjedi iz god. 1729., 1 nadžak od mjedi, 2 zejtinjače od mjedi, 1 sunčani sat iz god. 1683.

Ali Numan Hodža, Zagreb, perzijski sag (veći fragmenat).

Arh. Stjepan Podhorsky, prof. sred. tehn. škole, Zagreb, 1 ključanicu od željeza iz župne crkve u Granešini.

Janko Burgstaller-Remetski, sudb. vijećnik u m., Zagreb, velociped (visoki bicikl) oko god. 1890.

Jovanka Milošević, supr. trg., Banjaluka, 1 ikonu na drvu.

Petar Vujnović, priv. namj., Zagreb, 2 ključa.

Klub »Kvak«, Zagreb, 2 tanjura iz negdašnje tvornice Barbot u Zagrebu.

Dr. Ljudevit Ivančan, kanonik, Zagreb, 1 glinenu peć iz poč. 19. stoljeća.

Zagrebačka Dionička Pivovara, Zagreb, 1 burence od kamenine iz negdašnje tvornice Barbot u Zagrebu.

Prof. Marija Lorković, 4 tanjura iz negdašnje tvornice Barbot u Zagrebu i 1 vrčić.

Stjepan Sinković, Gusakovec, 1 starinski ključ od željeza i 1 pećnjak od gline s relijefnim ukrasom iz XVII./XVIII. stoljeća.

Berta Berger, Zagreb, 1 dalmatiku iz sredine XIX. stoljeća i 2 pale, 1 molitvenik štampan u Zagrebu 1804. godine.

Apolonija Weiss, vezilja, Zagreb, 3 par lutkica.

Julijana Brunšmid, udova iza univ. prof. dra. J. Brunšmida, 1 ikonu na drvu;

tt. Drag. Rožić i sin Zagreb, 1 pletaći stroj za pletenje »žnora«;

Srećko Sabljak, nastavnik Državne obrtne škole u Zagrebu, 6 brava iz željeza iz XVIII. stoljeća, 3 ključa, 4 željezna okova, 1 bocu od kositra iz god. 1821, batiće od naprave za pravljenje čipaka, 2 barokna svijećnjaka, ulomke drvenih ornamenata sa oltara, 9 okova za vrata, 1 kutomjer od mjedi iz god. 1793, 1 mjerilo od drva i mjedi;

Nikola Belin, tapetar i antikvar, Zagreb, 1 nož za zarezivanje guščjih pera;

Sedlaček Marija, supruga direktora gimnazije, Karlovac, 1 cigarušu od stive iz prve pol. XIX. stolj.;

Pankrac Slavko, trgovac u Pešćenici, 1 lulu od stive iz početka XIX. stoljeća;

Sjedinjene tvornice stakla d. d. Zagreb, tehnički prikaz fabrikacije staklenih čaša;

Rudolf Pasarić, trgovac, Zagreb, tehnički prikaz brušenja čaša i vaza.

NARODNA STARINA" sv. 34., XIII. knj., 3-4. br.
U ZAGREBU, 31 XII. 1934.
VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Dr. JOSIP MATASOVIĆ
PROF. UNIV. U SKOPLJU.

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB.

GLASOVI ŠTAMPE

»Obzor« (LXXVII. br. 251.): »... Narodna Starina« pokazala je kao rijetko koja naša publikacija, da nauka i društvo nijesu dva zasebna svijeta. Taj časopis suzbija nepopularnost nauke u širim slojevima naroda, obrađuje nauke koje su najbliže životu i koje uistinu zanimaju najširi krug ljudi. To su društvene nauke ili šire nomotetične nauke o čovjeku i društvu u vječnom ispreplitanju triju aspekata vremena...«

»Savremena Škola« (XII, 1.): »... Preporučamo »Narodnu Starinu« još zato, da bi mogla u što skorije vrijeme izlaziti u određenijim razmacima, jer će onda i svoj program moći ispunjati u punom opsegu«.

»Požeške Novine« (XIV. br. 49.): »... Nakon duljeg vremena opet nas je posjetio jedan svezak ovog uglednog časopisa... Svima ljubiteljima i poštivačima naše prošlosti ova revija veoma dobro služi i rado je čitana i privlačiva svojim raspravama i ilustracijama. Moramo požaliti što se uredništvo opetovano tuži na nedostatan broj pretplatnika i plataca. Bila bi prava šteta, kad bi ova ugledna naša revija morala da prestane svojim izlaženjem. U doba kad se svemu čini obilje reklama i često naturaju publici malovrijedne stvari, prava je šteta, da »Narodna Starina« kraj nas upravo nečujno prolazi«.

„Јужни Преглед« (Skoplje, XI. 487.): »... Želeti je da se pretplatom i pomoću privatnika i nadležnih ustanova omogući dalje izlaženje ove lepe revije i u prvom redu objavljivanje već spremljenih i delom oštampanih brojeva iz ranijih godina koji čine s objavljenim izvesnu celinu, a sadrže opet mnogo zanimljivog materijala«.

Ima pretplatnika, doduše, rijetkih, koji se zgražaju nad nehajem publike prema »Narodnoj Starini«. Piše nam jedan višegodišnji abonent: »Bogu je plakati što naša inteligencija nema smisla za svoju historiju. Od duše, od čista srca želim da istrajete u ovako neblagodarnom poslu«. Drugi jedan dodaje iza izlaska 33. sveska: »Broj (33. sv.) me je veoma obradovao, te mogu samo reći, da je vrlo žalostno kraj toliko vikača što ovakav list mora propadati«.

Napokon postaju sve vidljivije one nesnosne naše društvene neprilike kojima padaju prvom žrtvom domaći solidni časopisi i na što smo nebrojeno puta dosad upozoravali na oglasnim stranama i koricama ovoga lista, obzirom na svoj slučaj. Javio se sada i takav časopis koji je slovio kao jedan materijalno najosiguraniji list u državi. I »Srpski Književni Glasnik« (16. I. 1937.) smatrao je potrebom da u 2. br. svoje 50. knjige n. s. uputi namjesto uvodnoga članka opsežan apel svojima prijateljima. Budući da se on svojim jezovitim izlaganjem tiče i ostalih časopisa slobodni smo citirati samo nekoliko stavaka:

»Časopisi, književni i stručni, ispadaju iz tog preopterećenog budgeta (pojedinaca). Njih pretplatnik katkad otkazuje, ali češće ne otkazuje nego prosto ne plaća. Jer su časopisi književni i stručni u rukama ne spekulanata s knjigom nego dobronamernih stvaralaca i ljubitelja knjige, koji žrtvuju svoj trud, svoje vreme pa često i svoj novac da održe na visini jedan književni ili stručni pregled.

»Oni ne saleću, ne namamljuju u obveze koje se završavaju parnicama: oni samo mole, čine apel, na nacionalnu i socijalnu uzajamnost, oni ukazuju na štetu ne samo preduzeća koje preporučuju, nego opštu javnu štetu koja se čini zanemarivanjem....

»Greh je to što su mnogi dopustili da propadne nekoliko stotina hiljada dinara pretplate u osnovnim školama (i općinama!). Bilo ih je koje su primale po dve i tri godine (»Narodnu Starinu« i do deset godina!), odlažući plaćanje do novog budgeta, a posle ostavljale bez svakog odgovora molbe i proteste administracije«.

Moramo, na žalost, potpisati svaku riječ, jer se nas isto slično tiče u kud i kamo gorjem razmjeru i s težim posljedicama.

I ovo mjesto upotrebljavamo sa napomenom cijenjenim čitaocima »Narodne Starine« da su dvije najpreče stvari za bolji prosperitet ovoga časopisa: 1. povećanje broja pretplatnika i 2. akcija da se uzmognu izdati zaostali svesci 9., 11., 12., 13. i 15.

Uprava »Narodne Starine«

»TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB